

KARL MARX
FRIEDRICH ENGELS
scrieri din tinerețe

1 9 6 8

EDITURA POLITICĂ, BUCUREȘTI

MANUSCRISE
ECONOMICO-FILOZOFICE
DIN 1844¹⁷¹

Scris de K. Marx în aprilie-august 1844
Publicat pentru prima oară (parțial) în 1927 de Institutul
de marxism-leninism în limba rusă și în 1932 (integral) în limba germană
Se tipărește după manuscris. Tradus din limba germană

În „Deutsch-Französische Jahrbücher“ am promis să fac critica științei dreptului și a statului sub forma unei critici a filozofiei *hegeliene* a dreptului¹⁷². La pregătirea textului pentru tipar, îmbinarea criticii îndreptate exclusiv împotriva gândirii speculative cu critica diverselor discipline propriu-zise s-a dovedit a fi cu desăvârșire inadecvată, stînjening expunerea materialului și îngreunînd înțelegerea lui. În plus, dată fiind bogăția și diversitatea temelor de tratat, înghesuirea întregului material într-o *singură* lucrare ar fi fost posibilă numai în cadrul unei expuneri prin excelență aforistice, iar aceasta, la rîndul ei, ar fi creat *aparența* unei sistematizări arbitrare. De aceea îmi propun să fac critica dreptului, a moralei, a politicii etc. într-o serie de broșuri succesive, de sine stătătoare, urmînd ca în încheiere să încerc a înfățișa într-o lucrare specială conexiunea întregului, corelația dintre diferitele părți și, în sfîrșit, să supun unei critici prelucrarea speculativă a acestui material. Din acest motiv, în lucrarea de față legătura dintre economia politică și stat, drept, morală, viața civilă etc. va fi atinsă numai în măsura în care însăși economia politică atinge „ex professo” * aceste discipline.

Pe cititorul familiarizat cu economia politică e de prisos să-l mai asigur că concluziile mele sînt rodul unei analize esențialmente empirice, bazată pe o conștiințioasă studiere critică a acestei discipline.

<Recenzentul ignorant însă, care, pentru a-și ascunde nepriceperea totală și paupertatea intelectuală, îl asurzeste pe criticul pozitiv cu expresii ca: „frază utopică”, sau „critica întru totul

* — „in mod expres”. — Nota trad.

pură, întru totul hotărîtă și critică", sau „societatea nu numai întemeiată pe ideea de drept, ci și socială, întru totul socială”, „masa compactă cu caracter de masă”, „oratorii retorici ai masei cu caracter de masă”¹⁷³, — acest recenzent abia trebuie să facă dovada că are un cuvînt de spus nu numai în chestiunile sale familiale teologice, ci și la dezbaterea treburilor *laice*. > *

E de la sine înțeles că, în afară de lucrările socialistilor francezi și englezi, am folosit și lucrări scrise de socialiști germani. Dar în acest domeniu lucrările germane *originale* și pline de miez se reduc — fără a socoti scrierile lui Weitling — la articolele publicate de Hess în „Einundzwanzig Bogen”¹⁷⁴ și la „Schiță a unei critici a economiei politice”¹⁷⁵, publicată de Engels în „Deutsch-Französische Jahrbücher”, unde eu, la rîndul meu, am schițat într-o formă cît se poate de generală elementele de bază ale lucrării de față.

< În afară de acești autori, care au tratat în mod critic economia politică, critica pozitivă în general, deci și critica pozitivă germană a economiei politice își datorează adevărata fundamentare descoperirilor lui Feuerbach. Și totuși împotriva lucrărilor sale „*Philosophie der Zukunft*”¹⁷⁶ și „*Thesen zur Reform der Philosophie*”¹⁷⁷ din „*Anekdota*” — deși pe tăcute sînt larg folosite — s-a urzit, pare-se, o adevărată conspirație a tăcerii, generată de invidia meschină a onora și de mînia sinceră a altora. >

Abia cu Feuerbach începe critica umanistă și naturalistă pozitivă. Cu cît e mai puțin zgomotoasă, cu atît mai sigură, mai profundă, mai largă și mai durabilă este influența lucrărilor lui, singurele care, după „*Fenomenologia*” și „*Logica*” lui Hegel, conțin o adevărată revoluție teoretică.

În opoziție cu *teologii critici*¹⁷⁸ din zilele noastre, am considerat absolut necesar să fac în capitolul final al scrierii de față o analiză critică a *dialecticii hegeliene* și a filozofiei hegeliene în general, întrucît pînă în prezent o astfel de lucrare nu a fost întreprinsă. Lipsa de lemeinicie e inevitabilă la ei, căci chiar și teologul critic rămîne teolog, ceea ce înseamnă fie că e nevoit să pornească de la anumite premise ale filozofiei, considerată ca autoritate incontestabilă, fie că, dacă în procesul criticii și datorită unor descoperiri făcute de alții au apărut în mintea lui îndoieli privind justetea acestor premise filozofice, el le abandonează din lașitate și fără temei, face abstracție de ele, iar aservirea lui față de aceste

* În manuscris, alineatele cuprinse între paranteze ascuțite au fost tăiate de autor. — Nota red.

premise și necazul pricinuit de ea se manifestă acum doar într-o formă negativă, inconștientă și sofistică.

< Această aservire și acest necaz se manifestă doar într-o formă negativă și inconștientă prin aceea că teologul critic ori repetă mereu asigurările privind *puritatea* propriei sale critici, ori, pentru a abate atenția cititorului, ca și propria sa atenție, de la *necesitatea* unei răfuieli definitive între *critică* și *sorgința* ei — *dialectica* hegeliană și *filozofia* germană în general —, de la *necesitatea* pentru *critica* contemporană de a depăși propria ei *mărginire* și *primitivitate*, el caută, dimpotrivă, să creeze impresia că *critica* ar avea de-a face doar cu o formă limitată a *criticii* din afara ei — cu cea care rămîne, să zicem, la nivelul secolului al XVIII-lea — și cu *mărginirea masei*. În sfîrșit, cînd se fac *descoperiri* — asemenea celor *feuerbachiene* — cu privire la *esența* propriilor sale premise *filozofice*, teologul critic se străduiește să creeze impresia că *el* ar fi acela care a făcut aceste *descoperiri*, în care scop el procedează în felul următor: nefiind în stare să prelucrez rezultatele acestor *descoperiri*, pe de o parte, el le aruncă — sub formă de *lozinci gata formulate* — în capul autorilor care se mai află în *captivitatea* *filozofiei*, iar pe de altă parte caută să se convingă pe sine însuși că se află deasupra acestor *descoperiri*, operînd pe ascuns, cu *perfidie* și *scepticism*, împotriva *criticii* *feuerbachiene* a *dialecticii* lui Hegel, cu acele elemente ale acestei *dialectici* pe care el încă nu le găsește în această *critică* și care încă nu i se oferă spre folosință într-o formă critic prelucrată; el însuși nu încearcă și nici nu-i în stare să pună aceste elemente într-o legătură adecvată cu *critica*, ci operează cu ele pur și simplu în forma proprie *dialecticii* hegeliene. Așa, de pildă, el folosește categoria *dovezii mijlocitoare* împotriva categoriei *adevărului pozitiv* care pornește de la sine însuși. Căci *criticul teologic* găsește cît se poate de firesc ca *filozofii* să *facă* tot ce este necesar pentru a-i da lui *posibilitatea de a pălăvrăgi* despre *puritatea* și *fermitatea* *criticii*, despre *critica* întru totul *critică*, și el se crede *adevăratul biruitor al filozofiei* atunci cînd *simte*, de pildă, că *cutare* sau *cutare moment* al lui Hegel lipsește la Feuerbach, căci, deși *practică* *idolatria spiritualistă* a „*conștiinței de sine*” și a „*spiritului*”, *criticul teologic* nu reușește totuși să treacă de la *senzație* la *conștiință*. >

Privită mai îndeaproape, *critica teologică*, care la începutul mișcării reprezentase un moment realmente progresist, se dovedește a nu fi, în ultimă analiză, altceva decît o încununare și o consecință — *degenerate* într-o *caricatură teologică* — a vechiu-

lui *transcendentalism filozofic*, și îndeosebi a celui *hegelian*. Cu alt prilej voi arăta amănunțit acest interesant act de justiție al istoriei, care rezervă acum teologiei, dintotdeauna locul putred al filozofiei, rolul de disciplină care prin exemplul ei demonstrează descompunerea negativă a filozofiei, adică procesul ei de putrezire ¹⁷⁹.

<În ce măsură, pe de altă parte, descoperirile lui *Feuerbach* privind esența filozofiei făceau să mai fie necesară, cel puțin pentru *demonstrarea* lor, o delimitare critică de dialectica filozofică — acest lucru se va vedea din însăși expunerea mea.>

Salariul este determinat prin lupta antagonistă dintre capitalist și muncitor. Victoria îi revine în mod necesar celui dintii, pentru că poate trăi fără muncitor un timp mai îndelungat decît poate acesta să trăiască fără el. Asocierea capitalistilor este uzuală și eficientă; asocierea muncitorilor este interzisă și are urmări proaste pentru ei. În afară de aceasta, proprietarul funciar și capitalistul posesor de bani pot adăuga la veniturile lor și beneficiul de întreprinzător, în timp ce muncitorul nu poate adăuga la cîștigul său din muncă nici rentă funciară, nici dobinzi la capital. De aceea e atît de mare concurența dintre muncitori. Numai pentru ei, așadar, separația dintre capital, proprietate funciară și muncă este inevitabilă, esențială și dăunătoare. Capitalul și proprietatea funciară nu sînt obligate să rămînă în cadrul acestei abstracții, în timp ce munca muncitorului nu poate depăși acest cadru.

Muncitorului, așadar, separația dintre capital, rentă funciară și muncă îi este fatală.

Cea mai scăzută rată a salariului — și singura necesară — este valoarea subzistenței muncitorului în timpul muncii, la care se adaugă ceea ce îi trebuie pentru a-și putea întreține familia și pentru ca rasa muncitorilor să nu se stingă. După Smith, salariul obișnuit este cel mai scăzut minim compatibil cu „simple humanité” * 180, adică cu o existență de vită.

Cererea de oameni reglează în mod necesar producția de oameni, ca și pe aceea a oricărei alte mărfi. Dacă oferta depășește considerabil cererea, o parte din muncitori coboară la nivelul unei existențe de mizerie sau mor de inaniție. Existența muncitorului se reduce, așadar, la condițiile de existență ale oricărei alte mărfi. Mun-

* — „simpla existență umană”. — *Nota trad*

citorul a devenit o marfă, și el trebuie să se considere fericit dacă reușește să găscască cumpărător. Dar cererea de care atîrnă viața muncitorului depinde de capriciul bogătașilor și al capitaliștilor. Dacă oferta depășește cantitativ cererea, una din componentele prețului (profit, rentă funciară, salariu) se plătește sub preț; ca urmare, unul din acești factori se sustrage unei asemenea aplicări, și în felul acesta prețul de piață gravitează în jurul prețului natural ca în jurul unui punct central. Dar, în primul rînd, în cazul unei largi diviziuni a muncii, muncitorului îi este extrem de greu să dea muncii sale o altă întrebuintare, iar în al doilea rînd, din cauza poziției sale subordonate față de capitalist, muncitorul este primul care trage ponoasele.

Așadar, de pe urma gravității prețului de piață în jurul prețului natural pierde inevitabil, de cele mai multe ori, muncitorul. Și tocmai capacitatea capitalistului de a da capitalului său o altă întrebuintare face ca muncitorul, limitat la cadrul unei anumite ramuri de muncă, să rămînă muritor de foame sau să fie nevoit să se supună tuturor pretențiilor capitalistului.

Fluctuațiile accidentale și subite ale prețului de piață afectează renta funciară într-o măsură mai mică decît partea din preț care se descompune în profit și salariu, dar și profitul este afectat într-o măsură mai mică decît salariul. În majoritatea cazurilor, la un salariu care crește, revine adesea unul care rămîne staționar și unul care scade.

Muncitorul nu e neapărat în cîștig atunci cînd capitalistul cîștigă; dar pierde neapărat o dată cu el. Așa, de pildă, muncitorul nu cîștigă nimic în cazurile cînd, datorită unui secret de fabricație sau secret comercial, datorită unui monopol sau poziției favorabile a terenului său, capitalistul menține prețul de piață la un nivel care depășește prețul natural.

Apoi, prețurile muncii sînt mult mai constante decît prețurile mijloacelor de subzistență. Ele se află adesea într-un raport invers. Într-un an de scumpete, salariile scad datorită scăderii cererii de brațe de muncă și cresc ca urmare a creșterii prețurilor mijloacelor de subzistență. Prin urmare, una o compensează pe cealaltă. În orice caz însă, un număr de muncitori își pierd plînea. În anii de ieftinătate, salariile cresc datorită creșterii cererii de brațe de muncă și scad ca urmare a scăderii prețurilor la mijloacele de subzistență. Așadar, una o compensează pe cealaltă.

Un alt dezavantaj pentru muncitor e următorul :

Deosebirea dintre prețurile muncii prestate de muncitori de profesii diferite este mult mai mare decît deosebirea dintre profiturile obținute în domenii diferite de investire a capitalului. În

muncă se manifestă întreaga diversitate naturală, spirituală și socială a activității individuale și de aceea ea este retribuită în mod diferit, în timp ce capitalul mort pășește mereu în aceeași cadență și este *indiferent* față de activitatea individuală reală.

În general trebuie să remarcăm că ori de câte ori muncitorul și capitalistul suferă în egală măsură, primul suferă în însăși existența sa, pe când cel de-al doilea suferă în ce privește profitul Mamei sale moarte.

Muncitorul trebuie să lupte nu numai pentru mijloacele sale fizice de subzistență, ci și pentru locul de muncă, adică pentru posibilitatea de a-și desfășura activitatea, pentru mijloacele de care are nevoie pentru a o putea desfășura.

Să luăm principalele trei stări în care se poate afla societatea și să examinăm situația muncitorului în cadrul lor.

1) Dacă averea societății e în declin, muncitorul suferă mai mult decît oricare altul, căci, deși în starea prosperă a societății clasa muncitoare nu poate cîștiga atît cît cîștigă clasa proprietarilor, totuși *aucune ne souffre aussi cruellement de son déclin que la classe des ouvriers* * 181.

2) Să luăm acum o societate în care averea e în creștere. Această stare este singura favorabilă muncitorului. Aici apare o concurență între capitaliști. Cererea de brațe de muncă depășește oferta.

Dar, în *primul rînd*, creșterea salariilor face ca muncitorii să *lucreze peste puterile lor*. Cu cît vor să cîștige mai mult, cu atît sînt nevoiți să sacrifice mai mult timp și, renunțînd cu desăvîrșire la orice fel de libertate, să presteze o muncă de rob în serviciul avidității. Prin aceasta ei își scurtează durata vieții. Această scurtare a duratei vieții muncitorilor este o împrejurare favorabilă pentru clasa muncitoare în ansamblu, căci datorită ei apare neîncetat o nouă cerere de brațe de muncă. Această clasă e întotdeauna nevoită să sacrifice o parte din ea însăși pentru a nu pieri în întregime.

Apoi, cînd se află o societate în stare de îmbogățire crescîndă ? Cînd în țară cresc capitalurile și veniturile. Dar

α) acest lucru este posibil numai prin acumularea unei mari cantități de muncă, căci capitalul este muncă acumulată ; prin urmare, acest lucru este posibil numai datorită faptului că muncitorul este deposedat de o parte tot mai mare din produsul muncii sale, că propria sa muncă i se opune tot mai mult ca proprietate străină, iar mijloacele necesare pentru existența și activitatea sa se concentrează într-o măsură tot mai mare în mîinile capitalistului.

β) Acumularea capitalului intensifică diviziunea muncii, iar divi-

* -- nici o clasă nu suferă atît de cîncen de pe urma declinului averii societății ca clasa muncitoare. — Nota trad.

ziunea muncii mărește numărul muncitorilor, și invers: sporirea numărului muncitorilor intensifică diviziunea muncii, la fel cum diviziunea muncii mărește acumularea capitalurilor. Pe măsura dezvoltării acestei diviziuni a muncii, de o parte, și a acumulării capitalurilor, de alta, muncitorul devine, într-o măsură tot mai mare, întru totul dependent de muncă, și anume de o muncă bine determinată, foarte unilaterală și mecanică. Paralel cu reducerea lui spirituală și fizică la rolul de mașină, paralel cu transformarea lui din om într-o activitate abstractă și într-un simplu stomac, el devine tot mai dependent de toate fluctuațiile prețului de piață, de întrebuițarea capitalurilor și de capriciile celor bogați. Totodată, datorită creșterii numerice a clasei de oameni care trăiesc exclusiv din muncă, se accentuează concurența dintre muncitori și, în consecință, scade prețul lor. În sistemul de fabrică, această situație a muncitorilor atinge punctul culminant.

γ) Într-o societate cu prosperitate crescândă, numai oamenii cei mai bogați pot trăi din dobânda banilor lor. Toți ceilalți trebuie să-și investească capitalul într-o întreprindere industrială sau comercială. Ca urmare, crește concurența dintre capitaliști, crește concentrarea capitalurilor, marii capitaliști îi ruinează pe cei mici, iar o parte dintre foștii capitaliști coboară în rîndurile clasei muncitorilor, care, datorită acestui aflux, suferă, într-o anumită măsură, o nouă scădere a salariilor și devine și mai dependentă de puținii mari capitaliști. O dată cu micșorarea numărului capitaliștilor, concurența dintre ei în ce privește asigurarea cu brațe de muncă dispare aproape cu desăvîrșire, în timp ce, pe măsura creșterii numărului muncitorilor, concurența dintre aceștia din urmă devine cu atât mai acerbă, mai nefiroască și mai violentă. Datorită acestui fapt, o parte din masa muncitorească ajunge tot atât de inevitabil în stare de mizerie sau devine pur și simplu muritoare de foame, pe cît de inevitabil o parte din capitaliștii mijlocii coboară în rîndurile clasei muncitoare.

Așadar, chiar și în cazul cînd societatea se află în starea cea mai favorabilă muncitorului, rezultatul inevitabil pentru ei este munca excesivă și moartea prematură, reducerea lui la rolul de mașină, de rob al capitalului, a cărui acumulare i se opune amenințător, o nouă concurență, moartea de inaniție sau viața de mizerie a unei părți a muncitorimii.

Creșterea salariului trezește în muncitor setea de îmbogățire proprie capitalistului, pe care însă el nu o poate astîmpăra decît sacrificîndu-și spiritul și corpul. Creșterea salariului presupune și atrage după sine acumularea de capital; datorită ei, produsul muncii i se opune muncitorului ca ceva din ce în ce mai străin.

La fel și diviziunea muncii îl face pe muncitor tot mai unilateral și mai dependent, generînd totodată nu numai concurența oamenilor, ci și pe cea a mașinilor. Deoarece muncitorul e redus la rolul de mașină, aceasta i se poate opune în calitate de concurent. În sfîrșit, așa cum acumularea capitalului mărește cantitatea de muncă și deci numărul muncitorilor, tot astfel, datorită acestei acumulări, una și aceeași cantitate de muncă produce o *cantitate mai mare de produse*; aceasta duce la supraproducție, și în cele din urmă face ca o parte considerabilă a clasei muncitoare să rămînă fără lucru sau să-și vadă reduse salariile la un minim mizer.

Acestea sînt urmările unei stări a societății care este cea mai favorabilă muncitorului, și anume starea în care averea socială crește, *progresează*.

În cele din urmă însă, această stare de creștere trebuie să-și atingă cîndva punctul culminant. Care va fi atunci situația muncitorului?

3) „Într-o țară care a atins culmea bogăției..., atît salariul muncii cît și profitul capitalului vor fi probabil foarte scăzute... concurența dintre muncitori în căutare de lucru va fi desigur așa de mare, încît va reduce salariul la ceea ce ar fi abia suficient pentru întreținerea numărului dat de muncitori, iar țara fiind deja pe deplin populată, acest număr n-ar putea fi sporit niciodată”¹⁸².

Surplusul ar fi condamnat la dispariție.

Așadar, în starea de declin a societății — mizerie crescîndă pentru muncitor; în starea ei prosperă — o formă complexă de mizerie; iar în starea de maximă prosperitate — mizerie staționară.

Deoarece însă, după Smith, o societate nu este fericită cînd majoritatea membrilor ei suferă, deoarece, după cum am văzut, chiar și starea cea mai prosperă a societății duce la o asemenea suferință a majorității și deoarece economia politică (și în general societatea în care domnește interesul privat) duce la această stare de maximă prosperitate, reiese că scopul sistemului economic este *nefericirea* societății.

Referitor la relația dintre muncitor și capitalist trebuie să mai observăm că pentru acesta din urmă majorarea salariilor se compensează cu prisosință prin reducerea cuantumului total al timpului de muncă și că majorarea salariilor și creșterea dobînzii la capital influențează asupra prețului mărfurilor: prima — ca dobîndă simplă, iar cea de-a doua — ca dobîndă compusă.

Să ne situăm acum în întregime pe punctul de vedere al economiei politice și să comparăm, în lumina principiilor ei, pretențiile teoretice și practice ale muncitorilor.

Economia politică ne spune că la început — și potrivit teoriei — *întregul produs* al muncii aparține muncitorului. În același

timp însă, ea ne spune că în realitate muncitorului îi revine partea cea mai mică din produs, minimul strict necesar: numai atât cât îi trebuie ca să subziste nu ca om, ci ca muncitor, și să procreze nu specia umană, ci clasa de sclavi-muncitori.

Economia politică ne spune că totul se cumpără pe muncă, iar capitalul nu este altceva decât muncă acumulată; în același timp însă, ea ne spune că muncitorul, foarte departe de a putea cumpăra totul, e, dimpotrivă, nevoit să se vîndă pe sine însuși, să-și vîndă demnitatea de om.

În timp ce renta funciară a trîndavului proprietar funciar reprezintă în majoritatea cazurilor a treia parte din produsul pămîntului, iar profitul capitalistului activ — chiar dublul dobînzii la bani, ceea ce îi revine muncitorului reprezintă, în cazul cel mai bun, atât de puțin, încît, dacă are patru copii, doi din ei sînt condamnați să moară de inaniție.

Pe de o parte, economia politică ne spune că numai prin muncă sporește omul valoarea produselor naturii, că munca este proprietatea sa activă, iar pe de altă parte, potrivit aceleiași economii politice, proprietarul funciar și capitalistul, care, în calitate de proprietar funciar și de capitalist, nu sînt decît niște zei privilegiați și trîndavi, îl domină peste tot pe muncitor și îi dictează legi.

Potrivit economiei politice, munca constituie singurul preț invariabil al lucrurilor, și totuși nimic nu e mai accidental decît prețul muncii și nimic nu este expus unor fluctuații mai mari.

În timp ce diviziunea muncii mărește forța productivă a muncii și sporește avuția și rafinamentul societății, pe muncitor ea îl sărăcește și-l reduce la rolul de mașină. Munca provoacă acumularea de capitaluri și prin aceasta asigură prosperitatea crescîndă a societății, dar în același timp ea îl face pe muncitor tot mai dependent de capitalist, intensifică concurența dintre muncitori, îi tirăște pe aceștia în cursa febrilă a supraproducției, care este urmată de un tot atât de puternic declin al producției.

Potrivit economiei politice, interesele muncitorului nu se află niciodată în opoziție cu interesele societății, pe cînd în realitate societatea se află întotdeauna, în mod necesar, în opoziție cu interesele muncitorilor.

Economia politică arată că interesele muncitorilor nu sînt niciodată opuse intereselor societății, 1) pentru că majorarea salariilor este cu prisosință compensată de reducerea timpului de muncă cheltuit, precum și de celelalte urmări descrise mai sus, și 2) pentru

că în raport cu societatea întregul produs brut e produs net, și numai în raport cu indivizii privați contează produsul net.

Dar că munca însăși, nu numai în condițiile ei actuale, ci în genere, în măsura în care nu are alt scop decât sporirea avuției, este dăunătoare și nefastă, — aceasta reiese din argumentarea economiștilor, fără ca ei s-o știe.

Potrivit teoriei, renta funciară și profitul la capital sînt scăzăminte din salariu. În realitate însă, salariul este un scăzămînt pe care pămîntul și capitalul îl fac în favoarea muncitorului, o cedare de produs al muncii către muncitor, către muncă.

Cînd societatea se află în declin, muncitorul este acela care suferă cel mai mult. Greutatea specifică a apăsării la care este el supus se datorește situației lui de muncitor, dar apăsarea în genere se datorește orînduirii societății.

Iar cînd societatea e în progres, pauperizarea și distrugerea muncitorului este produsul muncii sale și al avuției produse de el. Cu alte cuvinte, mizeria decurge din însăși *esența* muncii din zilele noastre.

Starea de maximă bogăție a societății — acest ideal care, într-o măsură mai mare sau mai mică, e totuși pe punctul de a fi atins și care în orice caz constituie țelul economiei politice, ca și al societății burghoze — înseamnă pentru muncitori *mizerie staționară*.

Se înțelege de la sine că pe *proletar*, adică pe omul care, ne-dispunînd nici de capital, nici de rentă funciară, trăiește exclusiv din muncă, și anume dintr-o muncă unilaterală, abstractă, economia politică îl consideră numai ca *muncitor*. De aceea ca poate să susțină că, asemenea oricărui cal, muncitorul trebuie să capete atît cît îi trebuie ca să poată munci. Ea nu-l consideră în timpul cînd nu lucrează, nu-l consideră ca ființă umană, ea lasă aceasta în seama instanțelor corecționale, în seama medicilor și a religiei, a tabelelor statistice și politicii, în seama starostelui cerșetorilor.

Să ne ridicăm acum deasupra nivelului economiei politice și să căutăm în tezele expuse mai sus — și redate aproape în termenii economiei politice — răspuns la următoarele două întrebări :

1) Ce sens are în dezvoltarea omenirii această reducere a majorității ei la muncă abstractă ?

2) Ce greșeli comit reformatorii *en détail*, dintre care unii vor să *ridice* salariile spre a îmbunătăți astfel situația clasei munci-

toare, în timp ce alții (de exemplu Proudhon) consideră că țelul revoluției sociale este *egalizarea salariilor*?

În economia politică, *munca* figurează numai ca *activitate-lucrativă*.

„Se poate afirma că ocupațiile care presupun aptitudini speciale sau o îndelungată pregătire prealabilă au devenit în genere mai rentabile, în timp ce, în condițiile concurenței crescânde, salariul corespunzător pentru activitate mecanică uniformă, la care oricine se poate adapta ușor și repede, a scăzut și trebuia să scadă inevitabil. Dar tocmai acest fel de muncă este, în actualul ei stadiu de organizare, cel mai răspândit. Prin urmare, dacă un muncitor din prima categorie câștigă acum de 7 ori mai mult decât acum 50 de ani, să zicem, iar câștigul unuia din categoria a doua a rămas neschimbat, înseamnă că în medie amândoi câștigă, desigur, de 4 ori mai mult ca înainte. Dar dacă într-o țară oarecare fac parte din prima categorie 1 000 de oameni, iar din cea de-a doua 1 000 000, reiese că 999 000 nu trăiesc mai bine ca acum 50 de ani, și dacă între timp prețurile bunurilor de primă necesitate au crescut, trăiesc chiar *mai prost* ca înainte. Și cu asemenea superficiale calcule de *cifre medii* vor unii să se autoînșele în privința clasei celei mai numeroase a populației. Afară de aceasta, mărimea *salariului* nu este decât *unul* dintre criteriile de apreciere a *venitului muncitorului*, întrucât pentru măsurarea venitului său este esențial să se țină seama și de *durata* asigurată a acestui venit, lucru despre care nici nu poate fi vorba în condițiile anarhiei create de așa-numita liberă concurență, cu mereu repetatele ei fluctuații și perioade de stagnare. În sfârșit, nu trebuie pierdută din vedere nici deosebirea existentă în ce privește durata obișnuită a *zilei de muncă* atunci și astăzi. În ultimii 25 de ani, adică tocmai după ce în industria bumbacului au fost introduse mașini care economisesc muncă, goana după profit a întreprinzătorilor a făcut ca ziua de muncă a muncitorilor englezi din această ramură industrială să crească la 12—16 ore; or, dat fiind dreptul — recunoscut încă pretutindeni — al celor bogăți de a-și exploata nelimitat pe cei săraci, creșterea zilei de muncă într-una din țări și într-una din ramurile industriale nu putea să nu aibă efecte, într-o măsură mai mare sau mai mică, și în alte părți” (Schulz. „Die Bewegung der Produktion”. p. 65¹⁵⁹).

„Dar chiar dacă ar fi tot atât de adevărat pe cât e de fals că venitul mediu al *tuturor* claselor societății a crescut, e posibil totuși ca deosebirile dintre venituri și *relativa* rămânere în urmă a unora dintre ele față de altele să fi devenit mai accentuate, iar în consecință, opoziția dintre bogăție și sărăcie să fi devenit mai pronunțată. Căci tocmai *pentru* că producția totală crește, și în aceeași măsură se înmulțesc și trebuințele, dorințele și pretențiile, sărăcia *relativă* poate să crească, în timp ce sărăcia *absolută* scade. Samoiedul, care consumă untură de focă și pește rînced, nu e sărac, căci în societatea sa închisă toți au aceleași trebuințe. Dar într-un stat care *progresează*, în care în decurs de un deceniu, să zicem, producția totală — raportată la numărul populației — a crescut cu o treime, muncitorul care la sfârșitul acestui deceniu câștigă tot atât cât la începutul lui nu a rămas la același nivel de trai ca înainte, ci a devenit cu o treime mai sărac” (op. cit., p. 65—66).

Economia politică însă nu vede în muncitor decât un animal de muncă, o vită redusă la cele mai stricte trebuințe fizice.

„Pentru ca un popor să se poată dezvolta mai liber pe plan spiritual, el trebuie să înceteze de a fi sclavul trebuințelor sale fizice, robul propriului său trup. Înainte de toate trebuie să-i rămână deci *timp* pentru activitate spirituală; creatoare

și pentru desfătări spirituale. Progresul organizării muncii dă posibilitatea de a câștiga timpul necesar în acest scop. Se știe doar că azi în industria bumbacului, cu noile motoare și mașini perfecționate, un muncitor produce adesea tot atâta cât produceau înainte 100 sau chiar 250—350 de muncitori. Rezultate similare pot fi constatate în toate ramurile de producție, căci forțe naturale exterioare sînt constrinse să participe tot mai mult la munca omului. Dacă cheltuiala de timp și de forță omenească necesare pentru satisfacerea unui anumit quantum de trebuințe materiale s-a redus la jumătate, înseamnă că o dată cu aceasta, și fără nici un prejudiciu pentru bunăstarea materială, au crescut în aceeași măsură disponibilitățile de timp pentru activitate spirituală creatoare și pentru desfătări spirituale. Dar și în repartizarea prăzii pe care o cucerim de la bătrînul Cronos în arhipropriul său domeniu, totul continuă să depindă încă de voia întîmplării oarbe, nedrepte. În Franța s-a calculat că, în actualul stadiu de dezvoltare a producției, pentru satisfacerea tuturor nevoilor materiale ale societății ar fi de ajuns ca fiecare persoană aptă de muncă să lucreze în medie cinci ore pe zi... Cu toată economia de timp ce se obține prin perfecționarea mașinilor, pentru o mare parte din populație durata muncii de sclav în fabrici a crescut, în loc să scadă" (op. cit., p. 67—68).

"Trecerea de la munca manuală complexă presupune descompunerea acesteia în operații simple. La început însă, mașinilor le revine numai o parte din operațiile ce se repetă uniform, iar restul le revine oamenilor. Prin natura lucrurilor și pe baza unei experiențe unanime se poate considera că o asemenea activitate constant uniformă e tot atît de dăunătoare spiritului cit și corpului. De aceea, în cadrul unei asemenea *combinări* a folosirii mașinilor cu diviziunea simplă a muncii între un număr mai mare de brațe de muncă trebuie să iasă la iveală și toate dezavantajele acestei diviziuni. Ele se manifestă, printre altele, în creșterea mortalității muncitorilor din fabrici. Această mare deosebire dintre munca omului cu ajutorul mașinii și munca lui în calitate de mașină... nu a fost luată în considerare" (op. cit., p. 69).

"Dar în viața viitoare a popoarelor, forțele naturale oarbe care acționează în mașină vor deveni sclavii și iobații noștri" (op. cit., p. 74).

"În filaturile engleze lucrează 196 818 femei și numai 158 818 bărbați. La fiecare 100 de muncitori care lucrează în bumbăcăriile din comitatul Lancaster revin 103 muncitoare, iar în Scoția chiar 209. În filaturile engleze de în din Leeds revin 147 de muncitoare la fiecare 100 de muncitori; în Druden și pe coasta de est a Scoției — chiar 230. În mătăsăriile engleze lucrează multe muncitoare; în filaturile și țesătoriile de lînă, unde se cere mai multă forță fizică, predomină bărbații... În bumbăcăriile nord-americane lucrau în 1833 nu mai puțin de 38 927 de femei, alături de 18 593 de bărbați. Prin urmare, datorită schimbărilor survenite în organizarea muncii, sfera activității de muncă a femeilor s-a lărgit... Femeia a devenit mai independentă din punct de vedere economic... Sexul masculin și cel feminin s-au apropiat unul de altul din punct de vedere social" (op. cit., p. 71—72).

"În filaturile engleze acționate de forța aburului și a apei au lucrat în 1835: 20 558 de copii între 8 și 12 ani, 35 867 de copii între 12 și 13 ani și 108 208 copii între 13 și 18 ani... Ce-i drept, progresele continue ale mecanicii, eliberîndu-l tot mai mult pe om de operațiile de muncă uniforme, duc la o înălțurare treptată a acestui rău. Dar în calea acestor progrese mai rapide stă tocmai împrăjurarea că stăpînii capitalului au posibilitatea de a exploata — pînă la uzură totală — forța de muncă a claselor de jos și chiar a copiilor lor, și aceasta le este mai ușor de realizat și îi costă mai ieftin decît folosirea resurselor mecanicii" (op. cit., p. 70—71).

"Lordul Brougham adresează muncitorilor chemarea: «Deveniți capitaliști!»... Nenorocirea e că milioane de oameni își pot procura minimul strict necesar traiu-

lui numai printr-o muncă încordată, care îi ruinează fizicește și îi schilodește pe plan moral și intelectual; că ei mai trebuie să se considere fericiți când au nefe-ricirea de a găsi chiar și o astfel de muncă" (op. cit., p. 60).

„Pour vivre donc, les non-proprétaires sont obligés de se mettre directe-ment ou indirectement au service des propriétaires, c'est-à-dire sous leur dépendance" * (Pecquer, „Théorie nouvelle d'économie sociale etc.", p. 409)¹⁸⁴.

Domestiques — gages; ouvriers — salaires; employés — traitement ou émoluments ** (op. cit., p. 409, 410).

„Louer son travail", „prêter son travail à l'intérêt", „travailler à la place d'autrui".

„Louer la matière du travail", „prêter la matière du travail à l'intérêt", „faire travailler autrui à sa place" *** (op. cit., p. 411).

„Cette constitution économique condamne les hommes à des métiers telle-ment abjects, à une dégradation tellement désolante et amère, que la sauvagerie apparaît en comparaison comme une royale condition" **** (op. cit., p. 417—418):

„La prostitution de la classe non-proprétaire sous toutes les formes" ***** (p. 421 și urm.). Peticarii.

În lucrarea sa „Solution du problème de la population etc.", Paris, 1842¹⁸⁵, Ch. Loudon evaluează la 60 000—70 000 numărul prostituatelor din Anglia. Tot atât de mare este numărul „des femmes d'une vertu douteuse" ***** (p. 228).

„La moyenne vie de ces infortunées créatures sur le pavé, après qu'elles sont entrées dans la carrière du vice, est d'environ six ou sept ans. De manière que pour maintenir le nombre de 60 à 70 000 prostituées, il doit y avoir, dans les 3 royaumes, au moins 8 à 9 000 femmes qui se vouent à cet infâme métier chaque année, ou environ vingt-quatre nouvelles victimes par jour, ce qui est la moyenne d'une par heure; et conséquemment, si la même proportion a lieu sur toute la surface du globe, il doit y avoir constamment un million et demi de ces mal-heureuses" ***** (op. cit., p. 229).

„La population des misérables croît avec leur misère, et c'est à la limite extrême du dénûment que les êtres humains se pressent en plus grand nombre pour se disputer le droit de souffrir... En 1821, la population de l'Irlande était de 6 801 827. En 1831, elle s'était élevée à 7 764 010; c'est 14 p.‰ d'augmentation en dix ans. Dans le Leinster, province où il y le plus d'aisance, la population

* — „Așadar, pentru a putea trăi, oamenii lipsiți de proprietate sînt nevoiți să între, direct sau indirect, în serviciul proprietarilor, adică să devină dependenți de aceștia". — *Nota trad.* ** — Personalul casnic — leafă; muncitorii — salariu; funcționarii — retribuție. — *Nota trad.* *** — „A închiria munca sa", „a împrumuta cu dobîndă munca sa", „a munci în locul altuia".

„A da cu chirie obiectul muncii", „a împrumuta cu dobîndă obiectul muncii", „a pune pe altul să lucreze în locul tău". — *Nota trad.* **** — „Această orînduire economică con-damnă pe oameni la ocupații atât de abjecte, la o degradare atât de tristă și de amară, încît, în comparație cu traiul lor, starea de sălbăticie pare un adevărat rai". — *Nota trad.*

***** — „Prostituția pe care o practică sub toate formele clasa celor lipsiți de proprie-tate". — *Nota trad.* ***** — „femeilor cu moralitate dubioasă". — *Nota trad.*

***** „Durata medie a vieții acestor nenorocite ființe fără căpătîi, după ce au pornit pe calea viciului, este de aproximativ 6—7 ani. Prin urmare, pentru ca numărul prosti-tuatelor să se mențină între 60 000 și 70 000, este necesar ca în cele trei regate să se con-sacre anual acestei meserii infame cel puțin 8 000—9 000 de femei, ceea ce înseamnă zilnic 24 de victime noi, sau în medie una în fiecare oră; dacă aceeași proporție este valabilă pentru întregul glob, înseamnă că numărul acestor ființe nenorocite se menține constant în jurul cifrei de 1 500 000". — *Nota trad.*

n'a augmenté que de 3p.‰ tandis que, dans le Connaught, province la plus misérable, l'augmentation s'est élevée à 21 p.‰. (Extraits des Enquêtes publiées en Angleterre sur l'Irlande. Vienne, 1840)" * . Buret, „De la misère etc.", t. 1, p. 36—37¹⁸⁰. Economia politică consideră munca în mod abstract, ca pe un lucru; „le travail est une marchandise" ** ; dacă prețul este ridicat, înseamnă că marfa e foarte cerută; dacă e scăzut, înseamnă că oferta e foarte mare; „comme marchandise, le travail doit de plus en plus baisser de prix" *** ; la aceasta contribuie în parte concurența dintre capitalist și muncitor, iar în parte concurența dintre muncitori. „...La population ouvrière, marchande de travail, est forcément réduite à la plus faible part du produit... la théorie du travail marchandise est-elle autre chose qu'une théorie de servitude déguisée?" **** (op. cit., p. 43). „Pourquoi donc n'avoir vu dans le travail qu'une valeur d'échange?" ***** (op. cit., p. 44). Marile ateliere cumpără de preferință munca femeilor și a copiilor pentru că e mai ieftină decât cea a bărbaților (ibid.). „Le travailleur n'est point vis-à-vis de celui qui l'emploie dans la position d'un libre vendeur... le capitaliste est toujours libre d'employer le travail, et l'ouvrier est toujours forcé de le vendre. La valeur du travail est complètement détruite, s'il n'est pas vendu à chaque instant. Le travail n'est susceptible ni d'accumulation, ni même d'épargne, à la différence des véritables [marchandises].

Le travail c'est la vie, et si la vie ne s'échange pas chaque jour contre des aliments, elle souffre et périt bientôt. Pour que la vie de l'homme soit une marchandise, il faut donc admettre l'esclavage" ***** (op. cit., p. 49—50). Dacă munca este o marfă, ea este o marfă cu proprietăți dintre cele mai nefaste. Dar chiar după principiile fundamentale ale economiei politice, munca nu este o marfă, pentru că nu e „le libre résultat d'un libre marché" *****. Actualul regim economic „abaisse à la fois et le prix et la rémunération du travail; il perfectionne l'ouvrier et dégrade l'homme" ***** (op. cit., p. 52—53). „L'industrie est devenue une guerre et le commerce un jeu" ***** (op. cit., p. 62).

* — „Populația pauperă crește o dată cu mizeria, iar la limita extremă a pauperizării, ființele umane se îmbulzesc în cel mai mare număr, pentru a-și disputa una alteia dreptul la suferință... În 1821, populația Irlandei număra 6 801 827 de suflete. În 1831, numărul locuitorilor acestei țări a ajuns la 7 764 010; este o creștere de 14% în decurs de 10 ani. În Leinster, provincia cu cel mai înalt nivel de trai, creșterea populației a fost de numai 8%, pe cînd la Connaught, provincia cea mai pauperă, creșterea a reprezentat 21% („Extras din cercetările statistice referitoare la Irlanda, publicate în Anglia". Viena, 1840)".

— Nota trad. ** — „munca este o marfă". — Nota trad. *** — „prețul muncii, ca marfă, trebuie să scadă din ce în ce mai mult". — Nota trad. **** — „...Populația muncitorească, care-și vinde munca, e prin forța lucrurilor nevoită să se mulțumească cu o parte infimă a produsului... Este oare teoria muncii-marfă altceva decât o teorie a robiei deghizate?"

— Nota trad. ***** — „De ce nu s-a văzut în muncă altceva decât o valoare de schimb?"

— Nota trad. ***** — „În raport cu acela care îi folosește munca, muncitorul nu se află cîuși de puțin în postura de vânzător liber... capitalistul e întotdeauna liber să întrebuinteze munca, muncitorul însă e întotdeauna nevoit s-o vîndă. Valoarea muncii se distruge cu desăvîrșire dacă aceasta din urmă nu se vinde în fiecare clipă. Spre deosebire de mărfurile adevărate, munca nu poate fi nici acumulată, nici măcar economisită.

Munca înseamnă viața, și dacă viața nu se schimbă zilnic pe produse alimentare, ea suferă și piere curînd. Pentru ca viața omului să fie o marfă, trebuie să admitem sclavia" —

Nota trad. ***** — „rezultatul liber al unei tranzacții libere". — Nota trad.

***** — „face să scadă atît prețul cît și retribuirea muncii; el îl perfecționează pe muncitor și-l degradează pe om". — Nota trad. ***** — „Industria a devenit un război, iar comerțul un joc". — Nota trad.

Numai mașinile de prelucrat bumbac îndeplinesc (în Anglia) munca a 84 000 000 de muncitori manuali (op. cit., p. 193).

Industria s-a aflat pînă acum în starea unui război de cucerire ; „elle a prodigué la vie des hommes qui composaient son armée avec autant d'indifférence que les grands conquérants. Son but était la possession de la richesse, et non le bonheur des hommes” * (Buret, op. cit., p. 20). „Ces intérêts (sc. économiques), librement abandonnés à eux-mêmes... doivent nécessairement entrer en conflit ; ils n'ont d'autre arbitre que la guerre, et les décisions de la guerre donnent aux uns la défaite et la mort, pour donner aux autres la victoire... C'est dans le conflit des forces opposées que la science cherche l'ordre et l'équilibre : la guerre perpétuelle est selon elle le seul moyen d'obtenir la paix ; cette guerre s'appelle la concurrence” ** (op. cit., p. 23).

„Pentru a putea duce cu succes războiul industrial e nevoie de armate numeroase, care să poată fi concentrate într-un singur sector și aruncate în luptă fără a se ține seama de pierderi. Și nu din devotament sau dintr-un simț al datoriei îndură soldații acestei armate povara eforturilor ce li se impun, ci numai pentru a scăpa de foamea ce li amenință inevitabil. Față de șefii lor, ei nu nutresc nici un sentiment de recunoștință, nici o afecțiune. La rîndul lor, aceștia din urmă nu au pic de bunăvoință față de cei din subordinea lor ; pentru ei, acești subordonați nu sînt oameni, ci unelte de producție, care trebuie să aducă cît mai multe venituri cu cît mai puține cheltuieli. Aceste populații muncitorești, din ce în ce mai aglomerate, nu au nici măcar certitudinea că vor fi întotdeauna întrebuințate : industria, care le-a adunat laolaltă, le dă posibilitatea să trăiască numai atunci cînd are nevoie de ele, dar de îndată ce se poate dispensa de munca lor, le lasă, fără ezitare, în voia soartei ; și muncitorii sînt nevoiți să-și ofere persoana și forța la prețul ce li se acordă. Cu cît munca ce li se dă e mai îndelungată, mai chinătoare și mai dezgustătoare, cu atît e mai prost plătită ; uneori vezi muncitori care, lucrînd cu neîntreuptă încordare timp de 16 ore pe zi, abia dacă reușesc să-și cumpere astfel dreptul de a nu muri de foame” (op. cit., p. 68—69).

„Nous avons la conviction... partagée par les commissaires chargés de l'enquête sur la condition des tisserands à la main, que les grandes villes industrielles perdraient, en peu de temps, leur population de travailleurs, si elles ne recevaient à chaque instant des campagnes voisines des recrues continuelles d'hommes sains, de sang nouveau” *** (op. cit., p. 362).

* -- „ea a irosit viețile oamenilor din care i se alcătui armata cu aceeași nepăsare ca și marii cuceritori. Teul ei era stăpînirea de avuții, și nu fericirea oamenilor”. — Nota trad. ** — „Aceste interese (adică interesele economice), dacă sînt lăsate în voia jocului lor liber... nu pot să nu intre în conflict unele cu altele ; ele nu au alt arbitru decît războiul, iar sentințele acestuia condamnă pe unii la înfrîngere și la moarte, pentru a asigura altora victoria... În acest conflict dintre lortele opuse caută știința echilibrul și ordinea ; după părerea ei, războiul perpetuu este singurul mijloc de a obține pacea ; acest război se numește concurență”. — Nota trad. *** -- „Sîntem convinguți -- și este o convingere pe care o împărtășesc și comisarii însărcinați cu cercetarea condițiilor de trai ale țesătorilor manuali -- că marile orașe industriale și-ar pierde în scurt timp populația muncitorească dacă satele vecine nu le-ar asigura un aflux continuu de oameni sănătoși, de sînge proaspăt”. — Nota trad.

1) CAPITALUL

1) Pe ce se întemeiază capitalul, adică proprietatea privată: asupra produselor muncii altuia?

„Chiar dacă nu se reduce la furt sau la înșelăciune, capitalul are nevoie totuși de concursul legislației pentru consfințirea dreptului de succesiune” (Say, vol. I, p. 136, notă¹⁸⁷).

Cum devine cineva proprietar de fonduri productive? Cum devine el proprietarul bunurilor produse cu ajutorul acestor fonduri?

Prin intermediul *dreptului pozitiv* (Say, vol. II, p. 4).

Ce se dobîndește o dată cu capitalul, de pildă atunci cînd se moștenește o mare avere?

„O persoană care dobîndește sau moștenește o avere mare nu dobîndește, prin însuși acest fapt, accesul la puterea politică. Puterea pe care această posesiune i-o conferă nemijlocit este aceea de a *campăra* dreptul de a dispune de toată munca sau de toate produsele muncii aflate la un moment dat pe piață” (Smith, vol. I, p. 61).

Capitalul este, așadar, *puterea de comandă* asupra muncii și asupra produselor ei. Capitalistul posedă această putere nu în virtutea însușirilor sale personale sau omenești, ci numai în calitate de *proprietar* al capitalului. Ceea ce constituie puterea sa este *puterea de cumpărare* a capitalului său, căreia nu-i poate rezista nimic.

Mai încolo vom vedea, în primul rînd, cum își exercită capitalistul, prin intermediul capitalului său, *puterea de comandă* asupra muncii, iar apoi vom vedea și *puterea de comandă* a capitalului asupra capitalistului însuși.

Ce este capitalul?

„Une certaine quantité de travail amassé et mis en reserve” * (Smith, vol. II, p. 312).

* — „O anumită cantitate de muncă acumulată și pusă la o parte”. — Nota tradi-

Capitalul este *muncă acumulată*.

2) Numim *fond* (*fonds, stock*) orice acumulare de produse ale solului și ale muncii industriale. Fondul se numește *capital* numai atunci când aduce posesorului său venit, sau profit (*Smith, vol. II, p. 191*).

2) PROFITUL LA CAPITAL

*Profitul la capital, sau venitul adus de capital, e cu totul deosebit de salariu. Deosebirea dintre ele se manifestă în două moduri: în primul rând, profitul la capital e în întregime determinat de valoarea capitalului întrebuințat, deși la capitaluri diferite munca de supraveghere și conducere poate fi egală. În plus, în marile fabrici toată această muncă este încredințată unui funcționar special, al cărui salariu nu e niciodată în raport cu capitalul a cărui funcționare el o supraveghează, și cu toate că în acest caz munca proprietarului se reduce aproape la zero, el pretinde totuși ca profitul său să fie direct proporțional cu capitalul (*Smith, vol. I, p. 97-99*).*

Pe ce se întemeiază pretenția capitalistului de a se păstra această proporție între profit și capital?

El n-ar avea nici un *interes* să întrebuințeze pe muncitori dacă nu s-ar aștepta ca vânzarea produselor lor să-i aducă ceva mai mult decât e necesar pentru înlocuirea fondurilor avansate pentru plata salariilor; și n-ar avea nici un *interes* să întrebuințeze o sumă mare — și nu una mică — de fonduri dacă profitul său n-ar fi direct proporțional cu mărimea capitalului întrebuințat (*Smith, vol. I, p. 96-97*).

Așadar, capitalistul scoate profit calculându-l, în primul rând, asupra salariilor, iar în al doilea rând asupra materiilor prime avansate.

Care este deci corelația dintre profit și capital?

Dacă nu e de loc ușor de stabilit care e rata mijlocie obișnuită a salariului într-un anumit loc și la un anumit moment, cu atât mai greu e de stabilit care e profitul la capital. Variațiile de preț ale mărfurilor cu care operează capitalistul, reușita sau eșecul rivalilor și clienților săi, mii de alte întâmplări cărora le sînt expuse mărfurile atât în timpul transportului lor, oît și la locurile de depozitare, — toate acestea determină schimbări zilnice, aproape oare, în mărimea profitului (*Smith, vol. I, p. 179-180*). Cu toată imposibilitatea de a stabili cu precizie mărimea profitului la capital, o idee totuși ne putem face despre această mărime, judecînd după *dobînda la bani*. Oriunde se poate realiza un profit mare cu ajutorul banilor se plătește o dobîndă mare pentru dreptul de a-i întrebuința; dacă însă profitul nu e prea mare, nici dobînda nu va fi prea mare (*Smith, vol. I, p. 181*). Proporția dintre rata obișnuită a dobînzii și rata profitului net variază în mod necesar o dată cu creșterea sau scăderea profitului. În Marea Britanie se consideră că dublul dobînzii este ceea ce negustorii numesc un *profit onest, moderat și rezonabil*, termeni care nu exprimă altceva decît un *profit obișnuit și normal* (*Smith, vol. I, p. 198*).

Care este cea mai scăzută rată a profitului? Care e cea mai ridicată?

Cea mai scăzută rată a profitului obișnuit la capital trebuie să fie întotdeauna ceva mai mare decât e necesar pentru acoperirea pierderilor ocazionale la care este expusă orice întreprindere de capital. Acest surplus nu este, propriu-zis, altceva decât profitul sau câștigul net. La fel stau lucrurile și în ceea ce privește rata cea mai scăzută a dobânzii (Smith, vol. I, p. 196).

Rata cea mai ridicată la care pot ajunge profiturile obișnuite este aceea la care ele înghit, din prețul mării majorității a mărfurilor, întreaga rentă funciară și reduc salariul conținut în marfă la nivelul cel mai scăzut, adică la simpla întreținere a vieții muncitorului în timpul lucrului. Într-un fel sau altul, muncitorul trebuie să fie hrănit atâta timp cât e folosit la lucru; renta funciară însă poate să dispară cu desăvârșire. Exemplu: în Bengal agenții Companiei Indiilor orientale (Smith, vol. I, p. 197—198).

Pe lângă toate avantajele unei concurențe neînsemnate, pe care capitalistul e în drept să le folosească în cazul de față, el poate să mențină prețul de piață peste prețul natural, fără a încălca regulile decenței:

În primul rând, cu ajutorul secretului comercial, atunci când piața este foarte îndepărtată de locul de reședință al acelor care o aprovizionează; în acest caz, modificarea prețurilor, creșterea lor peste nivelul natural este ținută în secret. Prin această păstrare a secretului ei reușesc să forească bransa lor de investiții de capital din partea altor capitaliști.

Apoi, cu ajutorul secretului de fabricație, care oferă capitalistului posibilitatea de a produce marfa sa cu cheltuieli de producție mai mici și de a o livra la același preț, sau chiar mai ieftin decât concurenții săi, obținând totodată un profit mai mare. — (Înșelăciunea prin păstrarea secretului nu este imorală? Comerțul de bursă.) — Mai departe: acolo unde producția este legată de o anumită regiune (de pildă producția de vinuri scumpe) și nu poate satisface niciodată cererea efectivă. În sfârșit, prin monopoluri deținute de indivizi sau de companii. Prețul de monopol atinge limitele posibilului (Smith, vol. I, p. 120—124).

Alte cauze întâmplătoare care pot provoca o creștere a profitului la capital: dobândirea de noi teritorii sau apariția unor noi ramuri de comerț determină adesea, chiar și într-o țară bogată, o creștere a profitului la capital, întrucât sustrag o parte din capitalurile afectate vechilor ramuri de comerț, slăbesc concurența, micșorează cantitatea de mărfuri ce se aruncă pe piață, ceea ce face ca prețurile lor să crească; cei ce fac comerț cu asemenea mărfuri pot plăti chiar o dobândă mai mare pentru banii luați cu împrumut (Smith, vol. I, p. 190).

Cu cât mai mare e gradul de prelucrare la care a fost supusă o marfă, cu atât crește partea din preț care se descompune în salariu și profit, în comparație cu partea pe care o reprezintă renta funciară. Pe măsură ce marfa trece prin toată gama operațiilor de prelucrare, crește nu numai numărul profiturilor consecutive, ci și fiecare profit următor devine mai mare decât cel obținut în faza precedentă, căci capitalul cu ajutorul căruia a fost obținut este în mod necesar din ce în ce mai mare. Capitalul care întreprinde munca țesătorilor trebuie să fie în toate cazurile mai mare decât cel ce întreprinde munca torcătorilor, deoarece el nu numai că-l înlocuiește pe acesta din urmă împreună cu toate profiturile lui, dar mai și plătește salariile țesătorilor, iar profiturile trebuie să se afle întotdeauna într-o anumită proporție față de capital (vol. I, p. 102—103).

Prin urmare, creșterea ponderii muncii omenești la obținerea și prelucrarea produsului naturii nu duce la creșterea salariului, ci în parte sporește numărul capitalurilor aducătoare de profit.

iar în parte — mărimea fiecărui capital următor, în comparație cu cel care l-a precedat.

Despre foloasele pe care capitalistul le trage din diviziunea muncii vom vorbi mai încolo.

Capitalistul câștigă dublu: în primul rînd, de pe urma diviziunii muncii, iar în al doilea rînd, el câștigă în genere de pe urma creșterii ponderii muncii omenеști în produsul naturii. Cu cît e mai mare ponderea muncii omenеști într-o marfă, cu atît mai mare e profitul de pe urma capitalului mort.

În cadrul unuia și aceluiași societăți, rata mijlocie a profiturilor la capital este mult mai aproape de unul și același nivel decît salariile diferitelor feluri de munci (op. cit., p. 228). În diferitele întreprinderi ale capitalului, rata obișnuită a profitului variază în funcție de certitudinea sau incertitudinea reîntoarcerii capitalului. Rata obișnuită a profitului crește o dată cu riscul, deși nu chiar exact în aceeași proporție (op. cit., p. 226—227).

E de la sine înțeles că profitul la capital crește și ca urmare a faptului că mijloacele de circulație devin mai ușoare sau mai ieftine (de pildă banii de hîrtie).

3) DOMINAȚIA CAPITALULUI ASUPRA MUNCII ȘI MOTIVELE CAPITALISTULUI

Singurul motiv care îl determină pe posesorul unui capital să-și întreprindă activitatea fie în agricultură, fie în manufactură, fie într-o anumită ramură de comerț cu ridicata sau cu amănuntul este goana după profit. Niciodată nu-i trece prin minte să calculeze cîtă muncă productivă va pune în acțiune fiecare din aceste diferite feluri de întreprindere a capitalului sau cîtă valoare va adăuga la produsul anual al terenurilor și al muncii în țara sa (Smith, vol. II, p. 400—401).

Pentru capitalist, cea mai bună întreprindere a capitalului va fi aceea care, la același grad de siguranță, îi va aduce cel mai mare profit. Această întreprindere nu va fi întotdeauna cea mai utilă pentru societate. Cea mai utilă întreprindere este aceea care tinde să tragă foloase din forțele productive ale naturii (Sav, vol. II, p. 130—131).

Planurile și calculele celor care întreprind activitatea reglementează și dirijează cele mai importante operații de muncă, iar profitul este felul pe care și-l propun acestor planuri și operații. Spre deosebire însă de renta funciară și de salariu, rata profitului nu crește o dată cu prosperitatea societății și nici nu scade o dată cu declinul ei. Dimpotrivă, ea este în mod firesc mai scăzută în țările bogate și mai ridicată în țările sărace; mai ridicată ca oriunde este ea în țările care se îndreaptă rapid spre ruină. Interesul acestei clase nu are deci aceeași legătură cu interesele generale ale societății, cum au celelalte două... Dar interesele celor care-și investesc capitalul într-o ramură sau alta a comerțului sau industriei se deosebesc întotdeauna, în anumite privințe, de interesele publicului și le sînt chiar diametral opuse. Interesul negustorului e întotdeauna acela de a lărgi piața și de a îngrădi concurența... Aceasta este o clasă de oameni ale căror interese nu coincid niciodată cu cele ale societății și care au în genere interesul de a păcăli și dijmui publicul (Smith, vol. II, p. 163—165).

4) ACUMULAREA CAPITALURILOR ȘI CONCURENȚA
DINTRE CAPITALIȘTI

Sporirea capitalurilor, care duce la creșterea salariilor, tinde să scadă profitul capitaliștilor, ca urmare a *concurenței* dintre ei (*Smith*, vol. I, p. 179).

„Dacă, de pildă, capitalul necesar pentru comerțul de băcănie dintr-un oraș este împărțit între doi băcați, concurența va face ca fiecare dintre ei să vîndă mai ieftin decît în cazul cînd tot capitalul s-ar afla în mîna unuia singur; iar dacă ar fi împărțit între douăzeci de băcați, concurența ar fi cu atît mai eficientă și în același timp ar fi cu atît mai puține posibilități ca să se poată intelege în vederea ridicării prețurilor la mărfurile lor” (*Smith*, vol. II, p. 372—373).

Deoarece știm deja că prețurile de monopol ating limita maximă posibilă, deoarece — chiar potrivit punctului de vedere îndeobște admis în economia politică — interesele capitaliștilor sînt ostile intereselor societății și deoarece creșterea profitului la capital are asupra prețului mărfii un efect similar cu cel al dobînzii compuse (*Smith*, vol. I, p. 199—201), înseamnă că singurul mijloc de apărare împotriva capitaliștilor e *concurența*, care, după cum arată economia politică, are efecte binefăcătoare atît asupra măririi salariilor, cît și asupra ieftinirii mărfurilor, spre binele publicului consumator.

Dar concurența este posibilă exclusiv datorită faptului că capitalurile cresc, și cresc în multe mîini. Apariția a numeroase capitaluri este posibilă exclusiv prin acumulare multilaterală, deoarece capitalul se formează în genere numai prin acumulare, iar acumulara multilaterală se transformă inevitabil în unilaterală. Concurența dintre capitaluri mărește acumulara capitalurilor. Acumularea, care în condițiile dominației proprietății private înseamnă *concentrarea* capitalului în mîini puține, este în genere o consecință necesară atunci cînd capitalurile sînt lăsate să-și urmeze cursul lor natural, și tocmai prin intermediul concurenței își croiește drum liber această menire firească a capitalului.

Am văzut că profitul la capital e proporțional cu mărimea acestuia din urmă. De aceea, chiar dacă pentru moment am face abstracție de existența concurenței deliberate, un capital mare se va acumula, potrivit cu mărimea sa, mai repede decît unul mic.

Așadar, cu totul independent de concurență, acumulara unui capital mare se desfășoară într-un ritm mult mai rapid decît cea a unui capital mic. Să vedem însă ce se întîmplă mai departe.

O dată cu creșterea capitalurilor, profitul la capital descrește din cauza concurenței. În primul rînd suferă deci micul capitalist.

Creșterea capitalurilor și existența unui mare număr de capitaluri au drept premisă bogăția crescîndă a țării.

„Într-o țară care a atins o foarte înaltă treaptă de bogăție, rata obișnuită a profitului e atît de mică, încît rata dobînzii pe care o îngăduie acest profit e

prea mică pentru ca alții în afară de oamenii cei mai bogați să poată trăi din dobînda adusă de banii lor. Toți oamenii cu averi mijlocii vor trebui să-și administreze singuri întrebuintărea capitalului lor (*Smith*, vol. I, p. 196—197).

Din punctul de vedere al economiei politice, aceasta este starea cea mai preferabilă.

„Raportul dintre capital și venit determină pretutindeni raportul dintre hărănicie și trîndăvie. Acolo unde predomină capitalurile, domnește hărănicia; unde predomină veniturile, domnește trîndăvia” (*Smith*, vol. II, p. 325).

Cum stau deci lucrurile cu întrebuintărea capitalului în condițiile acestei concurențe sporite?

„Pe măsură ce sporesc capitalurile, trebuie să crească tot mai mult și cantumul fondurilor de împrumut cu dobîndă. O dată cu creșterea acestor fonduri, dobînda scade: 1) pentru că, pe măsură ce cantitatea bunurilor crește, prețul lor de piață scade, și 2) pentru că, pe măsură ce într-o țară capitalurile sporesc, devine din ce în ce mai greu de găsit în interiorul ei o modalitate profitabilă de întrebuintăre a unui nou capital. Se iscă astfel o concurență între diferitele capitaluri, fiecare dintre posesorii lor străduindu-se din răspuțeri să pună stăpînire pe genul de afacere de care se ocupă acum un alt capital. De cele mai multe ori însă, el nu poate spera să alunge din sfera lui de întrebuintăre acel capital dacă nu oferă clienților săi condiții mai avantajoase. El se vede obligat nu numai să-și vîndă mai ieftin marfa, ci, pentru a o căpăta spre vînzare, el este adesea nevoit s-o plătească mai scump. O dată cu creșterea fondurilor destinate întreținerii muncii productive, cererea de forță de muncă devine din ce în ce mai mare. Muncitorii găsesc ușor de lucru, iar posesorii de capital găsesc cu greu muncitori. Concurența dintre capitaliști provoacă o creștere a salariilor și o scădere a profitului” (*Smith*, vol. II, p. 358—359).

Micul capitalist are, așadar, de ales una din două: 1) ori să-și mînințe capitalul, pentru că nu mai poate trăi din dobîndă, și în consecință să înceteze de a mai fi capitalist; 2) ori să-și deschidă o afacere proprie, să vîndă marfa mai ieftin și s-o cumpere mai scump decît capitalistul mai bogat, și să plătească salarii mai mari; ceea ce înseamnă ruina lui, deoarece, datorită concurenței acerbe, a cărei existență am presupus-o, prețul de piață e și așa destul de scăzut. Dacă, dimpotrivă, marele capitalist e acela care vrea să-l înlătore din cale pe micul capitalist, el are față de acesta toate avantajele pe care capitalistul ca atare le are față de muncitor. Pentru el, mărimea redusă a profitului se compensează prin proporțiile mai mari ale capitalului, și el poate suporta chiar pierderi vremelnice pînă în momentul în care micul capitalist se va ruina, iar el va scăpa de concurența acestuia din urmă. Așa acumulează el în mîna sa profiturile micului capitalist.

Apoi, marele capitalist cumpără întotdeauna mai ieftin decît micul capitalist, deoarece cumpără cantități mai masive. De aceea el poate să vîndă mai ieftin, fără a suferi vreo pagubă.

Dar dacă scăderea ratei dobînzii transformă pe capitaliștii mijlocii din rentieri în oameni de afaceri, la rîndul ei creșterea

capitalurilor investite în afaceri și micșorarea profitului, determinată de această creștere, provoacă scăderea ratei dobânzii.

„O dată cu scăderea profitului ce se poate scoate din întrebuințarea unui capital, scade în mod necesar și prețul ce se poate plăti pentru această întrebuințare” (Smith, vol. II, p. 359).

„Pe măsură ce bogăția, industria și populația cresc, dobînda se micșorează, deci și profitul la capital; capitalul însă continuă să crească, și chiar mai repede decît înainte, cu toată scăderea profitului... Un capital mare, deși aduce profituri mai mici, crește, în general, mai repede decît un capital mic cu profituri mari. Ban la ban trage, spune un proverb” (Smith, vol. I, p. 189).

Dacă însă acest capital mare are de înfruntat capitaluri mici cu profituri mici, cum se întîmplă în starea de acerbă concurență pe care am presupus-o noi, el le va strivi fără milă.

Urmarea necesară a unei asemenea concurențe este înrăutățirea generală a calității mărfurilor, falsificarea, contrafacerea, intoxicarea în masă, cum vedem că se întîmplă în marile orașe.

O circumstanță importantă în concurența dintre marile și micile capitaluri este, apoi, raportul dintre *capitalul fix* și *capitalul circulant*.

„Capitalul circulant este capitalul întrebuințat în producția de mijloace de subzistență, în manufactură sau în comerț. Capitalul întrebuințat în acest mod nu aduce posesorului său venit sau profit atîta timp cît rămîne în posesia lui sau atîta timp cît continuă să-și păstreze forma. Capitalul pleacă încontinuu de la o formă și se întoarce la el sub altă formă, și numai prin mijlocirea unei asemenea circulații, a unor asemenea transformări succesive, el poate aduce profit. Capitalul fix este capitalul investit în îmbunătățiri funciare, în cumpărări de mașini, instrumente, unelte meșteșugărești etc.” (Smith, vol. II, p. 197—198).

„Orice economisire de cheltuieli pentru întreținerea capitalului fix înseamnă o creștere a venitului net al societății. Capitalul total al oricărui întreprinzător se împarte în mod necesar în capital fix și capital circulant. Cît timp capitalul total rămîne același, una din cele două părți ale lui va fi cu atît mai mică cu cît mai mare va fi cealaltă. Capitalul circulant se cheltuiește pe materii prime și pe salarii și pune în mișcare producția. Prin urmare, orice economie în ceea ce privește capitalul fix, dacă nu micșorează forța productivă a muncii, mărește fondul care pune în mișcare producția” (Smith, vol. II, p. 226).

Chiar din capul locului se vede că pentru marele capitalist raportul dintre capitalul fix și cel circulant se prezintă mult mai favorabil decît pentru cel mic. Un bancher foarte mare are nevoie doar de ceva mai mult capital fix decît un bancher foarte mic; atît la unul cît și la celălalt capitalul fix se reduce la cheltuielile pentru localul băncii. Inventarul de care are nevoie un mare proprietar funciar nu crește proporțional cu suprafața moșiei sale. La fel și creditul de care se bucură un mare capitalist în comparație cu unul mic reprezintă pentru el o economie cu atît mai mare de capital fix, adică de banii pe care trebuie să-i aibă întotdeauna disponibili. În sfîrșit, e de la sine înțeles că acolo unde munca industrială a atins un grad înalt de dezvoltare, adică acolo unde

aproape toată munca manuală a devenit muncă mecanizată, micului capitalist nu-i ajunge întregul său capital nici măcar pentru a-și asigura capitalul fix necesar*.

În general, acumularea marilor capitaluri este însoțită și de o corespunzătoare concentrare și simplificare a capitalului fix, în comparație cu capitaliștii mai mici. Marele capitalist introduce pentru sine un fel de organizare a uneltelor de muncă.

„La fel și în domeniul industriei, fiecare manufactură și fiecare fabrică este o îmbinare mai cuprinzătoare a unei bogății materiale mai mari cu numeroase și variate capacități intelectuale și iscusințe tehnice, în vederea unui scop comun, acela al producției... Acolo unde legislația păstrează neștirbită marea proprietate funciară, excedentul unei populații în creștere se îndreaptă spre meșteșuguri, ceea ce face ca — după cum vedem că se întâmplă în Marea Britanie — mai ales în sfera industriei să se aglomereze mari mase de proletari. Acolo însă unde legislația admite împărțirea continuă a pământurilor, cum se întâmplă în Franța, crește numărul proprietarilor mici și înglodați în datorii, care, în urma fărâmițării continue a terenurilor, ajung în clasa nevoiașilor și a nemulțumiților. Cînd, în sfîrșit, această fărîmițare și povara datoriilor ating un grad mai înalt, marea proprietate o înghite din nou pe cea mică, la fel cum marea industrie o distruge pe cea mică, și deoarece se formează iarăși mari complexe de moșii, masa muncitorilor lipsiți de proprietate care nu sînt neapărat necesari pentru cultivarea pămîntului se vor reîntoarce în sfera industriei” (*Schultz*, „*Bewegung der Produktion*”, p. 58—59).

„Proprietățile mărfurilor de același fel se modifică datorită schimbărilor survenite în procedul de producție, mai ales datorită folosirii mașinilor. Numai datorită eliminării forței omenestei a devenit posibil ca dintr-un pînd de bumbac în valoare de 3 șilingi și 8 pence să se scoată 350 de scuhuri de fire în lungime de 167 de mile engleze sau 36 de mile germane și în valoare de 25 de guinee” (op. cit., p. 62).

„În medie, prețurile produselor de bumbac au scăzut în Anglia, în ultimii 45 de ani, în proporție de $\frac{1}{12}$, astfel încît, potrivit unor calcule făcute de Marshall, cantitatea de fabricate care în 1814 mai costau 16 șilingi se livrează astăzi la prețul de 1 șiling și 10 pence. Ieftinătatea mai mare a produselor industriale a mărit alături de consumul dinăuntru țării, cît și desfacerea pe piața externă; așa se explică faptul că, după introducerea mașinilor, în Marea Britanie numărul muncitorilor din industria bumbacului nu numai că n-a scăzut, ci a crescut de la 40 000 la 1 500 000. Cît privește cîștigul întreprinzătorilor și muncitorilor industriali, datorită creșterii concurenței dintre fabricanți, acest cîștig, raportat la cantitatea de produse livrate de ei, a scăzut în mod necesar. Între anii 1820 și 1833 profitul brut al fabricanților din Manchester, socotit la 1 bucată de stambă, a scăzut de la 4 șilingi și 1 $\frac{1}{2}$ pence la 1 șiling și 9 pence. Dar pentru compensarea acestei pierderi, volumul producției a fost sporit într-o măsură și mai mare. Datorită acestui fapt, unele ramuri industriale sînt din cînd în cînd lovite de supraproducție; se produc falimente dese, ceea ce provoacă înăuntru clasei capitaliștilor și a stăpînilor muncii o fluctuare instabilă a proprietății, fluctuare în urma căreia o parte din proprietarii economici se ruinați sînt aruncați în rîndurile proletariatului; adesea aceasta atrage după sine necesitatea unei

* În acest loc figurează în manuscris următorul adaos făcut de Marx în limba franceză: „Se știe că în marea gospodărie agricolă efectuarea muncilor necesită de obicei doar puține braje de muncă”. — Nota red.

bruște opriri sau restrîngerii a lucrului, ale căror efecte sînt deosebit de greu resimțite de clasa muncitorilor salariați" (op. cit., p. 63).

„Louer son travail, c'est commencer son esclavage; louer la matière du travail, c'est constituer sa liberté... Le travail est l'homme, la matière au contraire n'est rien de l'homme" * (Pecqueur, „Théorie sociale etc.", p. 411—412).

„L'élément matière, qui ne peut rien pour la création de la richesse sans l'autre élément *travail*, reçoit la vertu magique d'être fécond pour eux comme s'ils y avaient mis de leur propre fait cet indispensable élément" ** (ibid.).

„En supposant que le travail quotidien d'un ouvrier lui rapporte en moyenne 400 fr. par an, et que cette somme suffise à chaque adulte pour vivre d'une vie grossière, tout propriétaire de 2 000 fr. de rente, de fermage, de loyer, etc., force donc indirectement 5 hommes à travailler pour lui; 100 000 fr. de rente représentent le travail de 250 hommes, et 1 000 000 le travail de 2 500 individus" *** (op. cit., p. 412—413) — și deci 300 000 000 de franci (Louis-Philippe) — munca a 750 000 de muncitori.

„Les propriétaires ont reçu de la loi des hommes le droit d'user et d'abuser, c'est-à-dire de faire ce qu'ils veulent de la matière de tout travail... ils sont également obligés par la loi de fournir à propos et toujours du travail au non-propriétaires, ni de leur payer un salaire toujours suffisant etc." **** (op. cit., p. 413). „Liberté entière quant à la nature, à la quantité, à la qualité, à l'opportunité de la production, à l'usage, à la consommation des richesses, à la disposition de la matière de tout travail. Chacun est libre d'échanger sa chose comme il l'entend, sans autre considération que son propre intérêt d'individu" ***** (op. cit., p. 413).

„La concurrence n'exprime pas autre chose que l'échange facultatif, qui lui-même est la conséquence prochaine et logique du droit individuel d'user et d'abuser des instruments de toute production. Ces trois moments économiques, lesquels n'en font qu'un: le droit d'user et d'abuser, la liberté d'échanges et la concurrence arbitraire, entraînent les conséquences suivantes: chacun produit ce qu'il veut comme il veut, quand il veut, où il veut; produit bien ou produit mal, trop ou pas assez, trop tôt ou trop tard, trop cher ou à trop bas prix; chacun ignore s'il vendra, à qui il vendra, comment il vendra, quand il vendra, où il vendra; et il en est de même quant aux achats. Le producteur ignore les besoins et

* — „A-ți închiria munca înseamnă a porni pe călea sclaviei; a da cu chirie materialul muncii înseamnă a-ți asigura libertatea... Munca este omul, pe cînd obiectul muncii n-are în el nimic din ceea ce e omnesc". — *Nota trad.* ** — „Elementul materie, care e complet incapabil să creze bogății fără celălalt element — munca, capătă însușirea magică de a fi fecund pentru ei ca și cum cu propriile lor mîini ar fi introdus în el acest al doilea element necesar". — *Nota trad.* *** — „Dacă presupunem că munca zilnică a unui muncitor îi aduce în medie 400 de franci pe an și că această sumă e suficientă pentru a asigura unui adult posibilitatea de a-și satisface nevoile cele mai stricte, toșese că orice posesor al unui venit anual de 2 000 de franci cu titlu de rentă, arendă, chirie etc. siloște indirect 5 oameni să lucreze pentru el; un venit de 100 000 franci reprezintă munca a 250 de oameni, iar unul de 1 000 000 de franci — munca a 2 500 de oameni". — *Nota trad.* **** — „Legea omenească a dat proprietarilor dreptul de a uza și abuză de bunurile lor, adică de a face ce vor cu orice material al muncii... Dar ea nu-i obligă cituși de puțin să dea de lucru întotdeauna și la timp celor lipsiți de proprietate și nici să le plătească întotdeauna salarii îndestulătoare". — *Nota trad.* ***** — „Libertate deplină în ce privește stabilirea felului, cantității, calității și oportunității producției, în ce privește uzul și consumul bunurilor, latitudinea de a dispune de materialul oricărei munci. Fiecare e liber să-și schimbe bunul după cum găsește el de cuviință, fără a lua în considerație altceva decît propriul său interes individual". — *Nota trad.*

les ressources, les demandes et les offres. Il vend quand il veut, quand il peut, où il veut, à qui il veut, au prix qu'il veut. Et il achète de même. En tout cela, il est toujours le jouet du hasard, l'esclave de la loi du plus fort, du moins pressé, du plus riche... Tandis que sur un point il y a disette d'une richesse, sur l'autre il y a trop-plein et gaspillage. Tandis qu'un producteur vend beaucoup ou très cher, et à bénéfice énorme, l'autre ne vend rien ou vend à perte... L'offre ignore la demande, et la demande ignore l'offre. Vous produisez sur la foi d'un goût, d'une mode qui se manifeste dans le public des consommateurs ; mais déjà, lorsque vous êtes prêts à livrer la marchandise, la fantaisie a passé et s'est fixée sur un autre genre de produit... conséquences infaillibles la permanence et l'universalisation des banqueroutes, les mécomptes, les ruines subites et les fortunes improvisées ; les crises commerciales, les chômages, les encombrements ou les disettes périodiques ; l'instabilité et l'avitilissement des salaires et des profits ; la déperdition ou le gaspillage énorme de richesses, de temps et d'efforts dans l'arène d'une concurrence acharnée" * (op. cit., p. 413—416).

Ricardo în cartea sa (renta funciară) : națiunile nu sînt decît ateliere de producție ; omul este o mașină care consumă și produce ; viața omului e un capital ; legile economice guvernează orbește lumea. Pentru Ricardo omul nu e nimic, totul e produsul. În capitolul 26 al traducerii franceze se spune : „Il serait tout à fait indifférent pour une personne qui sur un capital de 20 000 fr. ferait 2 000 fr. par an de profit, que son capital employât cent hommes ou mille... L'intérêt réel d'une nation n'est-il pas le même ? Pourvu que son revenu net et réel et que ses fermages et ses profits soient les mêmes, qu'importe qu'elle se compose de dix ou de douze millions d'individus ?” ** „En vérité dit M. de Sismondi (vol. II, p. 331), il ne reste plus qu'à désirer que le roi, demeuré tout seul

* — „Concurența nu este decît expresia schimbului facultativ, care la rîndul lui este urmarea imediată și logică a dreptului individual de a uza și abuză de orice unelte de producție. Aceste trei momente economice, care constituie în fond un tot unic — dreptul de a uza și a abuză, libertatea schimburilor și concurența arbitrară —, atrag după ele următoarele consecințe : fiecare produce ce vrea, cum și cînd vrea, unde vrea ; produce bine sau prost, prea mult sau prea puțin, prea devreme sau prea târziu, prea scump sau la prețuri prea scăzute ; nimeni nu știe dacă va reuși să vîndă, cum, cui și cînd va vinde, unde va vinde. La fel stau lucrurile și cu cumpărările. Producătorul nu cunoaște nici trebuințele și nici resursele, nici cererea și nici oferta. El vinde cînd vrea, cînd poate, unde și cui vrea, la prețul ce-i convine. La fel stau lucrurile cu cumpărările. În toate acestea el se află întotdeauna la voia întîmplării, e un sclav al legii celui mai tare, celui mai puțin presat, celui mai bogat... În timp ce într-un loc cutare bun se află în cantități insuficiente, în alt loc el există în cantitate excesivă și se risipește. În timp ce un producător vinde mult sau prea scump și cu profit enorm, altul nu vinde nimic sau vinde în pierdere... Oferta nu cunoaște cererea, iar cererea nu cunoaște oferta. Produci, încrezîndu-te într-o predilecție a publicului consumator, într-o modă care domnește în rîndurile lui ; dar în momentul cînd ești gata să livrezi marfa respectivă, constai că toana a trecut și că alt produs e la modă acum... Consecințele inevitabile ale acestei stări de lucruri sînt : permanentizarea și generalizarea falimentelor, eşecurile, ruinările subite și îmbogățirile rapide, crizele comerciale, lipsa de lucru, suprasaturarea periodică a pieței și penuria periodică de mărfuri ; instabilitatea și scăderea salariilor și a profiturilor ; pierderea sau irisirea enormă de bunuri, de timp și de eforturi pe arena unei concurențe acerbe”. — *Nota trad.* ** — „Unei persoane cu un capital de 20 000 de franci, al cărei profit ar fi de 2 000 de franci pe an, îi va fi indiferent dacă capitalul său va da de lucru la 100 sau la 1 000 de oameni... Nu este oare același interesul real al unei națiuni ? Cu condiția ca venitul ei net real, renta și profitul ei să fie aceleași, nu împotă dacă națiunea se compune din zece sau din douăsprezece milioane de locuitori”. — *Nota trad.*

dans l'île, en tournant constamment une manivelle, fasse accomplir, par des automates, tout l'ouvrage de l'Angleterre" *¹⁸⁸.

„Le maître qui achète le travail de l'ouvrier à un prix si bas, qu'il suffit à peine aux besoins les plus pressants, n'est responsable ni de l'insuffisance des salaires, ni de la trop longue durée du travail : il subit lui-même la loi qu'il impose... ce n'est pas tant des hommes que vient la misère, que de la puissance des choses" ** (Buret, op. cit., p. 82).

„În Marea Britanică sînt multe locuri în care locuitorii nu au capitaluri suficiente pentru a-și cultiva pămîntul în bune condiții. Lîna din comitatele de sud ale Scoției trebuie să facă o lungă călătorie pe uscat, pe drumuri proaste, spre a fi prelucrată, în mare parte, în comitatul York, din lipsă de capitaluri spre a fi prelucrată pe loc. Sînt în Marea Britanică mai multe orașe de manufacturiere ai căror locuitori n-au capitaluri suficiente pentru a transporta produsul activității lor pe picie îndepărtate, unde acest produs găsește cerere și consumatori. Negustorii din aceste orașe nu sînt decît agenții unor negustori mai bogăți, care își au reședința în diverse mari orașe comerciale" (Smith, vol. II, p. 382).

„Pour augmenter la valeur du produit annuel de la terre et du travail, il n'y a pas d'autres moyens que d'augmenter, quant au nombre, les ouvriers productifs, ou d'augmenter, quant à la puissance, la faculté productive des ouvriers précédemment employés... Dans l'un et dans l'autre cas il faut presque toujours un surcroît de capital" *** (Smith, vol. II, p. 338).

„Deoarece, prin natura lucrurilor, acumularea capitalului trebuie să preceadă diviziunea muncii, extinderea acesteia din urmă este posibilă numai pe măsura creșterii acumulărilor de capital. Pe măsura creșterii diviziunii muncii, crește și cantitatea de materii prime pe care o poate prelucra același număr de oameni ; și deoarece operația pe care o execută fiecare muncitor devine din ce în ce mai simplă, se inventează o mulțime de mașini noi pentru ușurarea și simplificarea acestei operații. Deci, pe măsura creșterii diviziunii muncii, pentru a se putea da de lucru în permanență aceluiași număr de muncitori, este necesar să se acumuleze în prealabil aceeași cantitate de mijloace de subsistență ca pînă atunci și o cantitate mult mai mare de materie primă și unelte de muncă decît ora nevoie înainte, într-o stare de lucruri mai puțin evoluată. În fiecare ramură de activitate numărul muncitorilor crește paralel cu extinderea diviziunii muncii în respectiva ramură, sau, mai bine zis, tocmai această creștere a numărului lor este aceea care le creează posibilitatea unei asemenea subîmpărțiri în grupuri și categorii diferite" (Smith, vol. II, p. 193—194).

„Așa cum această mare creștere a forței productive a muncii nu poate avea loc fără o prealabilă acumulare de capitaluri, tot astfel acumularea capitalurilor duce în chip firesc la această creștere. Persoana care-și întrebuițează capitalul întrebînd munca vrea, firește, să-l întrebuițeze în așa fel încît să producă o cantitate cît mai mare de produse ; de aceea ea se străduiește să repartizeze cît

* — „Într-adevăr, spune d-l de Sismondi, nu mai rămîne de dorit decît ca regele, rămas absolut singur pe insula sa și învîrtînd tot timpul o manivelă, să pună niște automate să facă toată munca în Anglia". — Nota trad. ** — „Patronul care cumpără munca muncitorului la un preț atît de scăzut, încît abia dacă îl ajunge acestuia pentru satisfacerea nevoilor celor mai stricte, nu răspunde nici de insuficiența salariului, nici de durata excesivă a muncii : el însuși se supune legii pe care o impune altora... Mizeria se naște nu atît din vina oamenilor, cît din puterea lucrurilor". — Nota trad. *** — „Pentru a spori valoarea produsului anual al pămîntului și al muncii nu există alt mijloc decît : sau sporirea numărului muncitorilor productivi, sau sporirea productivității muncii muncitorilor folosiți pînă atunci... Și într-un caz și în celălalt e nevoie aproape întotdeauna de un capital adițional". — Nota trad.

mai judicios munca între lucrătorii săi și să-i înzestreze cu cele mai bune mașini. Posibilitățile ei, în ambele privințe, depind în genere de mătimea capitalului ce-istă la dispoziție și de numărul oamenilor cărora acest capital le poate da de lucru. De aceea nu numai că cantitatea de muncă se mărește în fiecare țară o dată cu creșterea capitalului care o întrebuințează, ci și, ca urmare a acestei creșteri, una și aceeași cantitate de muncă produce o cantitate mult mai mare de produse" (Smith, vol. II, p. 194-195). Deci *supraproducție*.

„Combinări mai cuprinzătoare de forțe productive... în industrie și comerț prin reunirea unor forțe umane și naturale mai numeroase și mai veritabile pentru întreprinderi de amploare mai mare. Ici și colo... se și observă o mai strânsă îmbinare între principalele ramuri de producție. Așa, de pildă, marii fabricanți caută să dobândească și o mare proprietate funciară, pentru a nu fi nevoiți să-și procure din mâini străine cel puțin o parte din materia primă necesară industriei lor; sau desfășoară, în combinație cu întreprinderile lor industriale, o activitate comercială având ca scop nu numai desfacerea propriilor lor produse, ci și achiziționarea de produse de alt gen și desfacerea acestora printre muncitorii din întreprinderile lor. În Anglia, unde unii fabricanți au citeodată între 10 000 și 12 000 de muncitori..., nu mai sînt rare asemenea îmbinări a diferitelor ramuri de producție sub conducerea unei singure minți, asemenea state mai mici sau provincii în cadrul statului. În ultimul timp, de pildă, proprietarii de mine din Birmingham preiau în mîinile lor întregul proces de producție a fierului, care înainte era împărțit între diferiți întreprinzători și proprietari. Vezi articolul «Der bergmännische Distrikt bei Birmingham» în revista «Deutsche Vierteljahrschrift» nr. 3 din 1838. — În sfîrșit, în marile societăți pe acțiuni, alăt de numeroase azi, vedem vaste îmbinări de resurse financiare ale unui mare număr de participanți cu cunoștințele și priceperea științifică și tehnică a altora, cărora le este încredințată executarea lucrărilor. În felul acesta, capitaliștii capătă posibilitatea de a-și folosi pe căi multiple economiile și chiar concomitent în agricultură, industrie și comerț, ceea ce face ca interesele lor să devină mai multilaterale, iar opoziția de interese dintre agricultură, industrie și comerț să se atenueze și să dispară. Dar însăși această posibilitate sporită de folosire variată a capitalului duce în mod necesar la accentuarea antagonismului dintre clasele avute și cele neavute" (Schulz, op. cit., p. 40-41).

Profitul enorm pe care proprietarii de imobile îl realizează de pe urma mizeriei. Chiria este invers proporțională nivelului mizer de trai, generat de dezvoltarea industriei.

Se scoate dobîndă și din viciile prolețarilor ruinați (prostituția, beția; cămătarul care dă bani cu împrumut pe amanet).

Acumularea capitalurilor crește, iar concurența dintre ele scade atunci cînd capitalul și proprietatea funciară ajung în aceeași mîină, precum și în cazul cînd, datorită volumului său, capitalul e în măsură să combine diferite ramuri de producție.

Indiferență față de oameni. Cele douăzeci de bilete de loterie ale lui Smith¹⁸⁹.

Venit net și venit brut la Say.

Dreptul proprietarilor funciari își are originea în spoliățune (Say, vol. 1, p. 136, notă). Proprietarilor funciari, ca și celorlalți oameni, le place să culegă acolo unde n-au semănat și cer rentă chiar pentru produsul natural al pământului (Smith, vol. I, p. 99).

„S-ar putea crede că renta funciară nu este adesea decât un profit rezonabil sau o dobândă la capitalul plasat de proprietar în ameliorări... Sînt cazuri cînd, în parte, renta funciară poate fi un asemenea profit... Dar 1) proprietarul funciar pretinde rentă chiar și pentru un pămînt neameliorat, iar ceea ce poate fi considerat ca dobîndă sau profit la cheltuielile de ameliorare reprezintă în majoritatea cazurilor doar un adaos la renta inițială; 2) în afară de aceasta, ameliorările nu sînt întotdeauna făcute cu capitalul proprietarului funciar, ci uneori se fac cu capitalul arendașului. Și totuși, cînd se pune chestiunea reînnoirii contractului de arendă, proprietarul funciar cere de obicei aceeași sporire a arenzii ca și cum toate aceste ameliorări ar fi fost făcute cu capitalul său propriu. 3) Ba cîteodată el cere rentă și pentru ceea ce nicicînd nu poate fi ameliorat de mîna omului” (Smith, vol. I, p. 300—301).

Ca exemplu care ilustrează acest din urmă caz, Smith se referă la o algă (Seekrapp, salicorne), un fel de plantă marioasă din arderea căreia rezultă o sare alcalină, folosită la fabricarea sticlei, a săpunului etc. Această plantă crește în diferite regiuni din Marea Britanie, în special în Scoția, dar numai pe stînci aflate sub nivelul la care ajunge apa în timpul fluxului; de două ori pe zi le acoperă valurile mării, și de aceea produsul lor nu poate fi sporit niciodată prin intervenția muncii omului. Și totuși proprietarul unui asemenea teren situat pe țărmuri acoperite de alge pretinde rentă la fel ca pentru terenurile semăuate cu cereale. În apropierea insulelor Shetland marea este mai abundentă în pești; o mare parte din locuitorii lor se ocupă cu pescuitul. Dar pentru a putea profita de produsul mării, ei trebuie să-și aibă locuința pe un teren învecinat cu marea. Renta proprietarului funciar nu e proporțională cu ceea ce arendașul poate să scoată din pămînt, ci cu ceea ce poate să scoată atît din pămînt, cît și din mare (Smith, vol. I, p. 301—302).

„Renta funciară poate fi considerată ca produs al forțelor naturii a căror folosință proprietarul o pune la dispoziția arendașului. Acest produs poate fi mai mare sau mai mic, în funcție de mărimea respectivei forțe a naturii, sau, cu alte cuvînte, în funcție de gradul de fertilitate naturală sau artificială a pămîntului. Este acel produs al naturii care rămîne după scăderea sau compensarea a tot ce poate fi considerat lucru făcut de om” (Smith, vol. II, p. 377—378).

„Așadar, *renta funciară*, considerată ca preț plătit pentru folosința pământului, este, firește, un *preț de monopol*. Ea nu este oțuși de puțin proporțională cu ceea ce ar fi putut să investească proprietarul în pământul său sau cu ceea ce acesta își poate îngădui să ia fără să fie în pierdere, ci cu ceea ce arendașul își poate îngădui să dea” (Smith, vol. I, p. 302).

„Dintre cele trei clase fundamentale ale societății, cea a proprietarilor funciari este clasa ale cărei venituri nu o costă nici muncă, nici grijă, ci îi revin de la sine, fără vreun plan sau proiect din partea ei” (Smith, vol. II, p. 161).

După cum am mai văzut, mărimea rentei depinde de gradul de *fertilitate* a pământului.

Un alt factor determinant al rentei este *poziția* terenului.

„Renta funciară variază nu numai în funcție de *fertilitatea* solului, oricare ar fi produsul lui, ci și în funcție de *poziția* terenului, oricare i-ar fi fertilitatea” (Smith, vol. I, p. 306).

„Atunci când terenurile, minele, locurile de pescuit au aceeași productivitate naturală, cuantumul produsului obținut din exploatarea lor va fi în funcție de mărimea capitalurilor întrebuinate în acest scop și de pricepera mai mare sau mai mică cu care au fost ele folosite. Dacă însă capitalurile sînt de aceeași mărime și se folosesc cu aceeași pricopere, produsul va fi proporțional cu productivitatea naturală a acestor terenuri, mine sau locuri de pescuit” (Smith, vol. II, p. 210).

Importanța acestor teze ale lui Smith rezidă în aceea că la cheltuieli de producție egale și la aceeași mărime a capitalului, ele reduc renta funciară la fertilitatea mai mare sau mai mică a solului. Aceasta arată clar denaturarea noțiunilor în economia politică, care transformă fertilitatea pământului într-o însușire a proprietarului funciar.

Să examinăm acum renta funciară așa cum se formează ea în relațiile reale dintre oameni.

Renta funciară se stabilește în *lupta dintre arendaș și proprietarul funciar*. Peste tot în economia politică vedem că antagonismul de interese, lupta, războiul sînt considerate drept baza organizării sociale.

Să vedem deci care sînt relațiile dintre proprietarul funciar și arendaș.

„La stabilirea clauzelor contractului de arendare, proprietarul funciar caută pe cît posibil să nu lase arendașului mai mult decît e necesar pentru înlocuirea capitalului cu care acesta din urmă își procură sămînța, plătește munca, cumpără și întreține vitele de muncă și celelalte unelte de producție, plus profitul obișnuit în gospodăriile fermiere din regiune. Aceasta este, evident, partea cea mai mică cu care se poate mulțumi arendașul fără a fi în pierdere, și numai arareori proprietarul funciar e dispus să-i lase ceva mai mult. Tot ce rămîne din produs sau, ceea ce-i totuna, din prețul lui peste această parte, proprietarul funciar caută, firește, să și-l rezerve drept *rentă funciară*, și aceasta reprezintă, evident, maximul rentei pe care arendașul își poate îngădui s-o plătească în starea în care se află respectivul teren. Acest surplus poate fi întotdeauna considerat ca *rentă funciară* naturală sau ca *rentă* în schimbul căreia se dau în arendă în chip firesc cea mai mare parte a terenurilor” (Smith, vol. I, p. 299—300).

„Proprietarii funciari — spune Say — exercită un fel de monopol față de arendași. Cererea pentru marfa lor, adică cererea de terenuri, poate să crească neîncetat, în timp ce cantitatea acestei mărfi nu depășește anumite limite... Tranzacția ce se încheie între proprietarul funciar și arendaș asigură întotdeauna celui dintâi maximum de avantaje posibile... Pe lângă avantajele care îi revin prin natura lucrurilor, el trage foloase și din poziția sa, din faptul că are o avere mai mare, că se bucură de credit și de prestigiu; dar chiar și numai primul dintre aceste avantaje o de ajuns pentru a-i asigura întotdeauna posibilitatea de a profita *singur* de toate circumstanțele favorabile legate de respectivul teren. Construirea unui canal sau a unui drum, creșterea populației și a bunăstării unui district determină întotdeauna o urcare a arenzilor... E adevărat că arendașul însuși poate să aducă, pe cheltuiala sa, unele îmbunătățiri terenului luat în arendă; dar de pe urma capitalului investit în aceste îmbunătățiri, el trage foloase numai pînă la expirarea contractului său de arendă; după expirarea acestuia, toate foloasele îi revin proprietarului; din acest moment el este acela care scoate de aici dobînda, cu toate că n-a făcut în acest scop nici un fel de investiții, căci arenda crește în mod corespunzător” (Say, vol. II, p. 142—143).

„Renta, considerată ca preț plătit pentru folosința pămîntului, reprezintă, firește, prețul cel mai ridicat pe care arendașul poate să-l plătească în starea în care se află respectivul teren” (Smith, vol. I, p. 299).

„Renta obținută de pe suprafața unei moșii reprezintă de obicei o treime din produsul brut și este în general o rentă stabilă și independentă de variațiile întîmplătoare ale recoltei” (Smith, vol. I, p. 351). „Această rentă e arareori sub o pătrime din produsul brut” (Smith, vol. II, p. 378).

Nu la toate mărfurile se poate plăti rentă funciară. În unele regiuni, de pildă, nu se plătește rentă pentru piatră.

„Pe piață pot fi aduse, de obicei, numai acele părți din producția solului al căror preț obișnuit este suficient ca să înlocuiască capitalul cheltuit pentru aducerea lor pe piață și să asigure obținerea profitului obișnuit la acest capital. Dacă prețul obișnuit excede suma necesară pentru aceasta, surplusul va intra, firește, în renta funciară. Dacă însă nu există un asemenea surplus, marfa poate fi, desigur, adusă pe piață, dar nu mai rămîne nimic pentru plata rentei funciare. Existența sau inexistența acestui surplus e în funcție de cerere” (Smith, vol. I, p. 302—303).

„Renta funciară intră în componența prețurilor mărfurilor cu totul altfel decît salariul și profitul. Rata ridicată sau scăzută a salariului și profitului constituie cauza prețului ridicat sau scăzut al mărfurilor, pe cînd rata ridicată sau scăzută a rentei funciare constituie efectul acestui preț” (Smith, vol. I, p. 303—304).

Printre produsele care aduc întotdeauna rentă funciară figurează produsele alimentare.

„Întrucît oamenii, ca și toate celelalte animale, se înmulțesc, firește, în raport cu mijloacele lor de subsistență, există întotdeauna o cerere mai mare sau mai mică de produse alimentare. Cu produse alimentare se poate cumpăra întotdeauna o cantitate mai mare sau mai mică de muncă, și întotdeauna se vor găsi oameni dispuși să presteze o muncă pentru a obține asemenea produse. Ce-i drept, cantitatea de muncă ce se poate cumpăra cu produse alimentare nu este întotdeauna echivalentă cu aceea care ar putea fi întreținută cu aceste produse, în cazul cînd ar fi gospodărite în modul cel mai economic, și aceasta se datorește salariilor ridicate cu care se retribue uneori munca. Dar cu produse alimentare se poate cumpăra întotdeauna atîta muncă cît pot întreține aceste produse, potrivit normelor existente pentru respectiva categorie de muncă în partea locului. Dar aproape în toate situațiile posibile, solul produce mai multe produse alimentare decît e

nevoie pentru a putea întreține -- în modul cel mai larg în care a fost vreodată întreținută -- toată munca necesară spre a produce aceste produse și a le aduce pe piață. Acest surplus de produse alimentare e întotdeauna mai mult decât suficient pentru a înlocui, cu profitul corespunzător, capitalul care pune în mișcare această muncă. Ceva deci rămâne întotdeauna pentru plata unei rente proprietarului funciar" (*Smith*, vol. I, p. 305--306). „Ihrana, așadar, este nu numai sursa inițială a rentei, ci și atunci când, mai târziu, alte produse ale pământului încep să aducă rentă, tot creșterii forței productive a muncii producătoare de produse alimentare -- creștere obținută prin ameliorarea și cultivarea solului -- îi datorează proprietarul această rentă" (op. cit., p. 345). „Ihrana omului pare a fi singurul produs al pământului care dă întotdeauna o rentă oarecare proprietarului funciar" (op. cit., p. 337). „Țările sînt populate nu în proporție cu numărul oamenilor pe care producția lor poate să-i îmbrace și să-i adăpostească, ci în proporție cu numărul celor pe care îi poate hrăni" (op. cit., p. 342).

„După hrană, cele două mari trebuințe ale omului sînt îmbrăcămintea și locuința. În mod obișnuit, obiectele care servesc la satisfacerea lor aduc rentă, dar aceasta nu se întîmplă întotdeauna în mod necesar" (op. cit., p. 337--338).

Să vedem acum în ce mod exploatează proprietarul funciar toate avantajele societății.

1) Renta funciară crește o dată cu creșterea populației (op. cit., p. 335).

2) Am văzut la Say că renta funciară crește o dată cu introducerea căilor ferate, pe măsura perfecționării și înmulțirii mijloacelor de comunicație și a sporirii securității lor.

3) „Orice îmbunătățire în starea societății tinde să mărească -- direct sau indirect -- renta funciară, să sporească avuția reală a proprietarului funciar, adică puterea lui de a cumpăra munca altuia sau produsul ei... Progresul îmbunătățirilor funciare și al cultivării solului duce direct la acest rezultat. Partea din produs care revine proprietarului funciar crește în mod necesar o dată cu creșterea produsului... Creșterea prețurilor reale la aceste feluri de materie primă, de pildă creșterea prețurilor la vite, duc și ea direct la creșterea rentei funciare și chiar într-o proporție și mai mare. O dată cu creșterea valorii reale a produsului crește în mod necesar nu numai valoarea reală a părții proprietarului funciar și, deci, puterea sa reală de a dispune de munca altora, ci și mărimea relativă a acestei părți în raport cu produsul total. După creșterea prețului real al acestui produs, producerea lui nu necesită mai multă muncă decât înainte, și de aceea, pentru înlocuirea capitalului întrebuințat cu profitul său obișnuit, e nevoie acum de o parte mai mică din produs decât înainte. Partea din produs care rămîne și care aparține proprietarului funciar ar fi deci, în comparație cu produsul total, mult mai mare ca înainte" (*Smith*, vol. II, p. 157--159).

Creșterea cererii de materii prime și, deci, creșterea valorii lor se poate datora, în parte, creșterii populației și sporirii trebuințelor ei. Dar fiecare invenție nouă, fiecare întrebuințare nouă ce se dă în industrie unei materii prime care n-a mai avut pînă atunci nici o întrebuințare, sau a avut una foarte restrînsă, contribuie de asemenea la creșterea rentei. Așa, de pildă, o dată cu apariția căilor ferate, a vapoarelor etc. a crescut enorm renta pe care o aduc minele de cărbuni.

În afară de acest avantaj pe care proprietarul funciar îl scoate

din industrie, din invenții, din muncă, vom vedea îndată că el mai are și un altul.

4) „Orice sporire a forței productive a muncii care tinde direct să scadă prețul real al bunurilor manufacturate duce indirect la creșterea rentei funciare reale. Proprietarul funciar schimbă pe produse manufacturate acea parte din materiile sale prime care depășește trebuințele sale, sau prețul acestei părți. Tot ce reduce prețul real al produselor manufacturate mărește prețul real al produselor agricole. Aceeași cantitate de produse agricole va fi de aici înainte echivalentă cu o cantitate mai mare de produse manufacturate, iar proprietarul funciar capătă posibilitatea de a cumpăra o cantitate mai mare de bunuri care înlesnesc traiul, de podoabe sau obiecte de lux” (Smith, vol. II, p. 159).

Dar cînd, pornind de la faptul că proprietarul funciar exploatează toate avantajele societății, Smith conchide (vol. II, p. 161) că interesul proprietarilor funciari coincide întotdeauna cu cel al societății, el spune o ineptie. Potrivit economiei politice, în condițiile dominației proprietății private, interesul pe care-l prezintă pentru individ societatea este diametral opus interesului pe care îl prezintă el pentru ea, după cum interesul pe care un risipitor îl prezintă pentru cămătar nu coincide nicidecum cu cel al risipitorului.

Menționăm doar în treacăt tendința proprietarului funciar spre un monopol îndreptat împotriva proprietății funciare din țări străine; în această tendință își au originea, de pildă, legile cerealelor. Treccm, de asemenea, peste iobăgia medievală, peste sclavia din colonii, peste mizeria muncitorilor agricoli din Marea Britanie. Să urmăim cu strictețe tezele economiei politice înseși.

1) Proprietarul funciar este interesat în bunăstarea societății, spun tezele economiei politice; el este interesat în sporirea populației și a producției industriale, în creșterea trebuințelor societății, într-un cuvînt, în sporirea averii, iar această sporire, după cum am văzut mai sus, este identică cu creșterea mizeriei și a sclaviei. Legătura dintre chiria crescîndă și mizeria crescîndă ilustrează interesul pe care societatea îl prezintă pentru proprietarul funciar, căci o dată cu chiria crește și renta funciară, dobînda adusă de terenul pe care se află casa.

2) După cum spun înșiși economiștii, interesele proprietarului funciar sînt diametral opuse celor ale arendașului, deci ale unei părți considerabile a societății.

3) Deoarece proprietarul funciar poate să ceară arendașului o rentă cu atît mai mare cu cît e mai mică suma salariilor plătite de acesta, care la rîndul său reduce salariile cu atît mai mult cu cît e mai mare renta cerută de proprietarul funciar, înseamnă că interesele proprietarului funciar sînt opuse intereselor muncitorilor agricoli în aceeași măsură în care interesele patronilor de manufacturi sînt opuse celor ale muncitorilor lor. Interesul proprietaru-

lui funciar apasă și el asupra salariilor în direcția reducerii lor la minimum.

4) Deoarece scăderea reală a prețurilor la produsele industriale mărește renta funciară, proprietarul funciar e direct interesat în scăderea salariilor muncitorilor industriali, în existența concurenței dintre capitaliști, a supraproducției, în toată mizeria pe care o generează dezvoltarea industriei.

5) Prin urmare, dacă, pe de o parte, interesele proprietarului funciar, departe de a fi identice cu cele ale societății, sint, dimpotrivă, diametral opuse intereselor arendașilor, muncitorilor agricoli, muncitorilor industriali și capitaliștilor, pe de altă parte, interesele unui proprietar funciar nu sint cituși de puțin identice cu cele ale altuia, — și aceasta din cauza concurenței pe care o vom examina în cele ce urmează.

În general se poate spune că raportul dintre marea și mica proprietate funciară este identic cu cel dintre marele și micul capital. La aceasta se adaugă însă împrejurări speciale, care duc inevitabil la acumularea marii proprietăți funciare și la înghițirea celei mici de către cea mare.

1) Nicăieri numărul relativ al muncitorilor și al uneltelor de muncă nu scade — o dată cu creșterea proporțiilor gospodăriei — în așa măsură ca în agricultură. Nicăieri, de asemenea, posibilitatea unei exploatari multilaterale, a unor economii la cheltuielile de producție și a unei iscusite diviziuni a muncii nu crește — o dată cu proporțiile gospodăriei — în așa măsură ca în agricultură. Oricît de mic ar fi un teren agricol, numărul uneltelor de muncă necesare pentru cultivarea lui, cum ar fi: plugul, ferăstrăul etc., atinge o anumită limită inferioară sub care nu mai poate fi redus, în timp ce întinderea proprietății funciare poate să scadă mult sub această limită.

2) Marele proprietar funciar acumulează în mâinile sale dobinda la capitalul investit de arendaș în îmbunătățiri funciare. Micul proprietar funciar e nevoit să investească în acest scop capital propriu. Tot acest profit nu există deci pentru el.

3) În timp ce marele proprietar funciar profită de pe urma fiecărei îmbunătățiri de interes obștesc, pe micul proprietar ea îl păgubește, pentru că face să crească mereu nevoia lui de numerar.

4) Mai rămîn de examinat următoarele două legi importante privind această concurență :

α) Renta terenurilor cultivate pentru producția de hrană necesară omului reglează renta majorității celorlalte terenuri cultivate (*Smith*, vol. I, p. 331).

În ultimă analiză, numai marea proprietate funciară poate să

producă un asemenea mijloc de hrană cum sînt vitele. Prin aceasta, ea reglează renta celorlalte terenuri și o poate reduce la minimum.

În acest caz, micul proprietar funciar care își lucrează singur peticul de pămînt se află față de marele proprietar în aceeași situație în care meseriașul cu unelte *proprie* se află față de fabricant. Mica proprietate funciară a devenit o simplă unealtă de muncă. Pentru micul proprietar funciar, renta dispare cu desăvîrșire, iar lui nu-i rămîne decît, cel mult, dobînda la capitalul său și salariul pentru munca sa; căci, în urma concurenței, renta funciară poate să se reducă pînă la un nivel la care nu va mai reprezenta decît dobînda la capitalul investit nu de către proprietar.

β) Am mai văzut, de altfel, că, la aceeași productivitate și dacă sînt exploatare cu aceeași pricepere, terenurile, minele și locurile de pescuit dau un produs proporțional cu mărimea capitalului. Învîinge, așadar, marea proprietate. Tot astfel la capitaluri egale, venitul este proporțional cu gradul de productivitate al terenului. Prin urmare, la capitaluri egale învinge proprietarul terenului mai productiv.

γ) „Despre o mină de orice fel se poate spune că e productivă sau neproductivă, după cum cantitatea de minereu care poate fi extrasă din ea cu o anumită cantitate de muncă este mai mare sau mai mică decît aceea ce se poate extrage, cu o cantitate egală de muncă, din majoritatea celorlalte mine de același fel” (*Smith*, vol. I, p. 345—346). „Prețul producției ce se obține în cea mai bogată mină de cărbuni reglează prețul cărbunilor din toate celelalte mine din vecinătate. Aitit proprietarul cit și întreprinzătorul găsesc, primul că poate cîpăta o rentă mai mare, iar cel de-al doilea că poate să obțină un profit mai mare dacă vor vinde la un preț ceva mai scăzut decît toți vecinii lor. Vecinii lor vor fi în curînd nevoiți să vîndă la același preț, deși sînt mai puțin în măsură s-o facă și deși acest preț scade mereu, iar uneori nu le lasă nici rentă, nici profit. Ca urmare, unele mine sînt părăsite cu totul, iar altele nu pot da rentă și de aceea pot fi exploatare numai de proprietar” (op. cit., p. 350). „După descoperirea minelor din Peru, minele de argint din Europa au fost în cea mai mare parte părăsite... La fel s-a întimplat și cu minele din Cuba și San Domingo și chiar cu minele vechi din Peru după descoperirea minelor din Potosi” (op. cit., p. 353).

Ceea ce *Smith* spune aici despre mine este, într-o măsură mai mare sau mai mică, valabil pentru proprietatea funciară în general.

δ) „Este de observat că protutîndeni prețul curent al pămîntului depinde de rata obișnuită a dobînzii pe piață... Dacă renta ar scădea mult sub nivelul dobînzii, astfel încît diferența dintre ele să fie foarte mare, nimeni n-ar mai cumpăra pămînt, și aceasta ar provoca curînd o scădere a prețului său curent. Din contră, dacă avantajele rentei funciare ar compensa cu prisosință această diferență, toată lumea ar voi să cumpere pămînt, ceea ce ar duce curînd la restabilirea prețului său curent” (*Smith*, vol. II, p. 367—368).

Din această corelație dintre renta funciară și dobîndă reiese că renta trebuie să scadă mereu, astfel încît în cele din urmă numai oamenii cei mai bogați să poată trăi din rentă. Datorită acestui fapt, devine tot mai mare concurența dintre proprietarii care nu-și

dau pământul în arendă. Ruinarea unei părți din acești proprietari. O nouă concentrare a marii proprietăți funciare.

O altă consecință a acestei concurențe e că o bună parte din proprietatea funciară trece în mâinile capitaliștilor, care în felul acesta devin totodată proprietari funciari, după cum, la rîndul lor, proprietarii mai mici nu mai sînt în genere nimic altceva decît capitaliști. Paralel cu aceasta, o parte din marii proprietari funciari devin totodată industriași.

Ultima consecință este, așadar, suprimarea deosebirilor dintre capitalist și proprietarul funciar, astfel că rămîn în total numai două clase ale populației : clasa muncitoare și clasa capitaliștilor. Această atragere a proprietății funciare în circuitul comercial, transformarea proprietății funciare într-o marfă înseamnă prăbușirea definitivă a vechii aristocrații și constituirea definitivă a aristocrației banului.

1) Noi nu împărtășim lacrimile sentimentale pe care le varsă romantismul pe această temă. El confundă întotdeauna *inimania* ce rezidă în *tralicul de pământ* cu consecința perfect rațională — necesară și oportună în cadrul proprietății private — care constă în *atragera în circuitul comercial a proprietății funciare private*. În primul rînd, proprietatea funciară feudală este, prin însăși esența ei, pământul scos la mezat, pământul înstrăinat omului, și care de aceea i se opune intruchipat în persoana citorva mari seniori.

Și în proprietatea funciară feudală, dominația pământului planează ca o putere străină asupra oamenilor. Șerbul este un accesoriu al pământului. Tot pământului îi aparține și primul născut, moștenitorul unui majorat. Pământul este cel care îl moștenește. În general, domnia proprietății private începe o dată cu proprietatea funciară, care este baza ei. Dar în proprietatea funciară feudală seniorul *pare*, cel puțin, a fi suveranul domeniului său. De asemenea mai există acolo aparența unei relații mai intime între senior și pământ decît aceea a avuției pur *obiectuale*. Domeniul se individualizează prin stăpînul lui, are rangul acestuia, e baronial sau comital, după cum aparține unui baron sau unui conte, se bucură de privilegiile sale, de jurisdicția sa, de situația sa politică etc. El apare ca trupul neorganic al stăpînului. De aici zicătoarea : „nulle terre sans maître” *, care exprimă legătura strînsă dintre calitatea de senior și proprietatea funciară. De asemenea, dominația proprietății funciare nu apare atît de nemijlocit ca cea a capitalului pur. Pentru cei ce aparțin unui domeniu, acesta apare mai curînd ca o patrie a lor. Este un gen de naționalitate mai restrînsă.

* — „nu e pământ fără stăpîn”. — Nota trad.

Tot așa proprietatea funciară feudală este aceea care dă seniorului numele ei, așa cum un regat îl dă pe al său regelui. Istoria familiei sale, istoria casei sale etc. — toate acestea individualizează pentru el domeniul său și fac din acesta literalmente casa sa, îl personifică. De asemenea, și cei care lucrează pe acest domeniu nu au o situație de *zileri*, ci ori sînt ei înșiși proprietatea seniorului, ca iobagii, ori sînt legați de el prin relații de respect, supușenie și obligație. De aceea poziția lui față de ei este o poziție nemijlocit politică și are, totodată, o anumită latură *sentimentală*. Moravurile, caracterul etc. variază de la un domeniu la altul și par una cu lotul de pămînt, pe cînd mai tîrziu numai punga omului, nu caracterul și individualitatea sa, determină raportul său față de pămînt. În sfîrșit, proprietarul feudal nu caută să obțină maximum de avantaje de pe urma proprietății sale funciare. El, dimpotrivă, consumă ceea ce are și lasă liniștit serbilor și arendașilor grija procurării celor necesare. Aceasta este forma *nobiliară* a relației de proprietate funciară; ea dă seniorului o aureolă romantică.

Este necesar ca această aparență să fie suprimată, ca proprietatea funciară — rădăcina proprietății private — să fie în întregime atrasă în mișcarea acestuia din urmă și să devină marfă; ca dominația proprietarului să apară ca dominație pură a proprietății private, a capitalului, dezbărată de orice coloratură politică, ca relația dintre proprietar și muncitor să se reducă la relația economică dintre exploatator și exploatat, ca orice relație personală între proprietar și proprietatea sa să înceteze și ca aceasta din urmă să devină numai avuție *materială*, obiectuală, ca locul căsătoriei de onoare cu pămîntul să-l ia căsătoria din interes și ca pămîntul să decadă, ca și omul, la rangul de valoare negociabilă. Este necesar ca ceea ce constituie rădăcina proprietății funciare, interes egoist, murdar să apară și sub aspectul său cinic. Este necesar ca monopolul inert să se transforme în monopol mobil, agitat, în concurență, ca profitarea trîndavă de pe urma sudorii și singelui altora să se transforme într-un comerț activ și multi-lateral cu acestea. Este necesar, în sfîrșit, ca în această concurență, proprietatea funciară să-și manifeste dominația, sub formă de capital, atît asupra clasei muncitoare, cît și asupra proprietarilor înșiși, s-o manifeste prin faptul că legile mișcării capitalului îi ruinează sau îi înalță. Atunci, în locul zicătoarei medievale „nulle terre sans seigneur”, apare zicătoarea modernă „l'argent n'a pas de maître” *, care exprimă întreaga stăpînire a materiei moarte asupra omului.

* — „banul n-are stăpîn”. — Nota trad.

2) Cit privește controversa în jurul împărțirii sau neîmpărțirii proprietății funciare, trebuie să remarcăm următoarele :

Împărțirea proprietății funciare înseamnă negarea *marelui monopol* al proprietății funciare, abolirea lui, dar numai prin aceea că-l *generalizează*. Ea nu desființează temelia monopolului, proprietatea privată. Ea atacă forma de existență a monopolului, dar nu și esența lui. Ca urmare, împărțirea proprietății funciare cade victimă legilor proprietății private, căci ea — împărțirea — corespunde mișcării concurenței din sfera industriei. Pe lângă dezavantajele economice ale acestei împărțiri a uneltelor de muncă și a fărâmițării muncii (a nu se confunda cu diviziunea muncii; aci munca nu se împarte între mai mulți oameni, ci una și aceeași muncă este efectuată de fiecare separat, adică are loc o multiplicare a uncia și aceleiași muncii), această împărțire, la fel ca și concurența, duce inevitabil la acumulare.

Prin urmare, acolo unde are loc împărțirea proprietății funciare, nu mai rămîne decît sau reîntoarcerea la monopol într-o formă și mai odioasă, sau abolirea, negarea a înseși împărțirii proprietății funciare. Dar aceasta nu este o reîntoarcere la proprietatea funciară feudală, ci abolirea proprietății private asupra pămîntului în general. Prima abolire a monopolului înseamnă întotdeauna generalizarea lui, lărgirea cadrului existenței sale. Abolirea monopolului ajuns la cea mai largă și mai cuprinzătoare formă de existență a sa este anihilarea sa totală. Asocierea aplicată la pămînt beneficiază de avantajul mării proprietăți funciare din punct de vedere economic și realizează pentru prima oară tendința care stă la originea împărțirii, și anume: egalitatea, după cum tot ea restabilește pe baze raționale, și nu prin intermediul iobăgiei, al dominației și al unui absurd misticism al proprietății, legătura emoțională dintre om și pămînt; acesta din urmă încetează să fie un obiect de trafic și, datorită muncii libere și liberei beneficieri de roadele lui, redevine o proprietate autentică, personală a omului. Un mare avantaj al împărțirii proprietății funciare constă în aceea că aici masa, care nu se mai poate resemna la robia feudală, pierde de pe urma proprietății altfel decît în industrie.

Cît privește marea proprietate funciară, apărătorii ei au identificat întotdeauna în mod sofistic avantajele economice ale mării agriculturi cu marea proprietate asupra pămîntului, ca și cum n-ar fi evident că abia după abolirea proprietății aceste avantaje, pe de o parte, ar căpăta maximum de amploare, iar pe de alta ar deveni pentru prima oară socialmente folositoare. În același mod au atacat ei mercantilismul micii proprietăți funciare, ca și cum marea proprietate funciară, chiar și în forma ei feudală, n-ar fi

conținut în germene mercantilismul. Nu mai vorbesc de forma engleză modernă, în care feudalismul proprietarului funciar se împletește cu spiritul mercantil și industrial al arendașului.

Așa cum marea proprietate funciară poate să întoarcă partizanii împărțirii pământurilor reproșul de monopol pe care i-l fac aceștia, pentru că și împărțirea pământurilor se bazează pe monopolul proprietății private, tot astfel partizanii împărțirii pot întoarce marii proprietari funciare reproșul de împărțire, căci și aici domnește împărțirea, dar într-o formă rigidă, întepenită. În general, proprietatea privată se întemeiază pe împărțire. De altfel, așa cum împărțirea proprietății funciare duce la reconstituirea marii proprietăți funciare sub formă de avuție-capital, tot astfel proprietatea funciară feudală, orice ar face și orice ar drege, în cele din urmă trebuie să ajungă în mod necesar la împărțire sau, în orice caz, trebuie să cadă inevitabil în mâinile capitaliștilor.

Aceasta se datorește faptului că marea proprietate funciară, după cum vedem că se întâmplă în Anglia, împinge majoritatea covârșitoare a populației în brațele industriei, iar pe propriii săi muncitori îi condamnă la mizerie crincenă. Ea generează și sporește astfel puterea dușmanului său — capitalul, industria împingând în tabăra cealaltă populația săracă și întreaga activitate din țară. Marea proprietate funciară face ca populația țării să devină în majoritate o populație industrială și prin aceasta o transformă în adversar al marii proprietăți funciare. De îndată ce industria ajunge să dispună de o mare putere, ca azi în Anglia, de pildă, ea smulge treptat din mâinile marii proprietăți funciare monopolul acesteia față de țările străine și o silește să intre în concurență cu proprietatea funciară de peste hotare. Căci, sub domnia industriei, proprietatea funciară își putea asigura grandoarea feudală numai printr-un monopol îndreptat împotriva străinătății, spre a se apăra astfel împotriva legilor generale ale comerțului, care sînt contrare esenței ei feudale. Odată atrasă în orbita concurenței, proprietatea funciară îi urmează legile, ca și oricare altă marfă supusă acesteia. Ea suferă aceleași fluctuații, urcări și scăderi alternative, treceri rapide dintr-o mîna într-alta, și nici o lege n-o mai poate reține în puține mîini predestinate. Consecința directă este fărîmîțarea ei în mîini numeroase și, în orice caz, subordonarea față de capitalul industrial.

În sfîrșit, marea proprietate funciară, care, prin interzicerea împărțirii, a fost menținută în mod forțat și care a generat alături de ea o industrie redutabilă, duce la criză și mai repede decît împărțirea pământurilor, în condițiile căreia puterea industriei rămîne mereu pe locul al doilea.

Marea proprietate funciară, cum vedem că se întâmplă în Anglia, și-a pierdut caracterul feudal și a dobândit un caracter lucrativ în măsura în care tinde să facă cât mai mulți bani. Ea aduce proprietarului renta maximă posibilă, iar arendașului profitul maxim posibil la capitalul său. Ca urmare, salariile muncitorilor agricoli au fost reduse la minimum, iar clasa arendașilor a și ajuns să reprezinte în agricultură puterea industriei și a capitalului. Din cauza concurenței externe, în majoritatea cazurilor renta funciară încețoșă să fie un venit îndestulător pentru proprietar. O bună parte din proprietarii funciari sînt nevoiți să ia locul arendașilor, iar aceștia din urmă coboară în parte în rîndurile proletariatului. Pe de altă parte însă, mulți arendași vor pune mina pe proprietatea funciară, căci marii proprietari, care își încasează fără bătaie de cap veniturile, sînt în mare parte dedași risipei și, de regulă, inapți de a conduce o mare gospodărie agricolă, iar în parte nu posedă nici capital, nici capacitatea de a-și exploata pămîntul. Ca urmare, o parte din ei de asemenea se ruinează definitiv. În sfîrșit, salariul redus la minimum trebuie redus și mai mult, spre a se putea face față noii concurențe. Aceasta duce în mod necesar la revoluție.

Proprietatea funciară a trebuit să se dezvolte pe fiecare din aceste două căi, pentru a ajunge atît pe o cale cît și pe cealaltă la pierirea sa inevitabilă, la fel cum industria, atît sub formă de monopol cît și sub formă de concurență, a trebuit să se ruineze pentru a învăța să creadă în om.

Noi am pornit de la premisele economiei politice. I-am acceptat limbajul și legile. Am presupus ca ceva dat proprietatea privată, separația dintre muncă, capital și pământ, separația dintre salariu, profit la capital și rentă funciară, apoi diviziunea muncii, concurența, noțiunea de valoare de schimb etc. Pe baza economiei politice înseși și folosind propriile ei cuvinte, am arătat că muncitorul este redus la rolul de marfă, și chiar de cea mai sărmană dintre mărfuri, că mizeria muncitorului este invers proporțională cu forța și granddoarea producției sale, că rezultatul necesar al concurenței este acumularea capitalului în mâini puține, deci restabilirea monopolului într-o formă și mai redutabilă, că în cele din urmă dispare deosebirea dintre capitalist și proprietarul funciar, ca și cea dintre plugar și muncitorul industrial, iar întreaga societate trebuie să se împartă inevitabil în două clase: clasa *proprietarilor* și clasa *muncitorilor* lipsiți de proprietate.

Economia politică pornește de la faptul existenței proprietății private. Ea nu ne-o explică. Ea încadrează în formule generale, abstracte, care apoi capătă pentru ea valabilitatea unor *legi*, procesul *material* pe care proprietatea privată îl parcurge în realitate. Ea nu caută să pătrundă *sensul* acestor *legi*, adică nu arată cum decurg ele din însăși esența proprietății private. Economia politică nu ne oferă cheia pentru înțelegerea temeiului și cauzei separării muncii de capital și a capitalului de pământ. Așa, de pildă, când definește raportul dintre salarii și profitul la capital, pentru ea cauza ultimă o constituie interesul capitaliștilor; cu alte cuvinte, ea consideră ca ceva dat ceea ce abia trebuie dedus ca rezultat al analizei. În același mod intervine pretutindeni concurența, care este dedusă din circumstanțe exterioare. Economia politică nu ne spune în ce măsură aceste circumstanțe exterioare, aparent întâmplătoare,

nu sînt decît expresia unei dezvoltări necesare. Am văzut că însuși schimbul îi pare a fi un fapt întîmplător. Singurele roți pe care le pune în mișcare economistul sînt *setea de cîștig și războiul dintre cei setoși de cîștig — concurența*.

Tocmai pentru că economia politică nu înțelege conexiunea lăuntrică a mișcării care formează obiectul studiului ei, a fost posibil ca doctrina concurenței, de pildă, să fie opusă doctrinei monopolului, doctrina libertății meșteșugurilor — doctrinei corporației, doctrina împărțirii proprietății funciare — doctrinei marii proprietăți funciare, căci concurența, libertatea meșteșugurilor, împărțirea proprietății funciare erau concepute și prezentate doar ca niște consecințe întîmplătoare, deliberate, violente ale monopolului, corporației și proprietății feudale, și nu ca consecințe necesare, inevitabile, naturale ale lor.

Trebuie, așadar, să căutăm a înțelege conexiunea esențială dintre proprietatea privată, setea de cîștig și separația muncii, a capitalului și a proprietății funciare, dintre schimb și concurență, dintre valoarea omului și deprecierea lui, dintre monopol și concurență etc., dintre toată această înstrăinare și sistemul *bănesc*.

Nu vom urma exemplul economistului care, cînd vrea să explice un lucru sau altul, se transpune într-o stare primitivă închipuită. O astfel de stare primitivă nu explică nimic. Procedînd astfel, economistul nu face decît să mute problema în picla cenușie a depărtării. El presupune dat sub formă de fapt, de eveniment ceea ce el trebuie să deducă, și anume raportul necesar dintre două lucruri, de pildă raportul dintre diviziunea muncii și schimb. Astfel explică teologul originea răului prin păcatul originar, adică presupune ca fapt, sub formă de eveniment istoric, lucrul pe care își propune să-l explice.

Noi luăm ca punct de plecare un fapt economic *din zilele noastre* :

Muncitorul devine cu atît mai sărac cu cît produce mai multă bogăție, cu cît cresc puterea și proporțiile producției sale. Muncitorul devine o marfă cu atît mai ieftină cu cît produce mai multe mărfuri. În proporție directă cu *creșterea valorii* lumii lucrurilor crește *deprecierea* lumii oamenilor. Munca produce nu numai mărfuri; ea se produce pe sine însăși și-l produce pe muncitor ca *marfă*, și aceasta în aceeași proporție în care produce în genere mărfuri.

Acest fapt nu exprimă altceva decît că obiectul produs de muncă, produsul ei, i se opune acesteia din urmă ca *ceva străin*, ca o *forță independentă* de producător. Produsul muncii este munca încorporată într-un obiect, materializată în el, este *obiectivarea*

muncii. Realizarea muncii este obiectivarea ei. În cadrul rînduieiilor presupuse de economia politică, această realizare a muncii apare pentru muncitor ca *privare de realitate*, obiectivarea ca *privare de obiect și robire de către el*, însușirea obiectului — ca *înstrăinare*, ca *autoînstrăinare* (Entäusserung).

Realizarea muncii apare în așa măsură ca privare de realitate, încît pentru muncitor privarea de realitate merge pînă la moarte prin foame. Obiectivarea apare în așa măsură ca privare de obiect, încît muncitorul este privat nu numai de obiectele strict necesare traiului, ci și de cele necesare muncii. Ba chiar însăși munca devine un obiect pe care îl poate obține numai cu maximum de încordare a forțelor sale și cu întreruperi extrem de neregulate. Însușirea obiectului apare în așa măsură ca înstrăinare, încît, cu cît muncitorul produce mai multe obiecte, cu atît mai puține poate poseda și cu atît mai mult cade el sub dominația produsului său, a capitalului.

Toate aceste consecințe decurg implicit din faptul că muncitorul se raportează la *produsul muncii sale* ca la un obiect *străin*. Căci dacă pornim de la această premisă, e clar că cu cît mai mult se istovește muncitorul lucrînd, cu atît mai puternică devine lumea străină, obiectuală, pe care el o creează împotriva lui însuși, cu atît mai sărac devine el însuși, cu atît mai săracă devine lumea lui interioară și cu atît mai puține bunuri îi aparțin ca ale lui proprii. La fel stau lucrurile și în domeniul religiei. Cu cît mai mult pune omul în Dumnezeu, cu atît mai puțin păstrează el în sine însuși. Muncitorul își pune viața în obiect, dar din acel moment viața sa nu-i mai aparține lui, ci obiectului. Prin urmare, cu cît mai mare este această activitate a muncitorului, cu atît mai puțin obiectual este el. Ceea ce a intrat în produsul muncii sale nu mai este în el însuși. De aceea, cu cît mai mare e acest produs, cu atît mai împușinat este el însuși. *Autoînstrăinarea* muncitorului în produsul său înseamnă nu numai că munca sa devine un obiect, capătă o existență *exterioară*, ci și că ea există *în afara lui*, independent de el, ca ceva ce-i este străin, și devine o forță de sine stătătoare care i se opune; că viața pe care el a transmis-o obiectului i se opune ca ceva ostil și străin.

Să examinăm acum mai amănunțit *obiectivarea*, producerea de produse de către muncitor, și în cadrul acestei obiectivări — *înstrăinarea*, *pierderea* obiectului, adică a ceea ce a produs muncitorul.

Muncitorul nu poate crea nimic fără *natură*, fără *lumea exterioară sensibilă*. Ea este substanța în care se realizează munca

sa, în care ea este activă, din care și prin intermediul căreia ea produce.

Dar la fel cum natura oferă muncii *mijloace de trai* în sensul că munca nu poate trăi fără obiecte la care să se aplice, tot astfel, pe de altă parte, ea îi oferă și *mijloacele de trai* într-un sens mai restrâns, și anume mijloacele de existență fizică a muncitorului însuși.

Prin urmare, cu cât mai mult muncitorul își însușește prin munca sa lumea exterioară, natura sensibilă, cu atât mai mult se privează el de *mijloace de trai* în ambele sensuri ale cuvântului: în primul rând, în sensul că lumea exterioară sensibilă încetează tot mai mult să fie un obiect aparținând muncii lui, un *mijloc de trai* al muncii lui; iar în al doilea rând, în sensul că ea încetează tot mai mult să-i ofere *mijloace de trai* în sensul nemijlocit al cuvântului, adică mijloace de existență fizică a muncitorului.

În amândouă aceste privințe muncitorul devine deci un sclav al obiectului său: în primul rând, în sensul că primește un *obiect de muncă*, adică primește *de lucru*, iar în al doilea rând, în sensul că el capătă *mijloace de subzistență*. Deci în sensul că obiectului îi datorează el posibilitatea de a exista, primo, ca *muncitor*, iar secundo, ca *subiect fizic*. Încununarea acestei sclavii o constituie faptul că numai ca *muncitor* își poate menține el existența ca *subiect fizic* și numai ca *subiect fizic* este el muncitor.

(Potrivit legilor economiei politice, autoînstrăinarea muncitorului în obiectul său își găsește expresia în următoarele: cu cât muncitorul produce mai mult, cu atât are de consumat mai puțin; cu cât produce mai multe valori, cu atât mai depreciat și mai lipsit de demnitate devine el însuși; cu cât e mai bine format produsul său, cu atât mai deformat e muncitorul; cu cât mai civilizată e obiectul său, cu atât mai aproape de barbaric este propria lui stare; cu cât mai puternică este munca sa, cu atât mai neputincios devine muncitorul; cu cât mai ingenioasă devine munca lui, cu atât mai mare devine sărăcia spirituală a muncitorului și sclavia lui față de natură.)

Economia politică ascunde înstrăinarea inerentă esenței muncii prin aceea că nu ia în considerare raportul nemijlocit dintre muncitor (munca) și producție. Este adevărat că munca produce lucruri admirabile pentru cei bogați, dar pentru muncitor produce privațiuni; ea produce palate, dar și colibe pentru muncitori, produce frumusețe, dar tot ea îl schilodește pe muncitor. Ea înlocuiește munca manuală cu lucrul mașinii, dar în același timp readuce la muncă barbară o parte din muncitori și transformă în mașini cea-

laltă parte. Ea produce inteligență, dar și debilitate mintală, cretinism pentru muncitor.

Raportul nemijlocit al muncii față de produsele ei este raportul muncitorului față de obiectele producției sale. Raportul omului avut față de obiectele producției și față de producție însăși nu e decât o consecință a acestui prim raport, pe care îl confirmă. Această a doua latură a chestiunii o vom examina mai încolo.

Așadar, când ne întrebăm care este relația esențială a muncii, ne întrebăm care este raportul *muncitorului* față de producție.

Până acum am considerat înstrăinarea, autoînstrăinarea muncitorului numai sub un singur aspect, și anume sub aspectul *raportului său față de produsele muncii sale*. Dar înstrăinarea se manifestă nu numai în rezultatul producției, ci și în însuși *actul producției*, în însăși *activitatea de producție*. Ar putea oare muncitorul să se raporteze la produsul activității sale ca la ceva străin dacă nu s-ar înstrăina pe sine de sine însuși chiar în actul producției? Produsul nu e decât rezultatul activității, al producției. Prin urmare, dacă produsul muncii este autoînstrăinarea, înscamnă că însăși producția trebuie să fie autoînstrăinare activă, autoînstrăinarea activității, activitate de autoînstrăinare. În înstrăinarea obiectului muncii este doar rezunată înstrăinarea, autoînstrăinarea proprie activității muncii înseși.

În ce constă deci autoînstrăinarea muncii (die Entäusserung der Arbeit) ?

Întii, în faptul că munca îi este *exterioară (äusserlich)* muncitorului adică nu ține de esența sa, că, de aceea, el nu se afirmă, ci se neagă în munca sa, nu se simte mulțumit, ci nefericit, nu-și desfășoară liber energia fizică și spirituală, ci își mortifică trupul și-și distruge spiritul. De aceea abia în afara muncii muncitorul se simte a fi el însuși, pe când în procesul muncii se simte în afara sa. Acasă se simte când nu muncește, iar când muncește nu se simte acasă. Munca sa nu este deci voluntară, ci silită, *muncă forțată*. Ea nu este satisfacerea unei trebuințe, ci doar un *mijloc* pentru a satisface trebuințele în afara ei. Caracterul ei străin apare limpede în faptul că, de îndată ce nu există o constrângere fizică sau de altă natură, oamenii fug de muncă la fel ca de ciură. Munca exterioară, munca în care omul se alienează pe sine este o muncă de autosacrificare, de mortificare. În sfârșit, caracterul exterior al muncii apare pentru muncitor în faptul că ea nu este a sa, ci a altuia, că nu-i aparține, că în procesul muncii el nu-și aparține sieși, ci altuia. După cum în religie activitatea proprie a imaginației umane, a creierului uman și a inimii umane acționează asupra individului independent de el, altfel spus, ca o activitate străină, divină sau diabolică, tot astfel

nici activitatea muncitorului nu este activitatea sa proprie. Ea aparține altuia, ea este pierderea propriului său eu.

Ajungem astfel la rezultatul că omul (muncitorul) se mai simte acționînd liber doar în funcțiile sale animalice — mîncatul, băutul și procrearea, sau cel mult și în folosirea locuinței, a podoabelor etc. —, pe cînd în funcțiile sale umane el se simte numai animal. Ceea ce e animalic devine uman, iar ceea ce e uman devine animalic.

A mînca, a bea, a procrea etc. sînt, ce-i drept, și ele funcții autentice omenești. Dar în abstracția care le desparte de restul sferei activității umane și le transformă în ultime și unice scopuri finale, ele sînt animalice.

Am examinat actul de înstrăinare a activității umane practice, adică munca, din două puncte de vedere. Întîi, relația dintre muncitor și *produsul muncii* ca obiect care îi este străin și care are putere asupra lui. Această relație este totodată relația lui cu lumea exterioară sensibilă, cu obiectele naturii ca lume străină, care i se opune cu ostilitate. Al doilea, relația dintre muncă și *actul producției* în însuși procesul *muncii*. Această relație este relația dintre muncitor și propria sa activitate ca activitate străină, care nu-i aparține, este activitatea ca suferință, puterea ca neputință, procrearea ca emasculare, energia fizică și spirituală *proprie* a muncitorului, viața sa personală (căci ce altceva este viața dacă nu activitate?) ca o activitate îndreptată împotriva lui însuși, independentă de el și care nu-i aparține. *Autoînstrăinarea*, ca mai sus înstrăinarea *lucrului*.

Din cele două determinații de pînă acum ale *muncii înstrăinate* trebuie să deducem acum și o a treia.

Omul este o ființă generică și aceasta nu numai pentru că, atît pe plan practic cît și pe plan teoretic, face din gen — atît din propriul său gen cît și din cel al celorlalte lucruri — un obiect al său, ci și pentru că — și aceasta nu e decît un alt mod de a spune același lucru — el se comportă față de sine însuși ca față de genul actual, viu, ca față de o ființă *universală* și deci liberă.

Atît la om cît și la animal, viața generică, sub raport fizic, constă în faptul că omul (ca și animalul) trăiește pe seama naturii neorganice, și cu cît e omul mai universal în comparație cu animalul, cu atît e mai universală sfera naturii neorganice pe seama căreia trăiește. Așa cum, sub raport teoretic, plantele, animalele, pietrele, aerul, lumina etc. constituie o parte a conștiinței umane, în parte ca obiect al științelor naturii, iar în parte ca obiect al artei, constituie natura sa neorganică spirituală, hrana spirituală pe care el trebuie s-o prepare mai întîi spre a o face ingerabilă și digerabilă, — tot astfel, sub raport practic, ele constituie o parte a vieții și activității

omenești. Din punct de vedere fizic, omul trăiește numai pe seama acestor produse ale naturii, indiferent dacă se prezintă sub formă de hrană, combustibil, îmbrăcăminte, locuință etc. Practic, universalitatea omului apare tocmai în universalitatea care face din întreaga natură trupul lui *neorganic*, în măsura în care natura (1) îi servește nemijlocit ca mijloc de trai și (2) ca material, obiect și instrument al activității sale vitale. Natura este *corpul neorganic* al omului, și anume natura în măsura în care nu este ea însăși corp omenesc. Când spunem că omul trăiește pe seama naturii, înțelegem prin aceasta că natura este *corpul* lui, cu care trebuie să rămână în continuă comuniune dacă nu vrea să piară. Când spunem că viața fizică și spirituală a omului se află în strânsă conexiune cu natura, aceasta nu înseamnă altceva decât că natura se află în strânsă conexiune cu ea însăși, căci omul este o parte a naturii.

Prin faptul că munca instrăinată îl instrăinează pe om 1) de natură, 2) de el însuși, de propria lui funcție activă, de activitatea lui vitală, ea instrăinează de om și *genul* uman: ea face ca pentru om *viața generică* să devină un mijloc de întreținere a vieții individuale. În primul rând, ea instrăinează *viața generică* și *viața individuală*, iar în al doilea rând, face ca *viața individuală*, redusă la abstracție, să devină scopul celei dintii, tot în forma ei abstractă și instrăinată.

Căci, în primul rând, munca, *activitatea vitală*, *viața productivă* însăși îi apar omului numai ca un *mijloc* pentru satisfacerea unei necesități, necesitatea conservării existenței fizice. Dar *viața productivă* este *viața generică*. Este *viața* care generează *viață*. În natura activității ei vitale rezidă tot caracterul unei specii, caracterul ei generic, iar *activitatea liberă* și *conștientă* constituie caracterul generic al omului. *Viața* însăși apare doar ca un *mijloc de trai*.

Animalul se confundă nemijlocit cu *activitatea sa vitală*. El nu se distinge de ea. El este *această activitate*. Omul însă face din *activitatea sa vitală* obiectul voinței și al conștiinței sale. El are o *activitate vitală conștientă*. Aceasta nu este o determinare cu care el se contopește nemijlocit. *Activitatea vitală conștientă* este aceea care-l deosebește nemijlocit pe om de *activitatea vitală* a animalului. Tocmai prin aceasta și numai prin aceasta el este o *ființă generică*. Sau: el este o *ființă conștientă*, adică *propria sa viață* constituie pentru el un obiect, tocmai pentru că el este o *ființă generică*. Numai de aceea *activitatea sa este activitate liberă*. Munca instrăinată răstoarnă această relație, în sensul că omul, tocmai pentru că este o *ființă conștientă*, își transformă *activitatea vitală*, *esența sa*, doar în mijloc pentru menținerea *existenței sale*.

Crearea practică a unei lumi de obiecte, prelucrarea naturii neorganice este autoafirmarea omului ca ființă generică conștientă, cu alte cuvinte ca ființă care vede în gen propria sa esență, sau care vede în sine o ființă generică. E drept că și animalul produce. El își clădește un cuib, sau un adăpost, ca albina, castorul, furnica etc. Însă el produce numai ceea ce îi trebuie nemijlocit lui sau progeturii sale; el produce unilateral, pe când omul produce universal; el produce numai sub imperiul necesității fizice imediate, pe când omul produce chiar când e liber de necesitatea fizică și produce cu adevărat abia atunci când e liber de ea; animalul se produce numai pe sine însuși, pe când omul reproduce întreaga natură; produsul lui (al animalului) aparține nemijlocit corpului său fizic, pe când omul stă liber în fața produsului său. Animalul modelază materia numai pe măsura și după trebuința speciei căreia îi aparține, pe când omul știe să producă pe măsura oricărei specii și știe să imprimе pretutindeni obiectului măsura care-i este inerentă; de aceea omul modelază materia și potrivit legilor frumosului.

De aceea, tocmai în prelucrarea lumii obiectelor omul se afirmă pentru prima oară efectiv ca *ființă generică*. Această producție este viața lui generică activă. Datorită acestei producții, natura apare ca operă a sa și realitate a sa. De aceea, obiectul muncii este *obiectivarea vieții generice a omului*: căci el — omul — nu se dedublează numai intelectual, ca în conștiință, ci efectiv, prin muncă, și se contemplă deci pe sine însuși într-o lume creată de el. Așadar, prin faptul că munca înstrăinată îi smulge omului obiectul producției sale, ea îi smulge totodată *viața lui generică*, obiectivitatea sa generică reală și transformă superioritatea lui față de animal în dezavantajul că se vede deposedat de corpul său neorganic, adică de natură.

De asemenea, prin faptul că munca înstrăinată degradează activitatea proprie, activitatea liberă a omului la rangul unui mijloc, ea face din viața lui generică un mijloc al existenței sale fizice.

Prin urmare, datorită înstrăinării, conștiința pe care o are omul despre specia sa, despre genul său se transformă în așa fel, încît viața generică devine pentru el un mijloc.

Înstrăinarea muncii are, așadar, consecințele următoare:

3) *Esența generică a omului* — atît natura cît și aptitudinile sale generice spirituale — se transformă într-o esență care îi e *străină*, într-un *mijloc pentru menținerea existenței sale individuale*. Ea înstrăinează de om propriul său corp, cît și natura din afara lui, ca și esența sa spirituală, *esența sa umană*.

4) O consecință directă a faptului că omul e înstrăinat de pro-

dusul muncii sale, de activitatea sa vitală, de esența sa generică este *înstrăinarea omului de om*. Când omul se opune și își înseamnă că i se opune *alt om*. Ceea ce se poate spune despre relația în care se află omul față de munca sa, față de produsul muncii sale, față de el însuși este valabil pentru relația în care se află omul față de altul, ca și față de munca și obiectul muncii altuia.

În genere, afirmația că esența generică a omului este înstrăinată de el înseamnă că un om este înstrăinat de altul și că fiecare dintre ei este înstrăinat de esența umană.

Înstrăinarea omului, și în genere orice relație în care se află omul față de el însuși se realizează, își găsește expresia numai în relația în care se află omul față de ceilalți oameni.

Prin urmare, în cadrul relației de muncă înstrăinată, fiecare om îl consideră pe altul potrivit etalonului și relației în care se află el însuși ca muncitor.

Noi am pornit de la un fapt din sfera economiei politice: faptul înstrăinării muncitorului și a producției sale. Noțiunea corespunzătoare acestui fapt noi am formulat-o ca *muncă înstrăinată, autoînstrăinată*. Analizând această noțiune, noi n-am făcut decât să analizăm un fapt din domeniul economiei politice.

Să vedem acum în ce mod trebuie să se exprime și să se prezinte în realitatea vie noțiunea de muncă înstrăinată, autoînstrăinată.

Dacă produsul muncii mi-e străin, dacă mi se opune ca o forță străină, atunci cui îi aparține el?

Dacă activitatea mea nu-mi aparține și este o activitate străină, forțată, atunci cui îi aparține ea?

Unei *alte* ființe decât mie.

Cine este această ființă?

Zei? E adevărat că în cele mai vechi timpuri principala activitate de producție, de pildă construirea de temple etc. în Egipt, India, Mexic, era pusă în slujba zeilor, iar produsul le aparținea tot lor. Dar singuri zeii n-au fost niciodată stăpînii muncii. Nici *natura* nu i-a fost stăpînă. Și apoi cît de contradictorie ar fi fost o situație în care, pe măsură ce omul prin munca sa își subordona tot mai mult natura, pe măsură ce minunile zeilor deveneau tot mai superflue datorită minunilor industriei, omul ar fi trebuit să renunțe, în favoarea acestor puteri, la bucuria pe care o procură producția și la plăcerea pe care o procură consumul produsului.

Ființa *străină* căreia îi aparține munca și produsul muncii, în serviciul căreia se află munca și pentru plăcerea căreia este creat produsul muncii, poate fi numai *omul* însuși.

Dacă produsul muncii nu-i aparține muncitorului, dacă i se opune muncitorului ca o putere străină, aceasta este posibil numai

pentru că produsul aparține unui alt om, și nu muncitorului. Dacă pentru muncitor activitatea sa e un chin, ea trebuie să procure altuia *desfătare* și bucuria vieții. Nici zeli și nici natura, ci numai omul însuși poate fi această putere străină care îl domină pe om.

Să ne gândim de asemenea la afirmația de mai sus, potrivit căreia relația în care omul se află față de el însuși devine *obiectivă, reală* numai prin relația în care se află față de alt om. Prin urmare, dacă omul se raportează la produsul muncii sale, la munca sa obiectivată, ca la un obiect *străin*, ostil, înzestrat cu putere și independent de el, aceasta înseamnă că stăpîn al acestui obiect este un alt om, străin lui, ostil, dispunînd de putere și independent de el. Dacă omul se raportează la propria sa activitate ca la o activitate neliberă, aceasta înseamnă că el se raportează la ea ca la o activitate pusă în slujba unui alt om, aflată sub dominația lui, supusă constrîngerii și jugului lui.

Orice autoînstrăinare a omului de sine însuși și de natură se manifestă în relația în care el se situează pe sine — și situează și natura — față de alți oameni, diferiți de el. De aceea autoînstrăinarea religioasă se manifestă necesarmente în raportul laicului față de preot sau — fiindcă aici e vorba de lumea intelectuală — față de un mediator etc. În lumea practică reală, autoînstrăinarea nu se poate manifesta decît prin intermediul relației practice reale față de alți oameni. Mijlocul prin intermediul căruia are loc înstrăinarea este el însuși un mijloc *practic*. Prin urmare, prin intermediul muncii înstrăinate omul generează nu numai relația sa față de obiectul și actul producției, ca forțe străine și ostile lui; el generează totodată și relația în care alți oameni se află față de producția sa și față de produsul său, precum și relația dintre el și acești oameni. Așa cum își transformă propria sa activitate de producție într-o privare de realitate, într-o pedeapsă pentru el, iar propriul său produs într-o pierdere, într-un produs ce nu-i aparține, tot astfel generează el stăpînirea celui ce nu produce asupra producției și asupra produsului. Înstrăinînd de sine propria sa activitate, el conferă omului străin o activitate care nu-i este proprie.

Pînă acum am examinat această relație numai din punctul de vedere al muncitorului; mai încolo o vom examina și din punctul de vedere al non-muncitorului.

Așadar, prin intermediul *muncii înstrăinate, alienate*, muncitorul generează relația față de această muncă a unui om străin de ea și aflat în afara ei. Relația muncitorului față de muncă generează relația capitalistului — sau oricum i s-ar mai spune stăpînului muncii — față de aceeași muncă. *Proprietatea privată* este,

aşadar, produsul, rezultatul, consecinţa necesară a *muncii autoînstrăinate*, a raportului exterior al muncitorului faţă de natură şi faţă de el însuşi.

Proprietatea privată rezultă deci, prin analiză, din conceptul de *muncă autoînstrăinată*, adică de om *autoînstrăinat*, de muncă înstrăinată, de viaţă înstrăinată, de om *înstrăinat*.

Ce-i drept, conceptul de *muncă autoînstrăinată* (de *viaţă autoînstrăinată*) a fost obţinut de noi, pe baza datelor economiei politice, ca rezultat al *mişcării proprietăţii private*. Dar analiza acestui concept ne arată că, deşi proprietatea privată apare ca temei şi cauză a muncii autoînstrăinate, în realitate însă ca se dovedeşte a fi mai curînd un efect al acesteia, la fel cum zeii sînt iniţial nu cauza, ci efectul rătăcirii intelectului uman. Ulterior acest raport se transformă într-un raport de interacţiune.

Abia în ultimul stadiu, în stadiul culminant al dezvoltării proprietăţii private, iese din nou la iveală acest mister al ei, şi anume că, pe de o parte, ea este *produsul* muncii autoînstrăinate, iar pe de altă parte *mijlocul* prin care munca se autoînstrăinează, *realizarea acestei autoînstrăinări*.

Aceste consideraţii pun în lumină diferite coliziuni nesoluţionate pînă acum.

1) Economia politică porneşte de la ideea că munca este adevăratul suflet al producţiei şi totuşi nu-i dă ei nimic, pe cînd proprietăţii private îi dă totul. Proudhon a tras din această contradicţie concluzii în favoarea muncii şi împotriva proprietăţii private. Noi însă vedem că această contradicţie aparentă este contradicţia *muncii înstrăinate* cu ea însăşi şi că economia politică n-a făcut decît să formuleze legile muncii înstrăinate.

De aceea vedem, de asemenea, că *salariul* şi *proprietatea privată* sînt identice, căci salariul, în care produsul, obiectul muncii, plăteşte însăşi munca, nu e decît o consecinţă necesară a înstrăinării muncii : într-adevăr, în salariu nici munca nu apare ca scop în sine, ci ca slugă a salariului. Mai încolo ne vom ocupa amănunţit de această chestiune ; deocamdată ne limităm să tragem încă cîteva concluzii.

O *sporire* forţată a *salariilor* (abstracţie făcînd de toate celelalte greutăţi, precum şi de faptul că o astfel de sporire, ca ceva care iese din comun, n-ar putea fi menţinută decît tot în mod forţat) ar constitui, prin urmare, doar o *mai bună retribuire a sclavilor* şi n-ar însemna nici pentru muncitor, nici pentru muncă *curierarea menirii* şi demnităţii lor umane.

Nici chiar *egalitatea salariilor*, aşa cum o revendică Proudhon, n-ar face altceva decît să transforme relaţia muncitorului de azi

față de munca sa într-o relație a tuturor oamenilor față de muncă. În acest caz, societatea este concepută ca un capitalist abstract.

Salariul este o consecință directă a muncii înstrăinate, iar munca înstrăinată este cauza nemijlocită a proprietății private. De aceea căderea uneia implică și căderea celeilalte.

2) Din relația existentă între munca înstrăinată și proprietatea privată rezultă, de asemenea, că emanciparea societății de sub jugul proprietății private, al aservirii etc., își găsește expresia în forma *politică a emancipării muncitorilor*, cu precizarea că aici nu este vorba numai de emanciparea lor, ci și de emanciparea general-umană pe care cea dintâi o implică, întrucât toată aservirea umană e cuprinsă în relația muncitorului față de producție, iar toate relațiile de aservire nu sînt decît variante și consecințe ale acestei relații.

Așa cum din conceptul de *muncă înstrăinată, autoînstrăinată* am obținut prin *analiză* conceptul de *proprietate privată*, tot astfel, cu ajutorul acestor doi factori, putem deduce toate *categoriile economiei politice*, iar în fiecare din aceste categorii, de pildă, în comerț, în concurență, capital, bani, vom regăsi doar o *expresie determinată și dezvoltată* a acestor prime elemente fundamentale.

Dar înainte de a intra în examinarea acestor categorii vom încerca să soluționăm încă două probleme :

1) Să definim *esența generală a proprietății private* — ca rezultat al muncii înstrăinate — în relația ei față de *proprietatea autentic umană și socială*.

2) *Înstrăinarea muncii, autoînstrăinarea ei*, noi am acceptat-o ca un fapt pe care l-am analizat ca atare. Se pune însă întrebarea : cum a ajuns *omul să-și autoînstrăineze, să-și înstrăineze munca* ? Care sînt în esența dezvoltării umane rădăcinile acestei înstrăinări ? În soluționarea acestei probleme am și făcut un mare pas înainte *reducînd problema originii proprietății private* la aceea a raportului dintre *munca înstrăinată* și mersul dezvoltării omenirii. Căci atunci cînd oamenii vorbesc despre *proprietatea privată*, ei cred că au de-a face cu ceva din afara omului ; iar atunci cînd vorbesc despre muncă, au de-a face direct cu omul însuși. Acest mod nou de a pune problema conține netijlocit și rezolvarea ei.

Ad. 1 : Esența generală a proprietății private și relația dintre ea și proprietatea autentic umană.

Am văzut că *munca înstrăinată* se descompune în două elemente constitutive care se condiționează reciproc, sau care sînt doar expresii diferite ale uneia și aceleiași relații : *aproprierea* apare ca *înstrăinare*, ca *autoînstrăinare*, iar *autoînstrăinarea* apare ca

apropriere, înstrăinarea — ca adevărata dobândire a dreptului de cetățenie.

Noi am examinat o latură, și anume munca *înstrăinată* în raport cu *muncitorul* însuși, adică *munca înstrăinată* privată în raport cu ea însăși. Ca produs, ca rezultat necesar al acestui raport am găsit relația de proprietate a non-muncitorului față de muncitor și față de muncă. Proprietatea privată, ca expresie materială, rezumată a muncii înstrăinate, cuprinde amîndouă aceste relații, adică relația în care se află muncitorul față de muncă, față de produsul muncii sale și față de non-muncitor, și relația în care se află non-muncitorul față de muncitor și față de produsul muncii lui.

Am văzut că în raport cu muncitorul, care prin muncă își *apropriază* natura, *aproprierea* apare ca înstrăinare, activitatea proprie ca activitate pentru altul și ca activitate a altuia, trăirea vieții ca sacrificare a ei, producerea obiectului ca pierdere a acestuia în favoarea unei puteri străine, a unui om *străin*. Să examinăm acum relația în care acest om *străin* de muncă și de muncitor se află față de muncitor, față de muncă și față de obiectul ei.

În primul rînd trebuie să remarcăm că tot ce apare la muncitor ca *activitate de autoînstrăinare*, de *înstrăinare* apare la non-muncitor ca *stare de alienare*, de *înstrăinare*.

În al doilea rînd, *atitudinea reală, practică* a muncitorului în procesul de producție și atitudinea lui (ca stare sufletească) față de produs apare la non-muncitorul din fața lui ca atitudine *teoretică*.

În al treilea rînd, non-muncitorul face împotriva muncitorului tot ce acesta face împotriva lui însuși, dar el nu face împotriva și ceea ce face împotriva muncitorului.

Să examinăm mai îndeaproape aceste trei relații*.

* Aici se întrerupe textul primului manuscris, care a rămas neterminat. — *Notu red.*

[OPOZIȚIA DINTRE CAPITAL
ȘI MUNCĂ. PROPRIETATE FUNCİARĂ
ȘI CAPITAL]

[...] constituie dobânzile la capitalul său¹⁹⁰. Prin urmare, muncitorul este o întruchipare subiectivă a faptului că capitalul este omul care s-a pierdut cu desăvârșire pe sine însuși, după cum capitalul este o întruchipare obiectivă a faptului că munca este omul care s-a pierdut pe sine însuși. Din nenorocire însă pentru *muncitor*, el este capital viu, care are deci *trebuințe* și care în fiecare moment de inactivitate își pierde dobânda și deci existența. În calitate de capital, *valoarea* muncitorului crește în funcție de cerere și de ofertă, și chiar *fizicește* existența lui, *viața* lui a fost și este privită ca o ofertă de *marfă*, cum se întâmplă cu orice altă marfă. Muncitorul produce capitalul, capitalul îl produce pe muncitor; prin urmare, muncitorul se produce pe sine însuși, iar produsul acestui întreg ciclu este omul ca *muncitor*, ca *marfă*. Pentru omul care nu mai e decât *muncitor* — și în această calitate de muncitor —, însușirile sale omenești există numai în măsura în care există pentru capital, care îi este *străin*. Și deoarece capitalul și muncitorul își sînt străini unul altuia și de aceea se află în relații indiferente, exterioare și accidentale, este inevitabil ca această înstrăinare să apară de asemenea ca ceva *real*. De aceea, de îndată ce capitalului îi trece prin minte — în virtutea unei necesități sau din capriciu — să înceteze de a mai exista pentru muncitor, acesta din urmă încetează să existe pentru sine: el *n-are* de lucru și de aceea *n-are* salariu, și deoarece există nu ca *ființă umană*, ci numai ca *muncitor*, el poate foarte bine să se lase înmormîntat, să moară de foame etc. Muncitorul există ca muncitor numai atunci cînd există *pentru el însuși* în calitate de capital, și numai atunci este el capital, cînd un capital există *pentru el*. Existența capitalului este existența lui, *viața* lui, după cum tot ea îi determină

conținutul vieții într-o manieră care îi e indiferentă. De aceea economia politică nu cunoaște pe muncitorul neocupat, nu cunoaște pe omul muncii în măsura în care el se află în afara acestei relații de muncă. Pungașul, escrocul, cerșetorul, șomerul, omul muncii lihnit de foame, ros de mizerie și certat cu legea *sînt figuri* care nu există *pentru economia politică*, ci pentru alți ochi, pentru ochii medicului, ai judecătorului, ai groparului, ai starostelui de cerșetori etc. ; ei sînt niște fantome care sălășluiesc în afara sferei preocupărilor economiei politice. De aceea, nevoile muncitorului nu sînt pentru ea decît *nevoia* de a-l întreține pe muncitor *în timpul cînd lucrează*, și aceasta numai în măsura necesară pentru a se evita stingerea *neamului muncitoresc*. Salariul are deci exact aceeași semnificație ca și *întreținerea, păstrarea în bună stare* a oricărei alte unelte de producție, ca și *consumul de capital* în genere, necesar pentru reproducerea lui cu dobîndă, sau ca și *uleiul folosit pentru ungerea roților*. Iată de ce salariul face parte din *cheltuielile* necesare ale capitalului și ale capitalistului și nu trebuie să depășească limitele acestei necesități. De aceea procedau foarte consecvent fabricanții englezi care înainte de Amendment Bill din 1834 scădeau din salariul muncitorului ajutoarele pe care acesta le primea de la caritatea publică pe seama impozitului în folosul săracilor și pe care ei le considerau ca parte integrantă a salariului.

Producția îl produce pe om nu numai ca *marfă*, ca *marfă umană*, ca om cu destinație *de marfă* ; ea îl produce, potrivit cu această destinație, ca ființă *dehumanizată* atît sub raport *spiritual* cît și sub raport *fizic*. — Imoralitate, degenerare, timpirea muncitorilor și a capitaliștilor --. Produsul ei este *marfa înzestrată cu conștiință de sine și capabilă de activitate proprie...*, omul-marfă... Ricardo, Mill ș.a. au făcut un mare pas înainte, în comparație cu Smith și cu Say, declarînd *indiferentă* și chiar *dăunătoare* problema existenței ființei umane, a productivității umane mai mări sau mai mici a acestei mărfi. Ceea ce interesează cu adevărat producția nu este, spun ei, cîți muncitori poate să întrețină un capital, ci cît cîștig aduce el, suma totală a *economiiilor* anuale. Un mare pas înainte și totodată un pas consecvent din partea economiei politice engleze mai noi a fost de asemenea faptul că ea, care a ridicat *munca* la rangul de principiu *unic* al economiei politice, a dezvăluit totodată cît se poate de clar raportul *invers* dintre salariu și cîștigul la capital și a arătat că, de regulă, capitalistul își poate mări cîștigul *numai* prin reducerea salariilor și viceversa. Potrivit acestei economii politice, nu înșelarea consumatorului ar fi relația *nor-*

mală, ci tendința reciprocă a capitalistului și a muncitorului de a ciupi unul de la celălalt.

Relația de proprietate privată conține într-o formă latentă relația de proprietate privată ca *muncă*, precum și relația de proprietate privată ca *capital*, ca și *relația* reciprocă dintre acestea două. Pe de o parte, producerea activității umane ca *muncă*, deci ca activitate cu totul străină sîcși, cu totul străină omului și naturii și deci cu totul străină conștiinței și manifestării de viață, existența *abstractă* a omului exclusiv ca *om al muncii*, care în virtutea acestui fapt poate fi zilnic azvîrlit din neantul său umplut în neantul său absolut, în non-existența sa socială și deci reală; iar pe de altă parte, producerea obiectului activității umane ca *capital*, în care toate determinările naturale și sociale ale obiectului *se sting*, iar proprietatea privată își pierde calitățile naturale și sociale (își pierde, prin urmare, toate iluziile politice și sociale și nu se împletește cu nici un fel de relații *aparent* umane); în cele mai variate forme de existență naturală și socială, *unul și același* capital rămîne *același*, cu totul indiferent față de conținutul său *real*. Această opoziție dintre muncă și capital, dusă la extrem, înseamnă inevitabil punctul culminant, limita maximă și picirea întregii relații de proprietate privată.

De aceea, un alt mare merit al economiei politice engleze mai noi este acela că ea a definit renta funciară ca diferență între cîștigul adus de cultivarea pămîntului de cea mai proastă calitate și a pămîntului de cea mai bună calitate, a spulberat iluziile romantice ale proprietarului funciar — pretinsa lui importanță socială și pretinsa identitate a intereselor sale cu cele ale societății, cum mai afirmă încă *Adam Smith*, mergînd pe urmele fiziocraților — și a anticipat și pregătît acea mișcare reală care-l va transforma pe proprietarul funciar într-un capitalist cît se poate de obișnuit și de prozaic, iar prin aceasta va simplifica și ascuți contradicția dintre muncă și capital și va grăbi lichidarea ei. *Pămîntul* ca *pămînt* și *renta funciară* ca *rentă funciară* și-au pierdut astfel *distincția de castă* și s-au transformat în *capital* și *cîștig* care nu spun nimic sau, mai bine zis, nu vorbesc decît limba lui banilor.

Deosebirea dintre capital și pămînt, dintre profit și rentă funciară, dintre acestea două și salariu, dintre *industrie* și *agricultură*, dintre proprietatea privată *imobiliară* și cea *mobiliară* nu-și are rădăcinile în însăși esența lucrurilor, ci are un caracter doar *istoric*, reprezentînd un moment *crystalizat* al formării și apariției opoziției dintre capital și muncă. În industrie etc., în opoziția ei cu proprietatea funciară imobiliară, și-au găsit expresia doar modul de apariție al industriei și opoziția în care ea s-a dezvoltat față de agri-

cultură. Ca fel de muncă *particular*, ca deosebire *esențială*, *importantă și care îmbrățișează toate aspectele vieții*, această deosebire subzistă numai atita timp cât industria (viața citadină) se formează în *contrast* cu proprietatea funciară (cu viața nobiliară feudală), și, sub formă de monopol, breaslă, ghildă, corporație etc., mai păstrează în sine caracterul feudal al antipodului său; în limitele acestor determinări munca mai are o semnificație *aparent socială*, semnificația de activitate în cadrul unei colectivități [Gemeinwesen] *reale*, și n-a devenit încă *indiferentă* față de conținutul său, n-a atins încă stadiul deplinei *ființări pentru sine*, adică stadiul abstractizării de orice altă ființare și deci nici stadiul de capital *descătușat*.

Dar *industria descătușată și ca atare constituită pentru sine*, precum și *capitalul descătușat* reprezintă un *stadiu de dezvoltare* necesar al muncii. Puterea industriei asupra opusului ei — proprietatea funciară — se manifestă îndată în apariția *agriculturii* ca ramură de activitate cu adevărat industrială, pe când înainte principala muncă era lăsată în seama pământului și a *robului* său, prin intermediul căruia el se cultiva. O dată cu transformarea robului într-un muncitor *liber*, adică într-un *năimit*, proprietarul funciar s-a transformat de fapt într-un capitalist, transformare care la început se realizează printr-o verigă intermediară, prin intermediul *arendașului*. Dar *arendașul* este reprezentantul proprietarului funciar, *misterul* său dezvăluit; numai lui își datorează proprietarul funciar existența sa *economică*, existența sa ca proprietar privat, căci numai mulțumită concurenței dintre arendași aduce pământul său rentă funciară. În persoana *arendașului*, așadar, proprietarul funciar a și devenit, în fond, un capitalist *de tip obișnuit*. Și această transformare trebuie să aibă loc și în realitate: capitalistul care se ocupă cu agricultura — arendașul — trebuie să devină proprietar funciar sau viceversa. *Activitatea industrială* a arendașului este totodată și a *proprietarului funciar*, căci existența celui dintâi condiționează existența celui de-al doilea.

Dar amintindu-și de originile lor diametral opuse, de proveniența lor, proprietarul funciar vede în capitalist pe robul său de ieri, insolent, dezrobot și îmbogățit, iar pe sine însuși, în calitate de *capitalist*, se vede amenințat de acesta; la rîndul său, capitalistul vede în proprietarul funciar pe seniorul de ieri, trîndav, crud și egoist; el știe că lui, în calitate de capitalist, proprietarul funciar îi aduce prejudicii, cu toate că datorează industriei întreaga sa semnificație socială actuală, averea sa și viața sa plină de desfătări; capitalistul vede în proprietatea funciară ceva diametral opus industriei *libere* și capitalului *liber*, independent de orice deter-

minare naturală Această polemică dintre capital și proprietatea funciară este extrem de înverșunată și ambele părți își spun una alteia adevărul. E suficient să citim atacurile proprietății imobiliare împotriva celei mobiliare, și invers, ca să ne dăm clar seama de infamia amândurora. Proprietarul funciar se prevalează de aristocratismul ereditar al proprietății sale, de suveniruri și reminiscențe, de poezia amintirilor sale, de ființa sa visătoare, de importanța sa politică etc., iar atunci când folosește limbajul economiei politice, el spune : *singură* agricultura este productivă. Totodată el îl zugrăvește pe adversarul său ca fiind viclean, tarabagiu, samsar, șarlatan, hrăpăreț, venal, sedișios, fără inimă și fără spirit, nepăsător față de binele public, ale cărui interese le speculează fără remușcare — cămătar, codoș, slugarnic, maleabil, ipocrit, *escroc*, om sec care generează, alimentează și cultivă concurența și deci pauperismul și criminalitatea, provocând totodată destrămarea tuturor legăturilor sociale, ticălos vîndut banului, fără principii, lipsit de poezie și de substanță, lipsit de orice (vezi, printre altele, scrierile fiziocratului *Bergasse*, pe care Camille Desmoulins l-a stigmatizat în săptămînalul său „*Révolutions de France et de Brabant*”¹⁹¹; vezi von Vincke, Lancizolle, Haller, Leo, Kosegarten *, precum și *Sismondii*). La rîndul ei, proprietatea mobilă invocă minunile industriei și ale mișcării; ea este vîlstarul epocii moderne, fiul ei autentic și legitim; ea își deplinește adversarul ca pe un om imbecil *nelămurit* asupra esenței sale (lucru perfect adevărat), care în locul capitalului moral și al muncii libere ar vrea să pună imorala forță brutală și șerbă; ea-l înfățișează ca pe un Don Quijote, care, sub aparența *francheții*, a *cumsecădeniei*, a *slujirii interesului general*, a *statorniciei*, își ascunde incapacitatea de a evolua, goana hrăpăreață după plăceri, egoismul, interesul particular, reaua-credință; ea-l califică drept *monopolist* rafinat; ea îi estompează reminiscențele, poezia și visările printr-o enumerare istorică și sarcastică a mirșăviei, a cruzimilor, a îngîmfării disprețuitoare, a prostituției, infamiei, anarhiei și răzvrătirii care au sălășluit între zidurile romanticelor castele.

Proprietatea mobilă pretinde că a dat poporului libertate politică, a sfărîmat cătușele societății civile, a unit continentele între ele, a creat comerțul — prieten al omului, morala pură, cultura care dăruiește desfătare; a dat poporului trebuințe civi-

* Vezi la emfaticul teolog vechi-hegelian *Funke*, care, citindu-l pe d-l Leo, povestește cu lacrimi în ochi cum, la desființarea șerbăiei, un rob a declarat că nu vrea să înceteze de a mai fi *proprietate mobilă*. Vezi și „*Fanteziile patriotice*” ale lui *Justus Möser*, care se disting prin aceea că nu depășesc cîtuși de puțin orizontul mărginit, mic-burghez „domestic”, *obșnuit* al filistinului de treabă, rămînînd totuși *pure himere*. Această contradicție le-a făcut alt de atrăgătoare pentru mentalitatea germană.

lizate în locul celor primitive, precum și mijloacele pentru satisfacerea lor, în timp ce proprietarul funciar, acest trândav și supărător cămătar de grîne, scumpește articolele de primă necesitate pentru popor, silindu-l prin aceasta pe capitalist să urce salariile fără a fi în măsură să mărească și productivitatea, punînd astfel piedici în calea creșterii venitului anual al națiunii, în calea acumulării capitalurilor, limitînd, așadar, posibilitatea de a da poporului de lucru și țării bogăție, desființînd pînă la urmă cu totul această posibilitate, provocînd un declin general și exploa-tînd cămătărește *toate* avantajele pe care le oferă civilizația modernă, fără a face nimic pentru ea, ba chiar fără a renunța la prejudecățile sale feudale. În sfîrșit, n-are decît să se uite la *arendășul* său — el, pentru care agricultura și pămîntul însuși nu există decît ca un izvor de bani primit în dar — și să spună dacă nu este el însuși un escroc *șiret, fantast, filistin*, care în sufletul său și în realitate aparține de mult *liberei* industriei și *simpaticei* comerț, oricît de vehement ar protesta și oricît ar pălăvrăgi despre amintiri istorice și țeluri morale sau politice. Tot ceea ce invocă efectiv în favoarea sa este adevărat doar pentru *agricultor* (pentru capitalist și pentru muncitorii agricoli), cărora *proprietarul funciar* le e mai curînd *dușman*; argumentele lui se întorc, așadar, împotriva lui însuși. *Fără* capital, proprietatea funciară este materie moartă, lipsită de valoare. Victoria civilizatoare a capitalului constă tocmai în aceea că el a descoperit și a chemat la viață, în locul lucrului mort, munca omenească ca izvor al avuției (vezi Paul-Louis Courier, Saint-Simon, Ganiilh, Ricardo, Mill, MacCulloch, Destutt de Tracy și Michel Chevalier).

Din procesul *real* al dezvoltării (de introdus aici) decurge cu necesitate victoria *capitalistului*, adică a proprietății private desă-vîrșite asupra celei nedesăvîrșite, incomplete, adică asupra *proprietarului funciar*, așa cum în genere mișcarea trebuie să triumfe asupra imobilității, josnicia fățișă, conștientă de sine asupra celei ascunse și inconștiente, *goana după cîștig* asupra *goanei după plăceri*, egoismul mărturisit, abil și neînfrînat al *raționalismului* asupra egoismului local, prudent, cumsecade, leneș și fantezist al *superstiției*, așa cum *banul* trebuie să triumfe asupra oricărei alte forme de proprietate privată.

Statele care intuiesc primejdia dezvoltării depline a industriei libere, a moralei pure și a comerțului prieten al omului încearcă — zadarnic însă — să țină în loc capitalizarea proprietății funciare.

Spre deosebire de capital, *proprietatea funciară* este o proprietate privată, o formă de capital împovărată încă de prejudecăți

locale și politice, este capitalul încă *nedesăvârșit* și care încă nu s-a degajat pe deplin din împletirea sa cu lumea înconjurătoare, pentru a se regăsi pe sine. În cursul *dezvoltării sale universale*, el trebuie să ajungă la expresia sa abstractă, adică *pură*.

Relația de *proprietate privată* este : muncă, capital și corelația dintre ele.

Mișcarea pe care trebuie s-o parcurgă cei doi termeni ai acestei relații este următoarea :

În primul rînd, unitatea nemijlocită sau mijlocită a amîndurora.

La început, capitalul și munca sînt încă reunite ; apoi, deși separate și înstrăinate, ele se dezvoltă și se stimulează reciproc ca condiții *pozitive*.

[În al doilea rînd], opoziția dintre cei doi termeni : ei se exclud reciproc ; muncitorul vede în capitalist (și acesta în muncitor) propria sa non-existență ; fiecare caută să-i smulgă celuiilalt existența.

*[În al treilea rînd], opoziția fiecăruia față de sine însuși. Capital = muncă acumulată = muncă. Capitalul ca atare se împarte în *capital propriu-zis* și *cîștigul* său, după cum, la rîndul său, acesta din urmă se împarte în *dobîndă* și *profit*. Sacrificarea integrală a capitalistului. El decade și ajunge în rîndurile clasei muncitoare, după cum muncitorul — dar numai în mod excepțional — devine capitalist. Munca privită ca moment al capitalului, ca *cheltuieli* ale acestuia. Salariul este, prin urmare, un sacrificiu din partea capitalului.*

Munca se împarte în *muncă propriu-zisă* și *salariu*. Însuși muncitorul e un capital, o marfă.

Opoziție reciprocă antagonistă *.

* Aici se încheie manuscrisul al doilea. — *Nota red.*

[PROPRIETATE PRIVATĂ ȘI MUNCĂ.
PĂRERILE MERCANTILISTILOR ȘI ALE FIZIOCRAȚILOR,
PĂREREA LUI ADAM SMITH, A LUI RICARDO
ȘI A ȘCOLII SALE]

La pag. XXXVI. — *Esența subiectivă* a proprietății private, *proprietatea privată* ca activitate ce ființează pentru sine, ca *subiect*, ca *persoană*, este *munca*. Este explicabil deci că numai doctrina economică care a recunoscut ca principiu al ei *munca* (doctrina lui *Adam Smith*), care a încetat să vadă în proprietatea privată doar o *stare* exterioară omului, este singura care trebuie considerată, pe de o parte, ca produs al *energiei* și *mișcării* reale a proprietății private *, ca produs al *industrii* moderne, iar pe de alta ca factor care a accelerat și a glorificat energia și dezvoltarea acestei *industrii* și le-a transformat într-o putere a *conștiinței*. Iată de ce pentru această doctrină economică luminată, care a descoperit — în cadrul proprietății private — *esența subiectivă* a avuției, adepții sistemului monetar și mercantilist, care văd în proprietatea privată o *esență doar obiectuală* pentru om, apar ca niște *felișiști* și *catolici*. Și de aceea a avut *Engels* tot dreptul să-l numească pe *Adam Smith* un *Luther al economiei politice*¹⁰². După cum *Luther* a recunoscut *religia*, *credența* ca *esența lumii* exterioare și de aceea s-a ridicat împotriva păgânismului catolic, după cum el a respins religiozitatea *exterioară*, făcând din religiozitate *esența lăuntrică* a omului, după cum el a negat preoții din afara laicului, pentru că l-a transplantat pe preot în inima omului laic, tot astfel *Smith* respinge avuția aflată în afara omului și independentă de el, adică avuția ce se conservă și se afirmă numai pe cale exterioară; cu alte cuvinte, *obiectivitatea* ei *exterioară*, lipsită de sens, este respinsă, întrucât *proprietatea privată* este încorporată chiar în om și omul însuși este recunoscut a fi *esența* ei. Dar tocmai de aceea

* Această doctrină economică este mișcarea de sine stătătoare — devenită pentru sine în conștiință — a proprietății private, industria modernă ca subiect de sine stătător.

omul însuși este considerat sub aspectul proprietății private, după cum la Luther e considerat sub aspectul religiei ; sub aparența unei recunoașteri a omului, economia politică, al cărei principiu e munca, se dovedește a fi astfel, dimpotrivă, doar o promovare consecventă a negării omului, întrucît omul însuși nu se mai află într-o relație de tensiune exterioară față de substanța exterioară a proprietății private, ci a devenit el însuși această esență încordată a proprietății private. Ceea ce a fost înainte *ființare exterioară* omului, înstrăinare reală a omului a devenit doar actul înstrăinării, procesul autoînstrăinării. De aceea, dacă sus-menționata economie politică începe cu o aparentă recunoaștere a omului, a independenței sale, a activității sale proprii etc. și, transpunînd proprietatea privată în însăși ființa omului, nu mai poate fi condiționată de *determinările* locale, naționale etc. ale *proprietății private* ca *esență existentă în afara omului* și, în consecință, desfășoară o energie *cosmopolită*, universală, care doboară orice limite și rupe orice legături, spre a se întrona în locul lor ca *unica* politică, unica universalitate, unica limită și unica legătură, — în cursul dezvoltării sale ulterioare ea trebuie să se debaraseze de această *ipocrizie* și să se înfățișeze în *tot cinismul ei*. Așa și procedează ea : fără a se sinchisi de toate contradicțiile frapante în care o încurcă această doctrină, ea promovează mult *mai unilateral* și deci *mai pregnant* și *mai consecvent* teza potrivit căreia *munca* este *unica esență a avuției*, scoate la iveală — în opoziție cu amintita concepție inițială — *implicațiile antiumane* ale acestei teorii și, în sfîrșit, dă o lovitură de moarte ultimei forme *individuale, naturale* de proprietate privată și surse de avuție existente independent de mișcarea muncii, și anume *rentei funciare*, această expresie a proprietății feudale, devenită pe deplin economică și de aceea incapabilă să opună rezistență economiei politice. (Școala lui Ricardo.) *Cinismul* economiei politice crește nu numai în sens relativ, începînd cu Smith, trecînd prin Say și terminînd cu Ricardo, Mill etc., în măsura în care consecințele *industriei* le apar acestora din urmă într-o formă mai dezvoltată și mai contradictorie, ci și în sens pozitiv ei merg întotdeauna și în mod conștient mai departe decît predecesorul lor pe calea înstrăinării față de om, dar *numai* pentru că știința lor este mai consecventă și mai adevărată. Deoarece ei fac din proprietatea privată sub forma ei activă subiectul, și deci declară concomitent drept esență omul ca atare și omul ca ființă schilodită [Unwesen], contradicția existentă în realitate corespunde pe deplin esenței contradictorii pe care ei au acceptat-o ca principiu. *Realitatea* sfișiată a *industriei* nu numai că nu infirmă, ci,

dimpotrivă, confirmă principiul lor *sfișiat în sine*. Principiul lor e, la urma urmelor, principiul acestei sfișieri.

Doctrina fiziocrată a *d-rului Quesnay* constituie trecerea de la sistemul mercantilist la Adam Smith. *Fiziocrația* reprezintă nemijlocit, pe planul economiei politice, descompunerea proprietății feudale, dar tocmai de aceea ca este tot atât de nemijlocit și *transformarea*, restaurarea — pe planul economiei politice — a acestei proprietăți, cu deosebire că acum limbajul ei nu mai e feudal, ci economic. Potrivit doctrinei fiziocraților, toată avuția rezidă în *pământ* și în *agricultură*. Pământul încă nu e *capital*, el mai continuă să fie o formă *particulară* de existență a acestuia din urmă, formă a cărei validitate rezidă în și derivă din specificul ei natural. Dar pământul nu este totuși decât un *element* natural, general, în timp ce doctrina mercantilistă cunoaște avuția numai sub forma de *metal nobil*. La fiziocrați, așadar, *obiectul* avuției — materia ei — a atins îndată cel mai înalt grad de generalitate în cadrul *limitelor naturale* (în măsura în care el, ca parte a *naturii*, continuă să fie nemijlocit avuție obiectuală). Pentru om însă pământul există numai datorită muncii, datorită agriculturii. Înseamnă deci că esența subiectivă a avuției se transpune în muncă. În același timp însă cultura pământului este declarată *singura* muncă *productivă*. Așadar, munca încă nu este concepută în generalitatea și în abstracția ei; ea mai continuă să fie legată de un *element natural particular ca materie a ei*, și de aceea mai este recunoscută încă numai într-o *formă de existență particulară, determinată de natură*. De aceea ea nu este decât o înstrăinare *determinată, particulară* a omului, după cum nici produsul ei încă nu este conceput altfel decât ca o avuție determinată care-și datorează originea mai mult naturii decât muncii. Pământul mai este considerat aici ca o ființare naturală independentă de om, el încă nu este considerat *capital*, adică nu e considerat ca un moment al muncii înseși. Dimpotrivă, mai curînd munca apare ca un moment al *pământului*. Deoarece însă fetișismul vechii avuții exterioare, existență doar ca obiect, este rodus aici la un element natural cît se poate de simplu, iar esența avuției e deja recunoscută — deși numai în parte, într-o manieră particulară — în existența ei subiectivă, este evident că următorul pas înainte, necesar, constă în descoperirea *esenței generale* a avuției și deci în ridicarea la rangul de *principiu a muncii* sub aspectul ei întru totul absolut, adică abstract. Fiziocraților li se demonstrează că, din punct de vedere economic, adică din singurul punct de vedere justificat, *agricultura* nu se deosebește cu nimic de orice altă ramură de producție și că, prin urmare, nu o *anumită* muncă, nu o formă particulară de muncă, legată de un element

particular, ci *munca în general* este aceea care constituie *esența* avuției.

Declarînd că munca este *esența* avuției, teoria fiziocrată neagă implicit avuția *particulară* exterioară, doar obiectuală. Dar pentru fiziocrați munca nu este decît *esența subiectivă* a proprietății funciare (ei pornesc de la tipul de proprietate care apare istoricește ca dominant și unanim recunoscut); în concepția lor, numai proprietatea funciară devine *omul înstrăinat*. Ei suprimă caracterul ei feudal, declarînd că *esența* ei este *producția* (agricultura), dar au o atitudine negativă față de lumea industriei și recunosc feudalitatea, declarînd că *agricultura* este *singura* activitate productivă.

E de la sine înțeles că din moment ce se ia în considerare *esența subiectivă* a industriei care se constituie în opoziție cu proprietatea funciară, adică se constituie ca industrie, această *esență* conține și contrariul ei. Căci după cum industria cuprinde proprietatea funciară suprimată, tot astfel *esența subiectivă* a industriei cuprinde totodată *esența subiectivă* a *proprietății funciare*.

După cum proprietatea funciară este prima formă de proprietate privată, iar industria i se opune la început, istoricește, numai ca o formă particulară de proprietate sau, mai bine zis, ca un libert al proprietății funciare, tot astfel acest proces se repetă la încercarea științei de a sesiza *esența subiectivă* a proprietății private, adică *munca*. La început munca apare numai ca *muncă agricolă*, dar apoi se afirmă ca *muncă* în general.

Orice avuție a devenit avuție *industrială*, avuție a *muncii*, iar *industria* nu este altceva decît munca desăvîrșită, după cum *sistemul de fabrică* este *esența dezvoltată* a *industriei*, adică a *muncii*, iar *capitalul industrial* forma obiectivă desăvîrșită a *proprietății private*.

Vedem, așadar, că abia acum proprietatea privată își poate desăvîrși dominația asupra omului și poate să devină, în forma ei cea mai generală, o forță istorică universală.

PROPRIETATE PRIVATĂ ȘI COMUNISM.
DIVERSE STADII DE DEZVOLTARE A CONCEPȚIILOR
COMUNISTE.
COMUNISMUL RUDIMENTAR, EGALITARIST
ȘI COMUNISMUL CA SOCIALISM
CARE COINCIDE CU UMANISMUL

La pag. XXXIX. — Dar atita timp cît nu e concepută ca opoziție între *muncă* și *capital*, opoziția dintre *lipsa de proprietate* și *proprietate* continuă să rămînă o opoziție indiferentă, care încă nu este luată în *corelația ei activă*, în relația ei *internă*, încă nu este înțeleasă ca *contradicție*. Această opoziție ași poate găsi expresia în *prima* dintre aceste două forme chiar și în lipsa unei *mișcări evolute* a proprietății private (ca în Roma antică, în Turcia etc.). Sub această formă, opoziția de mai sus încă nu *apare* ca determinată chiar de proprietatea privată. Dar munca, această esență subiectivă a proprietății private ca excludere a proprietății, și capitalul, munca obiectuală ca excludere a muncii, reprezintă *proprietatea privată* ca relație dezvoltată, pînă la contradicție, a sus-menționatei opoziții, și deci ca relație dinamică, plină de tensiune, care împinge la soluționarea acestei contradicții.

La aceeași pagină. — Suprimarea autoînstrăinării parcurge același drum ca și autoînstrăinarea. Mai întîi *proprietatea privată* este considerată numai sub aspectul său obiectiv, munca fiind totuși privită ca esență a ei. Forma ei de existență este deci *capitalul*, care trebuie să fie suprimat „ca atare” (Proudhon). Sau *forma particulară* a muncii — munca nivelată, fărîmitată și deci neliberă — este concepută ca sursă a *nocivității* proprietății private și a existenței ei înstrăinate de om; de pildă, *Fourier*, care, asemenea fiziocraților, consideră că *munca agricolă* este în orice caz munca *prin excelență*, în timp ce *Saint-Simon*, dimpotrivă, consideră că esențială este *munca industrială* ca atare și, în consecință, tinde spre instaurarea dominației *exclusive* a „industrialilor” (in-

dustriels) și îmbunătățirea situației muncitorilor. *Comunismul*, în sfârșit, este expresia *pozitivă* a suprimării proprietății private; mai întâi el apare ca proprietate privată *universală*. Adoptând această relație în *universalitatea* ei, comunismul:

1) în prima sa formă nu e decât o *generalizare* și *desăvârșire* a relației de proprietate privată; ca atare, el se prezintă sub un dublu aspect: în primul rând, dominația proprietății *materiale* asupra lui este atât de puternică, încât el tinde să distrugă *tot* ce nu poate fi posedat de toți cu titlu de *proprietate privată*; el vrea să *împună cu forța* să se facă abstracție de talent etc. *Poseziunea* fizică nemijlocită îi apare ca singurul țel al vieții și existenței; categoria de *muncitor* nu se suprimă, ci se extinde asupra tuturor oamenilor; relația de proprietate privată rămâne relația comunității cu lumea lucrurilor; în sfârșit, această mișcare, care constă în a opune proprietății private proprietatea privată generală, își găsește expresia într-o formă animalică, care opune *căsătoriei* (care este, ce-i drept, o *formă de proprietate privată exclusivă*) *comunizarea femeilor*, când femeia devine deci proprietate *comună* și *obștească*. Se poate spune că această idee a *comunizării femeilor* este *secretul dezvăluit* al acestui comunism încă extrem de rudimentar și lipsit de idei. După cum aici femeia trece de la *căsătorie* la prostituție generală*, tot astfel întreaga lume a avuției, adică a esenței obiectuale a omului, trece de la relația de *căsătorie exclusivă* cu proprietarul privat la aceea de prostituție generală cu colectivitatea. Acest comunism, intrucît neagă în toate domeniile *personalitatea* omului, este tocmai expresia consecventă a proprietății private, care reprezintă această negare. *Invidia* generală și care se instituie ca autoritate nu este decât forma ascunsă în care se constituie și se îndestulează, în *alt* mod, *cupiditatea*. Orice proprietate privată ca atare manifestă — *cel puțin* împotriva proprietății private *mai bogate* — invidie și tendință de nivelare, astfel încît acestea constituie esența concurenței. Comunismul rudimentar nu este decât desăvârșirea acestei invidii și a acestei tendințe de nivelare, pornind de la un minimum imaginat. El are o măsură *precisă, limitată*. Cît de puțin este această suprimare a proprietății private o apropiere autentică ne-o dovedește tocmai negarea abstractă a întregii lumi a culturii și civilizației, întoarcerea la simplitatea *nefirească* a omului *sărac* și lipsit de trebuințe, care nu numai că n-a depășit proprietatea privată, dar nici nu a ajuns încă pînă la ea.

* Prostituția nu este decât o expresie *particulară* a prostituției *genetale a muncitorului*, și intrucît această prostituție este o relație care cuprinde nu numai pe prostituat, ci și pe acela care prostituează — și decăderea acestuia din urmă este și mai mare —, capitălistul etc. intră de asemenea în această categorie.

Comunitatea este numai comunitatea *muncii* și egalitatea *sala-riului* pe care-l plătește capitalul colectiv — *comunitatea* în calitate de capitalist general. Ambele laturi ale relației sînt ridicate la o generalitate *imaginată*: *munca* — ca determinație în care este situat fiecare, iar *capitalul* — ca generalitate și autoritate recunoscută a comunității.

În atitudinea față de *femeie* ca pradă și slujitoare a voluptății colective își găsește expresia infinita degradare în care omul există pentru sine însuși, căci secretul acestei relații are ca expresie *neambiguă*, categorică, *evidentă*, necamuflată, atitudinea *bărbatului* față de *femeie* și modul cum este conceput raportul *direct* și *firesc* dintre sexe. Relația nemijlocită, *firească*, necesară a omului cu omul este *raportul dintre bărbat și femeie*. În acest raport *firesc* dintre sexe, relația omului cu natura este nemijlocit relația sa cu omul, după cum relația sa cu omul este nemijlocit relația sa cu natura, propria sa menire *firească*. În această relație *se vedește*, așadar, *în mod intuitiv*, redus la un *fapt* sensibil, în ce măsură esența umană a devenit natură pentru om, sau în ce măsură natura a devenit esența umană a omului. După această relație ne putem face, așadar, o idee despre ansamblul gradului de cultură al omului. Din caracterul acestei relații rezultă în ce măsură *omul* a devenit pentru sine o *ființă generică*, *om* pentru sine și se conține ca atare; relația dintre bărbat și femeie este relația *cea mai firească* dintre om și om. Din ea rezultă, așadar, în ce măsură comportarea *naturală* a omului a devenit *umană*, sau în ce măsură esența *umană* a devenit pentru el *naturală*, în ce măsură *natura sa umană* a devenit pentru el *natură*. În această relație se manifestă, de asemenea, în ce măsură *trebuința* omului a devenit o *trebuință umană*, adică în ce măsură *ceilalți* oameni, ca oameni, au devenit pentru el o *trebuință*, în ce măsură este el, în existența sa individuală, totodată, o *ființă socială*.

Prima suprimare pozitivă a proprietății private, comunismul *rudimentar*, nu este, așadar, decît o *formă de manifestare* a mirșă-viei proprietății private, care vrea să se afirme drept *comunitate pozitivă*.

2) Comunismul α) cu caracter încă politic, democratic sau despotice; β) însoțit de abolirea statului, dar totodată nedesăvîrșit încă și fiind încă afectat de proprietatea privată, adică de înstrăinarea omului. Și într-o formă și în cealaltă comunismul e deja conceput ca reintegrare sau reîntoarcere a omului în sine însuși, ca suprimare a autoînstrăinării omului, dar deoarece n-a sesizat încă esența pozitivă a proprietății private și nici n-a înțeles natura *umană* a trebuinței, se mai află și el încă în captivitatea proprie-

tății private și este contaminat de ea. El a sesizat conceptul de proprietate privată, dar nu încă și esența acesteia.

3) *Comunismul* ca suprimare pozitivă a proprietății private — această *autoînstrăinare a omului* — și deci ca *apropiere* reală a *esenței umane* de către om și pentru om; așadar, ca o reîntoarcere completă și conștientă, desăvârșită în cadrul întregii complexități a dezvoltării de pînă acum, a omului pentru sine la starea sa de om *social*, adică de om uman. Acest comunism, ca naturalism desăvârșit = umanism, ca umanism desăvârșit = naturalism; el este *adevărata* rezolvare a conflictului dintre om și natură și dintre om și om, *adevărata* soluționare a conflictului dintre existență și esență, dintre obiectivare și autoafirmare, dintre libertate și necesitate, dintre individ și specie. El este dezlegarea enigmei istoriei și e conștient că este această dezlegare.

Întreaga mișcare a istoriei este deci, pe de o parte, procesul *real* al genezei acestui comunism — nașterea existenței lui empirice —, iar pe de altă parte, pentru conștiința lui gînditoare — mișcarea *înțeleasă* și *cunoscută* a *devenirii* lui, pe cînd sus-menționatul comunism încă nedesăvârșit caută în sprijinul său o *dovadă istorică* în unele formații istorice opuse proprietății private, caută o astfel de dovadă în ceea ce există, smulgînd din procesul dezvoltării istorice diferite momente izolate (aceasta este metoda preferată a unor autori cum sînt: Cabet, Villegardelle și alții) și invocîndu-le ca probă a autenticității sale istorice; prin aceasta însă, el nu demonstrează decît că partea incomparabil mai mare a acestui proces contrazice afirmațiile sale și că, dacă a existat vreodată, tocmai existența sa trecută îi infirmă pretensiile de *esențialitate*.

Este lesne de văzut de ce întreaga mișcare revoluționară își găsește necesarmente atît baza empirică, cît și cea teoretică în mișcarea *proprietății private*, sau, mai precis, în sfera economicului.

Această proprietate privată *materială*, nemijlocit *sensibilă*, este expresie materială, sensibilă a vieții *umane înstrăinate*. Mișcarea proprietății private — producția și consumul — este manifestarea *sensibilă* a mișcării întregii producții de pînă acum, adică realizarea sau realitatea omului. Religia, familia, statul, dreptul, morala, știința, arta etc. nu sînt decît *moduri particulare* ale producției și sînt subordonate legii ei generale. De aceea suprimarea pozitivă a proprietății private, ca apropiere a vieții *umane*, înseamnă suprimarea pozitivă a oricărei înstrăinări, deci reîntoarcerea omului de la religie, familie, stat etc. la existența sa *umană*, adică *socială*. Înstrăinarea religioasă ca atare are loc numai în sfera *conștiinței*, în forul lăuntric al omului, în timp ce înstrăinarea

economică este aceea a *vieții reale* și de aceea suprimarea ei afectează ambele laturi. E de la sine înțeles că la diferite popoare această mișcare *începe* fie într-un domeniu, fie în celălalt, în funcție de împrejurarea dacă adevărata viață *recunoscută* a poporului se desfășoară mai mult în sfera conștiinței sau în lumea exterioară, dacă e mai mult ideală sau, dimpotrivă, reală. Comunismul *începe* din capul locului (*Owen*) cu ateismul, care la început însă e încă departe de a fi *comunism*; el este încă mai mult o abstracție. De aceea filantropia ateismului este inițial doar *filozofică*, abstractă, în timp ce filantropia comunismului este *reală* și direct pornită pe *acțiune*.

Am văzut cum în ipoteza suprimării pozitive a proprietății private omul produce pe om, adică pe sine însuși și pe alt om; cum obiectul, acest produs nemijlocit al activității individualității omului, este totodată propria lui existență pentru alt om, existența acestuia din urmă și existența acestuia pentru cel dintâi. Dar în același mod, atât materialul muncii cât și omul ca subiect sînt rezultatul și punctul de plecare al mișcării (și tocmai în faptul că ei trebuie să constituie acest *punct de plecare* rezidă *necesitatea* istorică a proprietății private). Caracterul *social* este, așadar, caracterul general al întregii mișcări; *după cum* însăși societatea îl produce pe om ca om, așa și el o produce pe ea. Atît prin conținutul lor cît și prin *modul lor de existență*, activitatea și folosința roadelor ei au un caracter *social*, sînt activitate *socială* și folosință *socială*. Esența *umană* a naturii există numai pentru omul *social*; căci numai în societate natura este pentru el *veriga* care-l leagă de om, existența lui pentru altul și a altuia pentru el, elementul vital al realității umane; numai în societate există ea ca *fundament* al propriei lui existențe *umane*. Numai în societate existența sa *naturală* este pentru el existența sa *umană* și natura devine pentru el om. *Societatea* este, așadar, desăvîrșirea unității esențiale a omului cu natura, adevărata înviere a naturii, naturalismul realizat al omului și umanismul realizat al naturii.

Activitatea socială și folosința socială nu există nicidecum *numai* sub forma de activitate *direct* colectivă și de folosință *direct* colectivă, deși activitatea *colectivă* și folosința *colectivă*, adică activitatea și folosința care se manifestă și se afirmă nemijlocit în *comuniune reală* cu alți oameni, vor avea loc pretutindeni unde sus-amintita expresie *nemijlocită* a sociabilității își are temeiul în însuși conținutul acestei activități sau folosințe și corespunde naturii lui.

!Dar chiar și atunci cînd depun o activitate *științifică* etc., pe care numai arareori o pot efectua în nemijlocită comuniune cu alți

oameni, chiar și atunci eu desfășor o activitate *socială*, pentru că lucrez ca *om*. Nu numai că materialul activității mele îmi este dat ca produs social (ca și însăși limba pe care o folosește gânditorul), dar și *propria* mea existență *este* activitate socială; deci, ceea ce eu fac din mine însumi fac din mine pentru societate, conștient fiind că sint o ființă socială.

Conștiința mea *generală* nu e decît forma *teoretică* a ceea ce își găsește forma *vie* în colectivitatea *reală*, în comunitatea reală, pe cînd în zilele noastre conștiința *generală* este o abstragere de la viața reală și ca atare i se opune ostil. De aceea și *activitatea* ca atare a conștiinței mele generale este existența mea *teoretică* ca ființă socială.

Mai întîi de toate trebuie să evităm a opune din nou „societatea”, ca abstracție, individului. Individul *este ființă socială*. Manifestarea lui de viață, chiar dacă nu apare sub forma directă a unei manifestări de viață *colective*, săvîrșită împreună cu alții, este deci o manifestare și afirmare a *vieții sociale*. Viața individuală a omului și viața lui generică nu sint ceva *diferit*, cu toate că modul de existență a vieții individuale este necesarmente un mod mai particular sau mai *general* al vieții generice, sau viața *generică* este o viață individuală mai *particulară* sau mai *generală*.

În calitate de *conștiință generică*, omul își afirmă *viața socială* reală și nu face decît să repete în gîndire existența sa reală, după cum și, invers, existența generică se afirmă în conștiința generică și există pentru sine, în generalitatea ei, ca ființă gînditoare.

Omul, oricît ar fi el, deci, individ *particular* — și tocmai particularitatea sa îl face să fie individ și ființă socială *individuală* reală —, este în aceeași măsură și *totalitatea*, totalitatea ideală, existența pentru sine subiectivă a societății gîndite și cunoscute prin simțuri, după cum și în realitate el există atît ca contemplare a existenței sociale și folosire reală a acesteia, cît și ca o totalitate de manifestări de viață umane.

Gîndirea și existența sint deci, fără îndoială, *distincte*, dar în același timp se află laolaltă într-un raport de *unitate*.

Moartea pare a fi o victorie dură a speciei asupra individului *determinat* și a contrazice unitatea lor; dar individul determinat nu este decît o *ființă generică determinată* și ca atare e muritor.

4) După cum *proprietatea privată* nu e decît expresia sensibilă a faptului că omul devine *obiectual* pentru el însuși și totodată, dimpotrivă, un obiect inuman și străin lui însuși, că manifestarea lui de viață este înstrăinarea lui de viață, iar realizarea lui — priverare de realitate, realitate *străină* lui, tot astfel suprimarea pozitivă a proprietății private, adică apropierea *sensibilă* pentru om

și de către om a esenței și vieții umane, a omului obiectual, a *lucrurilor produse* de om, nu trebuie înțeleasă numai în sensul de folosire *directă*, unilaterală, nu numai în sensul *de a poseda, de a avea*. Omul își apropiază esența sa omnilaterală într-un mod omnilateral, deci ca om total. Fiecare dintre relațiile sale *umane* cu lumea — văzul, auzul, mirosul, gustul, pipăitul, gândirea, contemplarea, simțirea, voința, activitatea, iubirea, pe scurt toate organele individualității sale, ca și organele care, prin forma lor, sînt nemijlocit organe sociale, sînt, în relația lor *obiectuală* — sau în *relația lor cu obiectul* —, apropierea acestuia, apropierea realității *umane*. Relația lor cu obiectul este *manifestarea realității umane**: *eficiență* umană și *suferință* umană, căci în accepția ei umană suferința este unul dintre modurile prin care omul își percepe „eul”.

Proprietatea privată ne-a făcut atît de stupizi și de unilaterali, încît un obiect devine *al nostru* abia din momentul cînd îl avem, cînd deci există pentru noi sub formă de capital sau cînd este nemijlocit în posesia noastră, cînd îl mîncăm, îl bem, îl purtăm pe corpul nostru, îl locuim etc., pe scurt cînd îl *folosim*, și asta cu toate că proprietatea privată concepe toate aceste forme de realizare directă a posesiunii numai ca *mijloace de trai*, și că viața căreia îi servesc ca mijloace este *viața proprietății private*: muncă și capitalizare.

Locul *tuturor* simțurilor fizice și intelectuale l-a luat, de aceea, simpla înstrăinare a *tuturor* acestor simțuri, simțul *posedării*. Ființa umană a trebuit să fie redusă la această sărăcie absolută, ca să dea naștere din sine bogăției sale lăuntrice. (Referitor la categoria *posedării* vezi articolul lui Hess în culegerea „Einundzwanzig Bogen“.)

Suprimarea proprietății private înseamnă, prin urmare, *emanciparea* totală a *tuturor* simțurilor și însușirilor omenești; dar ea este această emancipare tocmai prin faptul că aceste simțuri și însușiri au devenit *umane* atît subiectiv cît și obiectiv. Ochiul a devenit ochi *omenesc*, tot așa cum *obiectul* lui a devenit obiect social, *omenesc*, creat de om pentru om. De aceea, nemijlocit în practica lor, simțurile au devenit *teoreticieni*. Ele se raportează la *lucru* de dragul lucrului, dar lucrul însuși este relație omenească *obiectuală* cu sine și cu omul**, și invers. Ca urmare, trebuința și uzul lucrului și-au pierdut natura *egoistă*, iar natura și-a pierdut *utilitatea* nudă, întrucît utilul a devenit util *omenesc*.

* De aceea realitatea umană este tot altă de variată pe cît de variate sînt *determinările* esenței umane și *activitățile* umane. ** În practică ea pot avea relații umane cu lucrurile numai atunci cînd aceste lucruri au relații umane cu omul.

Tot așa simțurile și plăcerile celorlalți oameni au devenit un bun al meu *propriu*. De aceea, pe lângă aceste organe nemijlocite, se dezvoltă organe *sociale*, sub *forma* societății. Așa, de pildă, activitatea în colaborare nemijlocită cu alții etc. a devenit un organ de *manifestare a propriei mele vieți* și un mod de a apropria viața *umană*.

E limpede că ochiul *omenesc* percepe și se desfată altfel decît ochiul *neomenesc*, brut ; urechea *omenească* — altfel decît urechea brută, neevoluată etc.

Am văzut că numai atunci omul nu se pierde în obiectul său cînd acesta devine pentru el obiect *uman* sau om obiectualizat. Asta este posibil numai atunci cînd obiectul devine pentru el obiect *sociat*, el însuși devine pentru sine ființă socială, după cum și societatea devine pentru el esență în acest obiect.

Pe de o parte deci, pe măsură ce pretutindeni în societate realitatea obiectuală devine pentru om realitatea forțelor esențiale umane, realitate umană și; de aceea, realitate a *propriilor* sale forțe esențiale, toate *obiectele* devin pentru el *obiectivarea* lui însuși, ca obiecte care îi confirmă și realizează individualitatea, ca obiecte *ale sale*, adică obiectul devine *el însuși*. Cum *anume* îi devin ele obiecte *ale lui* depinde de *natura obiectului* și de *natura forței esențiale* corespunzătoare *acesteia* ; căci tocmai *modul de a fi determinat* al acestui raport constituie modul de afirmare specific, *real*. Ochiul percepe obiectul altfel decît *urechea*, și obiectul ochiului este altul decît cel al *urechii*. Specificitatea fiecărei forțe esențiale este tocmai *esența ei specifică*, deci și modul specific al obiectivării ei, al *existenței ei obiectuale reale*, vii. De aceea omul se afirmă în lumea obiectuală nu numai în gândire, ci și cu *toate simțurile* sale.

Pe de altă parte, sub raport subiectiv : după cum numai muzica trezește simțul muzical al omului, după cum cea mai frumoasă muzică *nu* are sens, nu este obiect pentru urechea nemuzicală, deoarece obiectul meu poate fi numai confirmarea uneia dintre forțele mele esențiale, deci poate exista pentru mine numai așa cum forța mea esențială există pentru sine ca facultate subiectivă, căci sensul pe care un obiect îl are pentru mine (el are sens numai pentru un simț care îi corespunde) se întinde numai pînă acolo unde ajunge simțul meu, tot astfel *simțurile* omului social sînt *altele* decît cele ale omului nesocial ; abia prin bogăția obiectual desfășurată a ființei umane se formează, sau în parte se și creează pentru prima oară bogăția simțirii *umane* subiective : o ureche muzicală, un ochi care percepe frumusețea formei etc., pe scurt, *simțuri* capabile de desfătări omenesti și care se afirmă ca forțe esențiale

umane. Căci nu numai cele cinci simțuri, ci și simțurile așa-zise spirituale, simțurile practice (voința, dragostea etc.), într-un cuvânt simțirea *umană*, natura umană a simțurilor se formează numai grație existenței obiectului *corespunzător*, grație naturii *umanizate*. *Formarea* celor cinci simțuri este opera întregii istorii de până acum. *Simțirea* stăpînită de trebuința practică brută are numai un sens *mărginit*. Pentru omul infometat nu există forma umană a hranei, ci numai existența ei abstractă ca hrană; ea ar putea la fel de bine să se prezinte sub forma cea mai brută, și e greu de spus prin ce se deosebesc această activitate nutritivă de activitatea nutritivă a *animalelor*. Omul sărac, copleșit de griji, este insensibil chiar și la cea mai splendidă priveriște; neguțătorul de minerale vede numai valoarea mercantilă, nu și frumusețea și natura proprie a mineralului; el este lipsit de simț mineralogic. Obiectivarea esenței umane — atît sub raport teoretic cît și sub raport practic — a fost deci necesară atît pentru *umanizarea simțurilor* omului, cît și pentru crearea *simțului uman corespunzător* întregii bogății a esenței umane și naturale.

După cum datorită mișcării *proprietății private*, mișcării bogăției și sărăciei ei — adică a bogăției și sărăciei ei materiale și spirituale — societatea în devenire găsește tot materialul necesar pentru acest *proces de formare*, tot astfel societatea *constituită* îl produce pe om în toată această bogăție a ființei sale, produce pe omul *bogat, multilateral și profund în toate simțurile sale*, ca pe o realitate permanentă a ei.

Vedem că numai în starea socială subiectivismul și obiectivismul, spiritualismul și materialismul, activitatea și suferința își pierd caracterul antitetic și, implicit, existența lor ca asemenea opoziții; vedem că rezolvarea opozițiilor *teoretice este posibilă numai pe cale practică*, numai prin intermediul energiei practice a oamenilor, și că de aceea ea nu este nicidecum o sarcină exclusivă a cunoașterii, ci o sarcină vitală *reală*, pe care *filozofia* n-a fost în stare s-o rezolve tocmai pentru că a văzut în ea o sarcină *pur teoretică*.

Vedem că istoria *industriei* și existența *obiectuală* devenită a industriei constituie cartea *deschisă a forțelor esențiale ale omului*, *psihologia* umană așa cum se prezintă ea simțurilor noastre și care pînă acum n-a fost considerată în conexiunea ei cu *esența* omului, ci întotdeauna numai sub aspectul unei relații exterioare de utilitate, deoarece — rămînînd în cadrul înstrăinării — oamenii au putut vedea realitatea forțelor esențiale umane și *activitatea generică a omului* numai în existența generală a omului, în religie sau în istorie luată sub formele ei abstract-generale, ca politică, artă,

literatură etc. În *industria obișnuită, materială* (care poate fi considerată tot atât de bine ca o componentă a acelei mișcări generale, după cum însăși această mișcare poate fi privită ca o componentă particulară a industriei, deoarece pînă acum orice activitate umană a fost muncă, deci industrie, activitate înstrăinată de ea însăși) avem în față, sub formă de *obiecte sensibile, înstrăinate, utile, sub forma înstrăinării, forțele esențiale obiectivate* ale omului. O *psihologie* pentru care această carte, adică tocmai partea cea mai palpabil-contemporană și accesibilă a istoriei, rămîne o carte închisă, nu poate să devină o știință cu adevărat *reală* și bogată în conținut. În general, ce trebuie să credem despre o știință care ignoră cu *dispreț* această enormă parte a muncii omenești și nu-și dă seama de propriile ei lacune, atîta timp cît toată această vastă bogăție de activitate umană nu-i spune nimic altceva decît ceea ce se poate exprima printr-un singur cuvînt: „*trebuință*”, „*trebuință vulgară*” ?

Științele naturii au deslășurat o vastă activitate și au acumulat o masă mereu crescîndă de date. Filozofia însă le-a rămas tot atât de străină, pe cît de străine au rămas ele filozofiei. Unirea lor de scurtă durată cu filozofia n-a fost decît o *iluzie himerică*. Dorința de unire a fost, dar nu și capacitatea de a o realiza. Nici măcar istoriografia nu ia în considerare științele naturii decît doar în treacăt, ca factor de luminare, de utilitate, care a contribuit la cîteva mari descoperiri. În schimb însă, prin intermediul industriei, științele naturii au invadat într-o manieră cu atât mai *practică* viața umană, au transformat-o pe aceasta și au pregătît emanciparea omului, deși în mod nemijlocit ele au fost nevoite să desăvîrșească dezumanizarea omului. *Industria* este raportul istoric *real* dintre natură — deci dintre științele naturii — și om. Dacă o privim deci ca *revelare exoterică a forțelor esențiale* umane, înțelegem lesne și esența *umană* a naturii sau esența *naturală* a omului; de aceea științele naturii își vor pierde orientarea abstract-materială sau, mai bine-zis, idealistă, și vor deveni baza științei *umane*, după cum în prezent au și devenit — deși într-o formă înstrăinată — baza vieții cu adevărat umane; ar fi din capul locului o minciună să se spună că *una* este baza vieții și *alta* baza științei. Natura ce se dezvoltă în cadrul istoriei umane — această geneză a societății umane — este natura *reală* a omului; de aceea, natura așa cum devine ea — deși într-o formă *înstrăinată* —, datorită industriei este adevărata natură *antropologică*.

Senzorialitatea (vezi Feuerbach) trebuie să stea la baza oricărei științe. Știința este știință *adevărată* numai atunci cînd pornește de la senzorialitate în dubla ei formă: conștiința *senzorială* și trebuința *senzorială*; deci numai atunci cînd pornește de la natură.

Întreaga istorie este istoria pregătirii și dezvoltării condițiilor necesare pentru ca „*omul*” să devină obiect al conștiinței *senzoriale*, iar trebuința „*omului ca om*” să devină trebuință [naturală, senzorială]. Istoria însăși este o parte *reală a istoriei naturii*, a procesului în cadrul căruia natura a devenit om. Cu timpul științele naturii vor îngloba în sine știința despre om, după cum știința despre om va îngloba în sine științele naturii; va fi o *singură știință*.

Omul este obiectul nemijlocit al științelor naturii; căci natura *sensibilă* nemijlocită pentru om este, nemijlocit, lumea sensibilă umană (expresiile sînt identice), este nemijlocit *celălalt* om senzorialmente prezent pentru el; căci pentru el însuși propria sa senzorialitate, ca senzorialitate umană, există numai prin intermediul *celuilalt* om. Dar *natura* este obiectul nemijlocit al *științei despre om*. Primul obiect al omului — omul — este natură, lume sensibilă, iar forțele esențiale senzoriale specifice ale omului, care își găsesc realizarea obiectuală numai în obiectele *naturii*, își pot găsi cunoașterea de sine numai în știința despre lumea naturală în general. Elementul gândirii însăși, elementul în care se întruchipează viața gândirii — *limba* — e de natură senzorială. Realitatea *socială* a naturii și științele naturale *umane*, sau *științele naturale despre om*, sînt expresii identice.

Vedem cum locul *bogăției* și *mizeriei* de care se ocupă economia politică îl ia *omul* bogat și trebuința *umană* bogată. Omul *bogat* este totodată omul *care are nevoie* de o totalitate de manifestări de viață umane, omul la care propria sa realizare se manifestă ca necesitate lăuntrică, ca *nevoie*. Nu numai *bogăția* omului, ci în egală măsură și *sărăcia* lui capătă — în socialism — o semnificație *umană* și deci *socială*. Ea este legătura pasivă care-l face pe om să resimtă nevoia de cea mai mare bogăție, și anume nevoia de *alt* om. Dominația esenței obiectuale în mine, izbucnirea senzorială a activității mele esențiale este *pasiunea*, care în felul acesta devine *activitatea* ființei mele.

5) O *ființă* se consideră de sine stătătoare numai atunci cînd stă pe propriile ei picioare, și stă pe propriile ei picioare numai atunci cînd își datorește sieși *existența*. Un om care trăiește din mila altuia se consideră ființă dependentă. Dar eu trăiesc în întregime din mila altuia dacă îi datorez nu numai întreținerea vieții mele, ci pe deasupra și faptul că el mi-a *creat viața*, că e *izvorul* ei, iar viața mea are necesarmente un astfel de fundament în afara ei dacă nu e propria mea creație (Schöpfung). De aceea *creația* este o reprezentare cu puternice rădăcini în conștiința populară, căreia ființarea prin sine a naturii și a omului îi rămîne *neînțeleasă*, deoarece contrazice toate *faptele palpabile* din viața practică.

Ideea că *pământul* a fost creat a primit o puternică lovitură din partea *geognoziei*, adică din partea științei care prezintă formarea pământului și evoluția sa ulterioară ca un proces, ca autogenerare. *Generatio aequivoca* * este unica infirmare practică a teoriei creației.

E desigur ușor să se spună individului singular ceea ce a spus încă Aristotel : Tatăl tău și mama ta ți-au dat viață ; în persoana ta, deci, împerecherea a două ființe umane, adică actul generic al unor ființe umane, l-a produs pe om. Vezi, așadar, că și fizicește omul își datorează existența omului. Aceasta înseamnă că nu trebuie să ai în vedere numai o *singură* latură, progresia *infinită* care te conduce mai departe la întrebarea : cine l-a născut pe tatăl meu ? dar pe bunicul său ? etc. Trebuie să reții, de asemenea, *mișcarea ciclică* ce se constată în chip vizibil în această progresie, mișcare în care omul se repetă pe sine însuși în actul de procreare, ceea ce înseamnă că *omul* rămâne mereu subiect. Dar îmi vei răspunde : eu recunosc această mișcare ciclică, dar recunoaște și tu progresia infinită care mă obligă să merg mereu mai departe până la întrebarea : cine l-a născut pe primul om și cine a făcut natura ? La aceasta nu-ți pot răspunde decât că însăși întrebarea ta este un produs al abstracției. Întreabă-te cum ai ajuns la această întrebare ; întreabă-te dacă întrebarea ta nu izvorăște dintr-un punct de vedere la care nu sînt în stare să dau răspuns, pentru că e complet greșit. Întreabă-te dacă această progresie ca atare există pentru o gândire rațională. Din moment ce întrebi cine a creat natura și omul, înseamnă că faci abstracție de om și de natură. Tu le presupui ca *neexistente* și totuși vrei ca eu să ți le demonstrez ca *existente*. Eu însă îți spun : renunță la abstracția ta și vei renunța și la întrebarea ta. Dar dacă vrei să rămii la abstracția ta, atunci fii consecvent și, dacă gîndești ca *neexistențe* ființa umană și natura, gîndește-te și pe tine însuți ca neexistent, pentru că și tu ești natură și om. Nu te gîndi și nu mă întreba, căci de îndată ce începi să gîndești și să pui întrebări, *abstragerea* ta de la existența naturii și a omului devine lipsită de sens. Sau ești, poate, atât de egoist încît afirmi că totul e inexistent, dar tu însuți vrei să existeți ?

Mi-ai putea obiecta : nu vreau să afirm că natura e inexistentă ; te întreb doar de *geneza* ei, cum l-aș întreba pe un anatomist cum se formează la embrion oasele etc.

Deoarece însă pentru omul socialist *întreaga așa-numită istorie universală* nu este altceva decît generarea omului prin munca umană, procesul de devenire a naturii pentru om, înseamnă că el are dovada concretă și de nelăgăduit a *generării* sale prin sine

* — Generație spontanee — Nota trad.

însuși, a *procesului său de apariție*. Deoarece pentru el *realitatea esențială* a omului și a naturii — întrucît omul a devenit pentru om existența naturii, iar natura pentru om — existența omului — a căpătat un caracter practic, senzorial, perceptibil, problema existenței unei ființe *străine*, situate deasupra naturii și a omului, problemă care implică admiterea neesențialității naturii și a omului, a devenit practic imposibilă. *Ateismul* ca negare a acestei neesențialități devine lipsit de sens, căci ateismul este *negarea lui Dumnezeu* și afirmă prin această negare *existența omului*. Dar socialismul, ca socialism, nu mai are nevoie de o astfel de mijlocire; el pornește de la *conștiința teoretic și practic senzorială* despre om și natură ca *esență*. Socialismul este conștiința de sine *pozitivă* a omului, care nu mai e mijlocită prin *negarea* religiei, după cum *viața reală* este realitatea pozitivă a omului, care nu mai e mijlocită prin negarea proprietății private, prin *comunism*. Comunismul afirmă pozitivul ca negare a negației; de aceea el este — pentru apropiata etapă de dezvoltare istorică — momentul *real*, necesar al emancipării și recîștigării omului. *Comunismul* este forma necesară și principiul dinamic al viitorului apropiat. Dar comunismul ca atare nu este țelul dezvoltării umane, nu este forma societății omenești¹⁹³.

SEMNIIFICAȚIA TREBUINȚELOR UMANE
ÎN CONDIȚIILE DOMINAȚIEI PROPRIETĂȚII PRIVATE ȘI
ÎN CONDIȚIILE SOCIALISMULUI. DEOSEBIREA
DINTRE BOGĂȚIA RISIPITOARE ȘI BOGĂȚIA
PRODUCĂTOARE. DIVIZIUNEA MUNCII
ÎN SOCIETATEA BURGHEZĂ

7) Am văzut ce semnificație are în condițiile socialismului *bogăția* trebuințelor omenești și ce semnificație are, în consecință, un *nou mod de a produce*, ca și un *nou obiect* al producției : o nouă manifestare a forței esențiale *umane* și o nouă îmbogățire a ființei *umane*. În cadrul proprietății private, semnificația lor e diametral opusă : fiecare om urmărește să-i creeze celuiilalt o *trebuință nouă*, pentru a-l constringe la un nou sacrificiu, pentru a-l arunca într-o nouă stare de dependență și a-l ademeni pe calea unei noi *plăceri* și deci pe calea ruinării economice. Fiecare caută să creeze o forță esențială *străină* care să-l supună pe celălalt, pentru a găsi în aceasta satisfacerea propriei sale trebuințe egoiste. O dată cu mulțimea obiectelor crește deci și imperiul esențelor străine cărora omul le este robit, iar fiecare produs nou este o nouă *posibilitate* (Potenz) de înșelătorie reciprocă și de jefuire reciprocă. Omul devine tot mai sărac ca om, el are tot mai mult nevoie de *bani* pentru a pune stăpînire pe această esență dușmană, iar puterea *banilor* săi descrește în raport invers cu masa producției, adică sărăcia sa crește pe măsură ce sporește *puterea* banului. — Nevoia de bani este, așadar, adevărata trebuință pe care o generează economia politică și singura pe care o generează. — *Cantitatea* banilor devine tot mai mult singura lor însușire *atotputernică* ; după cum reduc toate esențele la abstracția lor, tot astfel ei (banii) se reduc, în propria lor mișcare, la o esență *cantitativă*. *Lipsa de măsură* și *necumpătarea* devin adevărata lor măsură.

Chiar și pe plan subiectiv lucrurile se prezintă, în parte, în așa fel încît lărgirea gamei de produse și de trebuințe devine sclavul *inventiv* și întotdeauna *calculat* al unor pofte neumane rafinate, nenaturale și *inchipuite*. Proprietatea privată nu știe să transforme

trebuința brută în trebuință umană, *idealismul* ei este *închipuirea*, *arbitrarul*, *capriciul*, și nici un eunuc nu-și flatează mai josnic despotul și nu caută prin mijloace mai infame să-i excite tocitul simț al voluptății pentru a-i stoarce prin șiretenie o favoare decît o face eunucul industriei, producătorul, care, pentru a dobîndi prin viclesug arginți, pentru a momi monedele de aur din buzunarul aproapelui iubit creștinoște (căci orice produs servește ca nadă pentru a ademeni esența altuia, banul său; orice trebuință reală sau posibilă este o slăbiciune care atrage musca pe hirtia încleiată; exploatarea generală a esenței umane sociale, ca și orice imperfecțiune a omului, este o legătură cu cerul, o cărare către înima sa care devine accesibilă preotului; orice ananghie devine un prilej pentru a-l aborda, cu un aer oit mai amabil, pe semenul său și pentru a-i spune: prietene drag, cu îți dau ceea ce îți trebuie, dar cunoști condiția *sine qua non* *; tu știi cu ce cerneală trebuie să-mi semnezi zăpșul prin care îți vinzi sufletul; procurîndu-ți o plăcere, eu te trag pe sfoară), se supune capriciilor lui celor mai josnice, face pe codoșul între el și nevoile lui, stîrnindu-i pofta morbide, pîndindu-i orice slăbiciune, pentru ca să-i ceară apoi plată pentru acest prietenesc serviciu.

Parțial, această înstrăinare se manifestă prin faptul că, pe de o parte, produce rafinarea trebuințelor și a mijloacelor pentru satisfacerea lor, iar pe de altă parte o sălbăticire animalică, simplificarea totală, brută, abstractă a trebuințelor, sau, mai exact, ea nu face decît să se reproducă tot pe sine însăși în semnificația ei contrară. Pînă și nevoia de aer curat încetează de a mai fi o nevoie pentru muncitor, omul se reîntoarce la locuința din caverne, care astăzi, însă, este otrăvită de sufocanta suflare pestilențială a civilizației și în care el locuiește — cu titlu foarte *precar* — ca într-un adăpost străin, care îi poate fi luat oricînd și din care poate fi dat afară în fiecare zi dacă nu plătește. El trebuie să plătească această casă a morții. Locuința *luminoasă*, pe care Prometeu, în piesa lui Eschil, o numește unul dintre marile daruri cu ajutorul cărora l-a transformat pe sălbatic în om, încetează de a mai exista pentru muncitor. Lumina, aerul etc., cea mai elementară curățenie trupească proprie pînă și *animalelor*, încetează de a mai fi o nevoie a omului. *Murdăria*, acest indiciu al decăderii și putrezirii omului, *scursorile civilizației* (în sensul literal al expresiei) devin pentru el *elementul în care trăiește*. Delăsarea totală, *nenaturală*, natura putrefiată devin *elementul în care trăiește*. Nici unul dintre simțurile sale nu mai există nu numai la modul lor uman, dar nici la modul *neuman*, deci nici măcar la modul animalic. Reapar cele mai *primi-*

* — indispensabilă. — *Nota trad.*

tive metode (și *unelte*) de muncă omenească, așa cum moara de călcat a sclavilor romani a devenit mijlocul de producție, mijlocul de existență al multor muncitori englezi. Nu numai că omul nu mai are nevoi omenești, dar înseși nevoile *animalice* dispar. Irlandezul nu mai cunoaște decât nevoia de a *minca*, și anume doar nevoia de a *mînca cartofi*, și chiar numai *cartofi porcești, cel mai prost soi de cartofi*. Dar Anglia și Franța au acum cîte o mică Irlandă în fiecare dintre orașele lor industriale. Sălbaticul, animalul mai simt totuși nevoia de a *vîna*, de a face mișcare etc., nevoia de a comunica cu semenii lor. — Simplificarea mașinii, simplificarea muncii este folosită pentru a transforma omul aflat încă în devenire, omul complet nedezvoltat — *copilul* — în muncitor, așa cum muncitorul a devenit un copil oropsit. Mașina se adaptează la *slăbiciunea* omului, pentru a face din omul *slab* o mașină.

În ce mod înmulțirea trebuințelor și a mijloacelor pentru satisfacerea lor generează lipsa de trebuințe și lipsa de asemenea mijloace este un lucru pe care economistul (și capitalistul; în general avem în vedere întotdeauna pe oamenii de afaceri *empirici* atunci cînd ne adresăm economiștilor, care sînt conștiința și existența lor *științifică*) îl demonstrează în felul următor: 1) el reduce trebuințele muncitorului la minimum mizer și strict necesar pentru întreținerea vieții fizice, iar activitatea lui — la cea mai abstractă mișcare mecanică; prin urmare, spune el, omul nu are nici o altă nevoie de activitate sau de plăceri; căci *pînă și* o astfel de viață, economistul o proclamă viață *omenească* și existență *omenească*; 2) în *calcul*ele sale, economistul adoptă ca standard o viață (existență) pe cît posibil mai *sărăcăcioasă* și o adoptă chiar ca standard general, pentru că e valabil pentru mase de oameni. Economistul îl transformă pe muncitor într-o ființă lipsită de simțuri și de trebuințe, după cum îi transformă activitatea într-o abstracție pură a oricărei activități. De aceea, orice *lux* din partea muncitorului îi apare ca ceva reprobabil, iar tot ce depășește trebuința cea mai abstractă — indiferent dacă e vorba de o plăcere pasivă sau de o manifestare de activitate — îi apare ca un lux. Economia politică, această știință a *avuției*, este, de aceea, totodată, și știința renunțării, a mizeriei, a *economisirii*, și ajunge efectiv să-i *economisească* omului pînă și nevoia de aer curat sau de *mișcare* fizică. Această știință a minunatei industrii este totodată și știința *ascezei*, iar adevăratul ei ideal este avarul *ascet*, dar *cămătar*, și sclavul *ascet*, dar *producător*. Idealul ei moral este *muncitorul* care-și duce o parte din salariu la casa de economii, și pentru această idee favorită a ei a găsit chiar și o *artă* servilă: pe scenă au fost aduse piese sentimentale concepute în acest spirit. Economia politică este, de aceea,

în ciuda aparenței sale lumești și libertine, o știință autentic morală, cea mai morală dintre științe. Renunțarea de sine, renunțarea la viață și la toate trebuințele omenești constituie principalul ei precept. Cu cât mănânci și bei mai puțin, cu cât cumperi mai puține cărți, cu cât mergi mai rar la teatru, la bal, la cafenea, cu cât gindești, iubești, teoretizezi, cânti, pictezi, scrimezi mai puțin etc., cu atât economisești mai mult, cu atât *mai mare* devine tezaurul tău, pe care nu-l mănâncă nici moliile, nici praful — *capitalul* tău. Cu cât ești mai puțin, cu cât îți exteriorizezi mai puțin viața, cu atât ai mai mult, cu atât e mai mare viața ta *înstrăinată*, cu atât pui la păstrare mai mult din esența ta înstrăinată. Tot ceea ce economistul îți ia ca viață și ca omenesc, el îți compensează în *bani* și în *avuție*, și tot ce nu poți tu, poate banul tău: el poate mânca, bea, merge la bal, la teatru, el știe să-și însușească arta, erudiția, raritățile istorice, puterea politică, el poate să călătorească, el poate să-ți procure toate acestea; el poate cumpăra toate acestea; el este adevărată *putință* *. Însă banul, care este toate acestea, nu vrea decât să se creeze pe sine însuși, să se cumpere pe sine însuși, căci tot restul nu este decât sluga sa, și dacă am stăpînul, am și sluga, și de aceea nu am nevoie de sluga sa. Orice pasiune și orice activitate trebuie, așadar, să se dizolve în *cupiditate*. Muncitorul poate să aibă numai atât cât e nevoie pentru a voi să trăiască și poate voi să trăiască numai pentru a avea [acest minim].

Ce-i drept, în economia politică se iscă acum o controversă în jurul acestei chestiuni. Unii (Lauderdale, Malthus și alții) recomandă *luxul* și detestă economisirea; alții (Say, Ricardo ș.a.) recomandă economisirea și detestă luxul. Dar cei dintâi mărturisesc că vor luxul pentru a produce *munca* (adică economisirea absolută), pe cînd ceilalți mărturisesc că recomandă economisirea pentru a produce *bogăția*, adică luxul. Cei dintâi nutresc *romantica* iluzie că nu numai cupiditatea ar trebui să determine consumul celor bogați, și ei intră în contradicție cu propriile lor legi cînd prezintă *risipa* drept mijloc direct de îmbogățire; de aceea însă ceilalți le demonstrează cu toată seriozitatea și cît se poate de amănunțit că prin risipă eu îmi micșorez *avutul*, în loc de a-l spori. Aceștia din urmă refuză fățarnic să recunoască că tocmai capriciul și toanele determină producția; ei uită „trebuințele rafinate”, uită că fără consum n-ar fi nici producție, că datorită concurenței producția devine doar mai multilaterală, mai luxoasă, ei uită că, potrivit propriei lor teorii, valoarea unui lucru este determinată de consum și că moda determină consumul; ei ar dori să se producă numai „bu-

* În original, joc de cuvinte: *Vermögen* înseamnă în același timp *putință* și *avere*. — Nota trad.

nuri utile", dar uită că producția unei prea mari cantități de bunuri utile produce prea multă populație *inutilă*. Atît unui cit și ceilalți uită că risipa și economisirea, luxul și privațiunile, bogăția și sărăcia sînt egale între ele.

Și trebuie să economisești nu numai cînd e vorba de satisfacerea nevoilor tale fizice directe, cum e nevoia de a minca etc., ci și atunci cînd e vorba de participarea la interesele generale, de compasiune, de încredere etc., dacă vrei să te conformezi preceptelor economiei politice, dacă nu vrei să cazi victimă propriilor tale iluzii.

Tot ce e al tău trebuie să devină *obiect de vînzare*, adică să devină folositor. Dacă-l întreb pe economist: mă conformez oare legilor economice atunci cînd scot bani din vînzarea copului meu pentru satisfacerea unor poftes străine (muncitorii industriali din Franța numesc ore suplimentare timpul în care soțiile și fiicele lor practică prostituția, ceea ce este literalmente exact), sau nu procedez eu în spiritul economiei politice atunci cînd îmi vînd prietenul marocanilor (or, vînzarea directă de oameni, sub forma negoțului de recruți etc., are loc în toate țările civilizate), — el îmi răspunde: tu nu procedezi împotriva legilor mele; dar vezi totuși ce spun cumătra morala și cumătra religie; morala mea *economică* și religia mea *economică* nu au nimic de obiectat împotriva modului tău de a proceda, dar... — Dar cui să dau eu mai multă crezare — economici politici sau moralei? Morala economică politică este *cîștigul*, munca și economisirea, cumpătarea, dar economia politică îmi promite satisfacerea trebuințelor mele. — Economia politică a moralei recomandă belșugul de conștiință curată, virtute etc.; dar cum pot să fiu virtuos dacă nici nu exist măcar, și cum pot să am conștiința curată dacă n-am cunoștință de nimic? De însăși esența înstrăinării ține faptul că fiecare sferă particulară îmi aplică un alt etalon, diametral opus: morala are un etalon, iar economia politică altul, căci fiecare din ele este o înstrăinare determinată a omului, fiecare reține o sferă particulară de activitate esențială înstrăinată și fiecare se află într-un raport de înstrăinare față de cealaltă înstrăinare. Astfel d-l *Michel Chevalier* îi repropoază lui Ricardo că face abstracție de morală. Dar la Ricardo economia politică folosește propriul ei limbaj, și dacă acesta nu e moral, vina nu este a lui Ricardo. Acolo unde *Michel Chevalier* moralizează, el face abstracție de economia politică, iar acolo unde face economie politică, el lasă — realmente și necesarmente — la o parte preceptele moralei. Căci dacă raportarea economiei politice la morală nu e arbitrară, întîmplătoare și deci nefundamentată și neștiințifică, dacă nu e făcută *de ochii lumii*, ci concepută

ca *esențială*, ea nu poate însemna altceva decât că legile economice politice țin de sfera moralei; și ce poate să facă Ricardo dacă în realitate lucrurile nu stau astfel sau, mai bine zis, stau tocmai *invers*? De altfel, opoziția dintre economie politică și morală nu e decât *aparență* și este *tot atât* opoziție cât și non-opoziție. Economia politică nu face decât să exprime în *felul ei* legile morale.

Înăbușirea trebuințelor, ca principiu al economiei politice, se manifestă *cel mai pregnant* în *teoria populației*. Există prea mulți oameni. Până și existența oamenilor este un lux de cea mai pură speță, și dacă muncitorul e „*moral*” (Mill recomandă elogierea publică a celor care practică abținerea sexuală și blamarea publică a celor care păcătuiesc împotriva acestei sterilități a căsniciei... Asta nu e morală, nu e doctrina ascetismului?), el va fi *econom* în materie de procreare. Producția de oameni apare ca o calamitate publică.

Sensul pe care producția îl are în ceea ce-i privește pe bogați se *dezvăluie* în sensul pe care îl are pentru săraci; cînd e vorba de cei sus-puși, lucrurile se spun într-o manieră totdeauna rafinată, deghizată, ambiguă, adică nu sînt decât *aparență*; cînd e vorba de cei de jos, ele se exprimă brutal, direct, deschis, adică sînt *esență*. Trebuința *grosolană* a muncitorului este o sursă de venituri mult mai mare decât trebuința *rafinată* a bogatului. Subsolvurile Londrei aduc celor care le dau cu chirie venituri mai mari decât palatele, adică sînt sub acest raport o *avuție mai mare*, și deci, ca să folosim limbajul economiei politice, o *avuție socială* mai mare.

Și după cum industria speculează rafinamentul trebuințelor, tot astfel speculează ea și caracterul lor *grosolan*, dar grosolană lor artificial provocată, a cărei adevărată desfătare este, prin urmare, *autoameșirea*, această *aparență* satisfacere a trebuinței, această civilizație *înăuntrul* barbariei grosolane a trebuințelor. De aceea cîrciumile engleze sînt *simbolice ilustrări* ale proprietății private. *Luxul* lor arată care este adevăratul raport dintre luxul industrial și bogăție, de o parte, și omul, de alta. Iată de ce ele sînt pe drept cuvînt unicele locuri de distracție duminicală populară față de care poliția engleză are o atitudine cel puțin binevoitoare.

Am văzut mai înainte în cîte moduri variate stabilește economia politică unitatea muncii și a capitalului: 1) capitalul este *muncă acumulată*; 2) destinația capitalului în procesul de producție — în parte reproducerea capitalului cu profit, în parte capitalul ca materie primă (materialul muncii), în parte ca *unealtă*

de muncă (mașina este capitalul identificat nemijlocit cu munca) — este *munca productivă*; 3) muncitorul este un capital; 4) salariul face parte din cheltuielile capitalului; 5) în raport cu muncitorul, munca este reproducerea capitalului său vital; 6) în raport cu capitalistul, ea este un aspect al activității capitalului său.

În sfârșit, 7) economia politică pornește de la premisa unității inițiale a capitalului și a muncii, ca unitate a capitalistului și muncitorului; aceasta este starea primitivă paradisiacă. Faptul că aceste două elemente apar dintr-o dată unul în fața celuilalt ca două persoane diferite rămâne pentru economia politică un eveniment *accidental*, care de aceea trebuie să fie explicat prin cauze pur exterioare. (Vezi Mill.)

Națiunile care mai sînt încă orbite de strălucirea senzorială a metalelor nobile — și care de aceea se mai închină la banii de metal ca la un fetiș — nu sînt încă națiuni desăvîrșite sub raport monetar. Contrastul dintre Franța și Anglia. — În ce măsură rezolvarea enigmelor teoretice este o sarcină a practicii și este mijlocită de practică, în ce măsură adevărata practică este condiția unei teorii reale și pozitive se vedește, de exemplu, în cazul *fetișismului*. Conștiința senzorială a adoratorului de fetișe este alta decît a elinului, pentru că existența sa senzorială mai este încă alta. Ostilitatea abstractă dintre simțire și spirit este necesară atîta timp cît simțul omului pentru natură, simțul uman al naturii, deci și simțul *natural* al omului nu sînt încă create de munca proprie a omului.

Egalitatea nu este nimic altceva decît formula germană „Ich = Ich” * tradusă în limba franceză, adică în limbaj politic. Egalitatea ca *fundament* al comunismului este fundamentarea lui *politică* și este același lucru ca atunci cînd germanul își fundamentează sieși comunismul concepîndu-l pe om ca *conștiință de sine universală*. E de la sine înteles că suprimarea înstrăinării pornește întotdeauna de la forma de înstrăinare care este forța *dominantă*: în Germania — *conștiința de sine*, în Franța — *egalitatea*, deoarece acolo predomină politica, iar în Anglia — *trebuința practică* reală, materială, care se măsoară numai prin ea însăși. Acesta e punctul de vedere prin prisma căruia trebuie să-l criticăm și să-l apreciem pe Proudhon.

Și dacă însuși *comunismul* — pentru că e negare a negației, apropierea esenței umane prin intermediul negării proprietății private — este caracterizat de noi ca nefiind încă *adevărata* afirmare

* — Eu = Eu. — *Nota trad.*

pozitivă care începe cu sine însăși, ci numai o afirmare care începe cu proprietatea privată, [.]*.

Așadar, deoarece în felul acesta ** înstrăinarea reală a vieții umane rămâne și se dovedește a fi chiar cu atât mai mare cu cât oamenii sînt mai conștienți de ea ca atare, înseamnă că [suprimarea acestei înstrăinări] poate fi realizată numai prin înfăptuirea practică a comunismului. Pentru suprimarea *ideii* de proprietate privată e pe deplin suficientă *ideea* comunismului. Dar *pentru* suprimarea proprietății private reale este nevoie de o acțiune comunistă *reală*. Istoria o va aduce cu sine, iar mișcarea pe care o știm deja în *gîndire* ca suprimîndu-se pe sine însăși va trece în realitate printr-un proces foarte anevoios și îndelungat. Noi însă trebuie să considerăm drept un progres real faptul că din capul locului ne-am dat seama atît de caracterul limitat, cît și de țelul acestei mișcări istorice, și am depășit-o în conștiința noastră.

Cînd *muncitorii* comuniști se asociază, scopul lor imediat este doctrina, propaganda etc. Dar în același timp, datorită acestui fapt, la ei se ivește o nevoie nouă, nevoia de societate, și ceea ce apare ca mijloc devine scop. La ce rezultate strălucite duce această mișcare practică se poate vedea asistînd la întrunirile muncitorilor socialiști francezi. Acolo fumatul, băutul, mîncatul etc. nu mai sînt mijloace pentru stabilirea de legături sau mijloace de unire a oamenilor. Le sînt suficiente întrunirile, asocierca, discuțiile, care au drept scop tot societatea; pe buzele lor frăția dintre oameni nu este o vorbă, ci un adevăr, și pe fețele lor înăsprite de muncă strălucește noblețea umană.

Cînd economia politică afirmă că cererea și oferta se echilibrează întotdeauna, ea uită pe loc că, potrivit propriei ei afirmații, oferta de *oameni* (teoria populației) depășește întotdeauna cererea și că, prin urmare, în rezultatul esențial al întregului proces de producție — adică în existența omului — își găsește cea mai categorică expresie disproporția dintre cerere și ofertă.

În ce măsură banii, care la origine apar ca mijloc, constituie adevărata *putere* și unicul *țel*, în ce măsură în genere mijlocul care îmi conferă esență și posibilitatea de a apropria esența obiectuală străină este *scop în sine*, se poate vedea clar din faptul că proprietatea funciară, acolo unde sursa de trai o constituie pămînt-

* În manuscris lipsește aici colțul sting de jos al filei, astfel că din ultimele șase rînduri ale textului au rămas numai terminațiile din dreapta, care nu oferă posibilitatea de a reconstitui textul, dar care permit să presupunem că aici Marx critică „suprimarea” idealistă hegeliană a înstrăinării (cuvintele ce s-au păstrat din aceste rînduri sînt reproduse în nota următoare). — *Nota red.* ** Prin „suprimarea” înstrăinării „în vechea manieră germană — în maniera fenomenologiei lui Hegel”, adică prin depășirea ei exclusiv în „conștiința” subiectului. — *Nota red.*

tul, sau *calul și sabia*, acolo unde acestea sînt *adevăratele mijloace de existență*, sînt considerate a fi totodată și adevăratele forțe politice vitale. În evul mediu, o stare socială devenea liberă de îndată ce obținea pentru membrii ei dreptul de a purta *sabie*. La populațiile nomade, *calul* este acela care îl face pe om liber și îi dă dreptul de a participa la viața comunității.

Am spus mai sus că omul se reîntoarce la *locuința lui din cavernă*, dar într-o formă înstrăinată, ostilă. Sălbaticul în peștera sa — acest element natural care i se oferă spontan spre folosință și ca adăpost — nu se simte mai străin sau, mai bine zis, se simte tot atît în elementul său ca *peștele în apă*. Dar subsolul locuit de un sărac este un lăcaș neprimitor, ostil, „o locuință care, stăpinită de o forță străină, i se dă numai atîta timp cît el îi dă în schimb sîngele și sudoarea sa” și pe care el nu o poate considera drept casa lui proprie, unde să poată spune în sfîrșit: aici sînt la mine acasă; dimpotrivă, el se află aici într-o casă *străină*, în casa *altuia*, care îl pîndește zi de zi și-l azvîrle în stradă de îndată ce nu-și mai plătește chiria. Tot astfel el știe că sub raportul calității, locuința sa este contrariul locuinței umane din *lumea cealaltă*, din lumea celor care trăiesc în cerul opulenței.

Înstrăinarea se manifestă atît în faptul că mijlocul *meu* de subzistență aparține *altuia*, că obiectul dorinței *mele* se află în posesiunea *altuia* și mi-e inaccesibil, cît și în faptul că fiecare lucru este *altul* decît el însuși, că activitatea mea este *altceva* și că, în sfîrșit, — ceea ce e valabil și pentru capitalist — totul se află sub stăpînirea unei puteri *neumane*.

Caracteristica bogăției inactive și risipitoare, dedată numai plăcerilor, este că omul care se bucură de ea *se comportă*, pe de o parte, ca un individ doar *efemer*, care zburdă de atîta bogăție și vede în munca de rob a *altuia*, în *sîngele și sudoarea* umană o pradă a cupidității sale și de aceea nici în om — deci nici în el însuși — nu vede altceva decît o ființă de nimic, o ființă sacrificată (de menționat că disprețul față de om se manifestă fie ca aroganță, ca risipire a ceea ce ar putea asigura întreținerea a o sută de vieți omenești, fie ca iluzie infamă cum că risipa sa nemăsurată și excesivul său consum neproductiv ar condiționa *munca*, și deci însuși subzistența *altuia*); pentru el, realizarea *forțelor esențiale* umane nu este decît realizarea monstruoșității sale, a năstrușnicilor și bizarelor sale capricii; pe de altă parte însă, el nu vede în bogăție altceva decît un mijloc și un lucru care merită doar să fie distrus. De aceea el este totodată și sclav și stăpîn al bogăției sale, generos și josnic, capricios, arogant, încrezut, fin, instruit, spiritual. Reprezentantul acestei bogății încă nu a simțit *bogăția* ca o

forță complet străină, situată deasupra lui. El vede în bogăție mai curînd doar propria sa forță, și scopul ultim, final [il constituie pentru el nu] bogăția, ci plăcerea [.]*.

Împotriva acestei iluzii poleite, orbite de aparența senzorială, cu privire la esența bogăției, se ridică întreprinzătorul activ, lucid, călăuzit de principii economice, cu mentalitate prozaică, perfect lămurit asupra esenței bogăției și, creînd pentru risipitorul avid de plăceri noi posibilități, mai largi, și încîntîndu-l în fel și chip cu produsele sale, care sînt tot atîtea complimente joshnice la adresa poftelor acestuia, reușește să-și aproprieze în singurul mod folositor puterea care scapă din mîinile acestuia. Așadar, dacă avuția productivă apare mai întîii ca rezultat al avuției risipitoare, extravagante, cu timpul însă mișcarea ei, adică mișcarea proprie avuției productive, înlătură și în mod activ avuția risipitoare. Scăderea dobinzii este o consecință necesară și rezultatul inevitabil al dezvoltării industriale. Mijloacele rentierului risipitor scad tot mai mult, așadar, în raport invers cu sporirea mijloacelor și tentațiilor plăcerii. De aceea el trebuie ori să-și mînințe capitalul, adică să se ruineze, ori să devină el însuși capitalist activ. Ce-i drept însă, pe de altă parte, ca urmare directă a dezvoltării industriei, crește mereu renta funciară, dar, după cum am văzut mai înainte, survine în mod necesar un moment în care proprietatea funciară, ca și orice altă proprietate, trebuie să treacă în categoria capitalului ce se reproduce cu profit, și acesta este rezultatul aceleiași dezvoltări a industriei. Prin urmare, proprietarul funciar risipitor este și el nevoit ori să-și mînințe capitalul, adică să se ruineze, ori să devină el însuși arendașul propriului său pămînt, adică să se transforme în capitalist agricol.

De aceea, scăderea dobinzii — pe care Proudhon o consideră suprimare a capitalului și tendință spre socializarea lui — este, dimpotrivă, doar un simptom direct al victoriei depline a capitalului activ asupra avuției risipitoare, adică al transformării oricărui proprietăți private în capital activ. Aceasta este victoria deplină a proprietății private asupra tuturor însușirilor ei aparent umane încă și subordonarea deplină a proprietarului privat față de esența proprietății private — față de muncă. Capitalistul activ consumă și el, desigur, și se înfruptă din plăcerile lumii. El nici nu se gîndește să se reîntoarcă la simplitatea nefirească a trebuințelor: dar la el consumul și plăcerile nu sînt decît ceva accesoriu, un prilej de destindere și recreere, adică ceva subordonat produc-

* Partea de jos a respectivei file de manuscris este ruptă; lipsesc trei sau patru rînduri din text. — Nota red.

ției ; ele sînt totodată consum și plăceri *calculate*, deci un consum *economic* și o plăcere *economică*, căci capitalistul le include în cheltuielile capitalului și de aceea plăcerile lui nu trebuie să-l coste mai mult decît poate acoperi cu profit prin reproducția capitalului. Consumul și plăcerile sînt deci subordonate capitalului, iar individul consumator de plăceri este subordonat individului care capitalizează, pe cînd înainte lucrurile se petreceau invers. De aceea scăderea dobînzii este simptom al suprimării capitalului numai în măsura în care este un simptom al dominației lui ce se apropie de punctul culminant, un simptom al înstrăinării ce se apropie de punctul ei culminant și care de aceea se îndreaptă rapid spre suprimarea sa. Acesta este în genere unicul mod în care existentul afirmă opusul său.

De aceea, controversa economiștilor pe tema luxului și a sobrietății nu este decît controversa dintre economia politică care a înțeles esența avuției și economia politică care se mai află sub vraja romanticelor amintiri antiindustriale. Dar nici una din părți nu știe să reducă obiectul controversei la expresia lui cea mai simplă și de aceea nu reușește să vină de hac adversarului.

Apoi, *renta funciară* ca rentă funciară a fost detronată, căci economia politică modernă, spre deosebire de fiziocrați, care afirmă că proprietarul funciar ar fi unicul producător adevărat, a demonstrat că proprietarul funciar ca atare este, dimpotrivă, unicul rentier cu desăvîrșire neproductiv. Potrivit economiei politice moderne, agricultura este o îndeletnicire a capitalistului, care dă capitalului său această întrebuintare dacă de pe urma ei se poate aștepta la un profit normal. De aceea teza fiziocraților că proprietatea funciară, în calitate de unică proprietate productivă, este singura care trebuie să plătească impozite statului și că, deci, numai reprezentanții ei au dreptul să le aprobe și să participe la rezolvarea treburilor statului, — această teză se transformă în afirmația diametral opusă că impozitul asupra rentei funciare este unicul impozit care lovește un venit neproductiv și, deci, unicul impozit care nu prejudiciază producția națională. Este clar că, potrivit acestei concepții, nici privilegiile politice ale proprietarilor funciari nu mai pot decurge din faptul că ei poartă principala povară a impozitelor.

Tot ce apare la Proudhon ca mișcare a muncii împotriva capitalului nu este decît mișcarea muncii sub formă de capital, adică mișcarea *capitalului activ* împotriva capitalului care se consumă nu în calitate de capital, adică nu în mod *activ*. Și această mișcare își urmează victorios calea, calea victoriei capitalului *activ*. — Vedem deci că numai atunci cînd *munca* este concepută ca esență

a proprietății private, procesul economic ca atare poate fi și el elucidat în determinarea sa reală.

Societatea, așa cum apare ea în ochii economistului, este *societatea burgheză*, în care fiecare individ este un *ansamblu* de trebuințe și există pentru altul — iar altul pentru el — numai în măsura în care ei amândoi devin mijloc unul pentru altul. Asemenea politicii în considerațiile ei despre *drepturile omului*, economia politică reduce totul la om, adică la individ, pe care ea îl despoaie de toate determinațiile lui, spre a-l clasifica numai ca muncitor sau capitalist.

Diviziunea muncii este expresia economică a *caracterului social al muncii* în cadrul înstrăinării. Cu alte cuvinte, deoarece *munca* nu este decît o expresie a activității umane în cadrul înstrăinării, a manifestării vieții sub forma înstrăinării ei, înseamnă că și *diviziunea muncii* nu este altceva decît afirmarea *înstrăinată, autoînstrăinată a activității umane în calitate de activitate generică reală* sau de *activitate a omului ca ființă generică*.

Cît privește *esența diviziunii muncii* — care, din moment ce *munca* a fost recunoscută ca *esența proprietății private*, a trebuit să fie concepută, firește, ca una dintre principalele forțe motrice ale producerii de avuție —, adică în ceea ce privește această *formă înstrăinată, autoînstrăinată de activitate umană ca activitate generică*, economiștii se pronunță foarte vag și contradictoriu.

Adam Smith :

„*Diviziunea muncii* nu-și datorează originea vreunei înțelepciuni omenești. Ea este consecința necesară, lentă și treptată, a înclinației omului de a face schimb, de a trafica, de a schimba un produs pe altul. Această înclinație spre comerț este probabil o consecință necesară a uzului rațiunii și grațului. Ea este comună tuturor oamenilor și nu se întâlnește la nici un animal. Animalul, de îndată ce ajunge la maturitate, devine cu totul independent. Omul însă are mereu nevoie de ajutorul semenilor săi, pe care în zadar l-ar aștepta numai de la bunăvoința lor. Va reuși mai curînd dacă va putea să facă apel la interesul lor, arătîndu-le că este în avantajul lor să facă pentru el ceea ce le cere. Cînd avem de-a face cu alți oameni, ne adresăm nu *omeneii*, ci *egoismului* lor, și niciodată nu le vorbim de *nevoile noastre*, ci de *avantajele lor* proprii. — După cum prin bună-învoială, prin schimb, prin vînzare-cumpărare obținem unul de la altul cea mai mare parte din serviciile reciproce de care avem nevoie, tot astfel aceeași înclinație spre comerț generează și *diviziunea muncii*. Într-un trib de vînători sau de păstori, unul face arcuri și săgeți, de pildă, mai repede și cu mai multă îndemnare decît oricare altul. El face adesea schimb cu ceilalți tovarăși ai săi, dîndu-le arcuri și săgeți pe vite sau pe vînat; și în cele din urmă descoperă că în felul acesta poate obține mai multe vite și mai mult vînat decît dacă s-ar duce el însuși la vînațoare. În propriul său interes, deci, confecționarea arcurilor etc. devine principala sa ocupație. Deosebirea dintre *aptitudinile naturale* ale diversilor indivizi este mai curînd *efectul* decît *cauza* diviziunii muncii... Dacă omul n-ar fi avut înclinația spre troc sau schimb, fiecare ar fi trebuit să-și procure singur toate bunurile necesare traiului și înlesnirii lui. Toți ar fi trebuit să aibă *același lucru*

de făcut și n-ar fi existat o asemenea *diferență între indeletniciri*, singura care poate crea o atât de mare diversitate de aptitudini. — După cum această înclinație spre schimb dă naștere diversității de aptitudini în rindurile oamenilor, tot astfel ea face ca această diversitate să fie folositoare. — Multe rase de animale, deși aparțin aceleiași specii, au de la natură caractere și predispoziții atât de diferite, încât deosebiriile dintre ele sînt mult mai izbitoare decît cele ce se observă printre oamenii necivilizați. Între filozof și hamam nu există de la natură, în ceea ce privește inteligența și aptitudinile lor, nici pe jumătate atîtea deosebiri ca între dulău și ogar, sau între ogar și prepelicar, sau între acesta din urmă și un cîine ciobănesc. Aceste rase diferite de animale, deși toate aparțin aceleiași specii, sînt totuși de prea puțin folos una alteia. Puterea dulăului nu este cîtusi de puțin ajutată de iușeala ogarului etc. Efectele acestor caractere și grade de inteligență diferite, din lipsa înclinației sau a capacității de a face comerț sau schimb, nu pot fi puse laolaltă și nu contribuie cîtusi de puțin la crearea unor *înlesniri* mai mari sau a unui *trai* mai bun pentru specie. Fiecare animal este obligat să se întrețină și să se apere singur și independent și nu obține nici un avantaj de pe urma acestei diversități de caractere cu care natura a înzestrat pe semenii săi. La oameni, dimpotrivă, talentele cele mai variate își sînt de folos unul altuia, pentru că, datorită înclinării generale spre schimb și vânzare-cumpărare, *produsele diferite* ale diferitelor lor activități se adună, ca să zicem așa, într-o masă comună, unde oricine poate cumpăra după trebuință orice parte din produsul muncii celorlalți. — După cum înclinarea spre schimb este izvorul *diviziunii muncii*, tot astfel creșterea acestei *diviziuni* este totdeauna limitată de proporțiile *posibilității schimbului* sau, cu alte cuvinte, de *capacitatea pieței*. Cînd piața este foarte restrînsă, nimeni nu are curajul să se consacre cu totul unei singure ocupații, din lipsa posibilității de a schimba întregul excedent al produsului muncii sale, care întrece propriul său consum, pe excedentul produsului muncii altor oameni, pe care ar dori să și-l procure...". În stare *civilizată*, „fiecare om trăiește prin schimb și devine în felul său un *negustor*, iar societatea însăși este, la drept vorbind, o societate care face comerț" (vezi *Destutt de Tracy*: „Societatea este o serie continuă de schimburi mutuale; esența societății constă în comerț" ¹⁹⁴). „...Acumularea de capitaluri crește o dată cu diviziunea muncii, și viceversa”.

Așa spune *Adam Smith* ¹⁹⁵.

„Dacă fiecare familie ar produce totalitatea obiectelor care intră în consumul ei, societatea ar putea subsista chiar dacă în cadrul ei nu s-ar face nici un fel de schimb. — Deși schimbul nu este *temelia* societății, nu ne putem dispensa de el în starea civilizată a societății noastre. — Diviziunea muncii este o iscusită întrebunțare a forțelor omului; ea înmulțește deci produsele societății, sporește puterea și plăcerile ei, dar tot ea limitează, diminuează capacitățile fiecărui om luat în parte. — Producția nu poate avea loc fără schimb”.

Așa spune *J. B. Say* ¹⁹⁶.

„Forțele inerente omului sînt inteligența sa și capacitatea sa fizică de muncă. Dar forțele care derivă din starea socială constau în capacitatea de a realiza *diviziunea muncii* și de a *repartiza între oameni diferiți munci diferite*, necesare pentru obținerea mijloacelor de subsistență, precum și în *capacitatea de a face schimb de servicii reciproce* și de produse care constituie asemenea mijloace de subsistență. — Motivul pentru care un om face servicii altuia e de ordin egoist: omul cere recompensă pentru serviciile prestate altuia. — Dreptul de proprietate privată exclusivă este deci indispensabil pentru statornicirea schimbului între oameni”. „Schimbul și diviziunea muncii se condiționează reciproc”.

Așa spune *Skarbek* ¹⁹⁷.

Mill afirmă că schimbul dezvoltat, comerțul, este o consecință a diviziunii muncii :

„Activitatea omului poate fi redusă la elemente extrem de simple. La drept vorbind, el nu știe să facă altceva decît să producă mișcare. El poate să mute lucrurile dintr-un loc în altul, apropiindu-le sau îndepărtându-le unul de celălalt ; tot restul îl fac proprietățile materiei. Întrebuințind munca și mașinile, oamenii găsesc adesea că efectul poate fi sporit printr-o judicioasă distribuire a operațiilor, și anume disjungînd toate operațiile care se stînjenesc reciproc și îmbinîndu-le pe cele care într-un fel sau altul se pot facilita reciproc. Și cum, de regulă, oamenii nu pot executa multe operații variate cu aceeași rapiditate și îndeminare cu care, datorită deprinderii, pot să îndeplinească un mic număr de operații, este întotdeauna avantajos să se limiteze pe cît posibil numărul operațiilor încredințate fiecărui individ în parte. — Pentru a se putea realiza o cit mai avantajoasă diviziune a muncii și repartizare a forțelor umane și tehnice, este în foarte multe cazuri necesar să se opereze pe scară mare, adică să se producă avuție în cantități masive. Acest avantaj constituie cauza apariției marilor manufacturi. Un număr mic de manufacturi de acest fel, plasate în condiții convenabile, aprovizionează adesea cu produsele lor nu una, ci mai multe țări, asigurîndu-le întreaga cantitate solicitată”.

Așa spune *Mill* ¹⁹³.

Dar toți economiștii moderni sînt de acord că diviziunea muncii și bogăția producției, diviziunea muncii și acumularea de capital se condiționează reciproc, și că proprietatea privată descătușată, lăsată în voia ei, poate singură să genereze cea mai utilă și mai cuprinzătoare diviziune a muncii.

Considerațiile lui *Adam Smith* se pot rezuma în felul următor :

Diviziunea muncii face ca munca să devină infinit mai productivă. Ea își are rădăcinile în *inclinația spre schimb și comerț*, înclinație specific umană, care pare a fi nu întîmplătoare, ci determinată de uzul rațiunii și al limbii. Mobilul de care sînt călăuziți participanții la schimb nu este *umanitarismul*, ci *egoismul*. Diversitatea aptitudinilor umane este mai curînd efectul decît cauza diviziunii muncii, adică a schimbului. De asemenea, numai schimbul face ca această diversitate să fie utilă. Caracterele particulare ale diferitelor rase de animale de aceeași specie prezintă, de la natură, deosebiri mai mari decît cele existente între aptitudinile și activitățile diferiților oameni. Dar deoarece animalele sînt incapabile să facă *schimb*, nici unuia dintre ele nu-i aduc vreun folos caracterele deosebite ale unui animal de aceeași specie, dar de altă rasă. Animalele nu pot pune laolaltă diferitele însușiri ale speciei lor ; ele nu pot contribui cu nimic la folosul și confortul *comun* al speciei lor. Altfel stau lucrurile cu *omul*. La el, cele mai variate aptitudini și genuri de activitate își sînt reciproc utile, *pentru că* oamenii știu să adune laolaltă *diferitele* lor produse într-o singură masă comună, de unde fiecare își poate cumpăra ce-i trebuie. Deoarece diviziunea muncii izvorăște din *inclinația spre schimb*, creșterea

și limitele ei sînt în funcție de volumul schimbului, al pieței. În stare civilizată, fiecare om e negustor, iar societatea este o societate care face comerț.

Say consideră schimbul ca un fenomen întimplător, nefundamental. Societatea ar putea subzista și fără el. Schimbul devine indispensabil în starea civilizată a societății. Nu-i mai puțin adevărat însă că *producția* nu poate avea loc fără schimb. Diviziunea muncii este un mijloc comod, util, o iscusită întrebuintare a forțelor umane pentru crearea de avuție socială, dar ea diminuează *apținuturile fiecărui om luat în parte*. Această din urmă remarcă reprezintă un pas înainte din partea lui Say.

Skarbek distinge forțele *individuale inerente omului* — inteligența și capacitatea fizică de muncă — de cele ce derivă de la societate — *schimbul și diviziunea muncii*, care se condiționează reciproc. Dar premisa necesară a schimbului, socoate Skarbek, este *proprietatea privată*. El exprimă aici într-o formă obiectivă ceea ce Smith, Say, Ricardo și alții spun atunci cînd declară că *egoismul, interesul privat* constituie baza schimbului sau cînd numesc comerțul forma *esențială și adecvată* a schimbului.

Mill prezintă comerțul ca o consecință a *diviziunii muncii*. După părerea lui, activitatea *umană* se reduce la *mișcare mecanică*. Diviziunea muncii și folosirea mașinilor favorizează bogăția producției. Fiecărui om trebuie să i se încredințeze o sferă de operații cît mai restrînsă. La rîndul lor, diviziunea muncii și folosirea mașinilor condiționează producerea avuției; adică a produselor, în proporții de masă. Aceasta și este cauza apariției marilor manufacturi.

Examinarea *diviziunii muncii* și a *schimbului* prezintă un interes deosebit de mare, pentru că ele sînt expresii *vizibil înstrăinate* ale *activității și forței esențiale* umane, ca activitate și forță esențială *generice*.

A spune că *diviziunea muncii și schimbul* se întemeiază pe *proprietatea privată* echivalează cu a afirma că *munca* este esența *proprietății private*, afirmație pe care economistul nu o poate demonstra și pe care intenționăm s-o demonstrăm noi în locul lui. Tocmai împrejurarea că *diviziunea muncii și schimbul* sînt forme ale *proprietății private* constituie o dublă dovadă în sensul că, pe de o parte, viața *umană* a avut nevoie de *proprietatea privată* pentru a se putea realiza, iar pe de altă parte, acum ea reclamă suprimarea *proprietății private*.

Diviziunea muncii și schimbul sînt cele două *fenomene* la a căror tratare economistul face paradă de caracterul social al științei sale și, fără a-și da seama, enunță implicit contradicția acestei

științe, și anume fundamentarea societății prin interese nesociale, private.

Ne revine, aşadar, să examinăm următoarele momente :

În primul rînd, se consideră că *înclinația spre schimb*, a cărei bază economistul o găsește în egoism, constituie cauza diviziunii muncii sau un efect reciproc al ei. Say consideră că schimbul este ceva *nefundamental* pentru esența societății. Avuția, producția se explică prin diviziunea muncii și prin schimb. Se admite că diviziunea muncii provoacă o sărăcire și o degradare a activității individuale. Se recunoaște că schimbul și diviziunea muncii sînt acelea care generează marea *diversitate a aptitudinilor umane*, diversitate care tot datorită schimbului devine *utilă*. Skarbek împarte în două forțele esențiale productive — sau de producție — ale omului : 1) forțele individuale inerente omului, adică inteligența și înclinația, sau aptitudinea sa specială pentru o anumită muncă, și 2) forțele care *derivă* de la societate, iar nu de la individul real, și anume diviziunea muncii și schimbul. — Apoi : limitele diviziunii muncii sînt determinate de *piață*. — Munca umană este simplă *mişcare mecanică* ; esențialul îl fac proprietățile materiale ale obiectelor. — Fiecărui individ în parte trebuie să i se încredințeze oît mai puține operații. — Fărîmîțarea muncii și concentrarea capitalului, ineficiența producției individuale și producția în masă a avuției. — Semnificația proprietății private libere în diviziunea muncii *.

* Aici, în jumătatea din stînga a paginii XXXVIII, se intrerupe partea din manuscrisul al III-lea, care a fost scrisă în completarea paginii XXXIX din manuscrisul al II-lea. În continuare, în manuscrisul al III-lea urmează jumătatea din dreapta, goală, a paginii XXXVIII, după care vine „Prefața” (p. XXXIX—XL) și fragmentul cu privire la bani (p. XLI—XLIII). — *Nota red.*

[PUTEREA BANILOR ÎN SOCIETATEA
BURGHEZĂ]

Dacă *senzațiile* omului, pasiunile lui etc. nu sînt numai determinații antropologice în sens [mai restrîns *], ci afirmări autentic *ontologice* ale esenței (naturii), și dacă ele se afirmă realmente numai prin aceea că *obiectul* lor este pentru ele *sensibil*, este evident că 1) modul afirmării lor nu este nicidecum unul și același; dimpotrivă, modul de afirmare diferențiat constituie specificul ființării lor, al vieții lor; modul în care obiectul există pentru ele este modul specific al *plăcerii* lor (*ihres Genusses*); 2) acolo unde afirmarea senzorială înseamnă suprimarea nemijlocită a obiectului în forma sa independentă (mîncatul, băutul, prelucrarea obiectului etc.), aceasta este afirmarea obiectului; 3) în măsura în care omul este *uman*, deci și simțirea sa etc. este *umană*, afirmarea obiectului prin altul este, de asemenea, propria plăcere a omului; 4) abia prin dezvoltarea industriei, adică prin intermediul proprietății private, esența ontologică a pasiunii umane se constituie atît în totalitatea, cît și în omenescul ei; așadar știința despre om este ea însăși un produs al autorealizării omului în activitatea sa practică; 5) sensul proprietății private — desprinsă din înstrăinarea ei — constă în *existența obiectelor esențiale* pentru om atît ca obiecte ale plăcerii, cît și ca obiecte ale activității.

Posedînd *calitatea* de a cumpăra totul, posedînd calitatea de a-și însuși toate obiectele, *bani* constituie *obiectul* în sens suprem. Universalitatea *calității* lor este atotputernicia esenței lor. Ei conțiază, de aceea, ca entitate atotputernică. Bani servesc ca *mijloace* între trebuința omului și obiect, între viața omului și mijloacele sale de trai. *Ceea ce îmi mijlocește însă mie viața mea, îmi*

* Cuvînt indescifrabil. — Nota red.

mijlocește și existența celorlalți oameni pentru mine, este pentru mine omul celălalt.

„Ce naiba ! Sigur e că mâini, picioare,
Și cap și dos sînt ale tale.
E pricină aceasta îndestulă să socot
Că ceca ce eu gust, și tot
Ce folosesc, e mai puțin al meu ?
De pot vreo șase armăsari să mi-i plătesc,
Nu e puterea lor și-a mea ?
Alorg și sînt un zdravăn om
Cu douăzeci și patru de picioare la șosea !”

Goethe. „Faust” (Mephisto) 199

Shakespeare în „Timon din Atena” :

„...Aur ? Lucitor ? De preț ? Nu, zei
Nu m-am rugat degeaba. Rădăcini !
Atît cit este-aici va preschimba
În alb ce-i negru și-n frumos ce-i hîd ;
Ce-i rău va face buo ; ce-i josnic, nobil ;
Bătrînii fi-vor tineri, iar cei lași,
Viteji neîntrecuți. Cum, zei ? De ce ?
Un pumn va vinde preoți și argați
Și perna o va smulge de sub capul
Unui erou. Acest sclav arămiu
Desferocă și ferecă religii ;
Pe blestemați îi binecuvîntează ;
Dă leprei nuri ; cînsteste pe tilhari
Cu cinuri și-nchinare și-i așază
În rîndul senatorilor ; tot el
I-aduce-un nou bărbat vădanei slute
și-nvîntrează ca pe-o zi de mai
Pe-aceea ce deschide-atît de larg
Buboaicile și bolnița. Lut scîrnav.
Codoasă-a omonirii ce stîrnești
Dihonii și războaie-nre popoare...”

Și mai jos .

„Blînd gîde al regilor ! Tu, ce-nvrăjbești
Pe fiu și tată ! Mînjitor lucios
De ue-ntinate pături a' lui Hymen !
Tu, Marte preaviteaz ! Tu, peșitor
De-a pururi tinăr, gingaș și iubit,
Topind cu-a ta roseată neana sacră
Din poalele Dianei ! *Zeu aievea*
Care întotloci și faci să se sătute
Ce nu se poate întorloca ! Tu, care
În mii de limbi desfereci mii de tîlcuri !
Tu, marea piatră de-ncercare ! Iată
Că omul, robul tău, se răzvrătește ;
Cî tu, prin marea ta virtute, fă
Ca fiarele, în haosul acesta,
Să stăpînească lumea !” 263

Shakespeare redă foarte bine esența *banilor*. Pentru a-l înțelege, începem cu explicarea pasajului din Goethe.

Ceea ce îmi este accesibil prin intermediul *banilor*, ceea ce eu pot plăti, adică ceea ce pot cumpăra banii, aceasta *sînt eu însumi*, posesorul banilor. Cît de mare e puterea banilor, atît de mare e și puterea mea. Calitățile banilor mai sînt calități și forțe esențiale ale mele, posesorul lor. Ceea ce *sînt și pot* eu nu este deci nicidecum determinat de individualitatea mea. Eu *sînt* urît, dar îmi pot cumpăra *cea mai frumoasă* femeie. Așadar, nu sînt *urît*, căci banii anihilează efectul *urîteniei*, puterea ei respingătoare. Ca individ sînt *olog*, însă banii îmi procură 24 de picioare ; înseamnă că nu sînt *olog*. Sînt rău, necinstit, lipsit de scrupule, stupid, însă banul este respectat, deci și posesorul lui. Banul este bunul suprem, deci și posesorul lui e bun ; în plus, banii mă scutesc de osteneala de a fi necinstit ; prin urmare sînt presupus a fi cinstit. Eu sînt *sărac cu duhul*, însă banii fiind *adevăratul spirit* al tuturor lucrurilor, cum ar putea posesorul lor să fie sărac cu duhul ? Și apoi, el își poate cumpăra oameni de spirit, iar cel ce are putere asupra oamenilor de spirit nu este oare mai spiritual decît toți oamenii de spirit ? Eu, care, datorită banilor, sînt în stare să fac *tot* ceea ce poate dori o inimă omenească, nu posed oare toate facultățile omenești ? Nu transformă deci banii mei orice neputință a mea în contrarul ei ?

Dacă *banii* sînt legătura care mă unește cu viața *omenească*, care leagă societatea de mine și mă leagă pe mine de natură și de om, nu sînt oare banii legătura tuturor *legăturilor* ? Nu pot ei face și desface toate legăturile ? Nu sînt ei deci și *mijlocul* universal de *dezbinare* ? Ei sînt adevăratul „*ban al discordiei*” (Scheidemünze) *, ca și adevăratul *mijloc de unire*, forța galvano-chimică [universală **] a societății.

Shakespeare relevă îndeosebi două proprietăți ale banilor :

- 1) Ei sînt divinitatea vizibilă, transformarea tuturor însușirilor umane și naturale în contrarul lor, confundarea și inversarea generală a lucrurilor ; ei întorloacă tot ce nu se poate întorloca ;
- 2) Ei sînt tîrfa universală, codoșul universal între oameni și popoare.

Inversarea și confundarea tuturor însușirilor umane și naturale, întorlocarea a tot ce nu se poate întorloca, această putere *divină* a banilor rezidă în *esența* lor, ca *esență* generică înstrăinată,

* Joc de cuvinte : „scheiden” înseamnă „a separa”, „a dezbină” ; „Scheidemünze” — monedă divizionară, aici în sensul de *ban al discordiei*. — *Nota trad.* ** Aici lipsește în manuscris un colț de pagină. — *Nota red.*

care alienează și se alienează, a omului. Ei sînt *capacitatea înstrăinată a omenirii*.

Ceea ce nu-mi stă în putință qua * om, adică ceea ce nu stă în putință tuturor forțelor mele esențiale individuale, îmi stă în putință grație *banilor*. Banii transformă deci fiecare forță esențială a mea în ceva ce ea ca atare nu este, adică în *contrarul* ei.

Dacă doresc un anumit fel de mîncare sau vreau să iau diligența fiindcă nu am destulă putere pentru a face drumul pe jos, banii îmi procură mîncarea și diligența, cu alte cuvinte ei transformă și transpun dorințele mele din entități ale reprezentării, din existența lor gîndită, închipuită, voită, în existența lor *sensibilă, reală*, din sfera reprezentării în viața reală, din ființarea imaginată în ființarea reală. În această calitate de agent mijlocitor, banii sînt *adevărata putere creatoare*.

*La demande*** există, desigur, și din partea celui ce n-are bani, însă această demande este doar o entitate a reprezentării, care n-are nici un efect asupra mea, asupra terțului, asupra celorlalți, care n-are existență, care pentru mine rămîne, așadar, *neredă, lipsită de obiect*. Deosebirea dintre demande efectivă, bazată pe bani, și cea lipsită de efect, bazată pe trebuința mea, pe pasiunea mea, pe dorința mea etc., este deosebirea dintre *ființare și gîndire*, dintre simpla reprezentare *existentă* în mine și reprezentarea așa cum există pentru mine ca *obiect real* din afara mea.

Dacă n-am bani pentru a călători, n-am nici *nevoia*, adică nevoia reală și realizabilă de a călători. Dacă am *vocație* pentru studiu, dar n-am banii trebuincioși, înseamnă că nu am vocație pentru studiu, adică nu am o chemare *adevărată, eficientă*. Dimpotrivă, dacă n-am realmente vocație pentru studiu, dar am voință și bani, am o vocație *eficientă* pentru studiu. *Banii*, ca *mijloc și facultate* universală exterioră — neprovenită de la om ca om și nici de la societatea umană ca societate — de a face din *reprezentare realitate* și din *realitate o simplă reprezentare*, transformă în aceeași măsură *forțele esențiale umane și naturale, reale* în simple reprezentări abstracte, și, de aceea, în *imperfecțiuni*, în himere chinuitoare, după cum, pe de altă parte, transformă *imperfecțiunile și himerele autentice*, forțele esențiale cu adevărat neputincioase, existente numai în imaginația individului, în *forțe esențiale reale* și în *facultăți reale*. Prin urmare, chiar numai în virtutea acestei determinări, ei sînt inversarea generală a *individualităților*, pe care le transformă în contrarul lor și cărora le atribuie însușiri contrare însușirilor lor reale.

În această calitate de putere care inversează totul, banii se

* -- în calitate de. -- Nota trad. ** -- Cererea. -- Nota trad.

manifestă apoi și împotriva individului și a legăturilor sociale etc., care pretind a fi *esențe* pentru sine. Ei transformă fidelitatea în infidelitate, iubirea în ură, ura în iubire, virtutea în viciu, viciul în virtute, sluga în stăpîn, stăpînul în slugă, prostia în inteligență, inteligența în prostie.

Deoarece banii, în calitatea lor de concept existent și activ al valorii, confundă și schimbă între ele toate lucrurile, ei sînt *confundarea și substituirea* generală a tuturor lucrurilor, deci lumea întoarsă pe dos, confundarea și substituirea tuturor însușirilor naturale și omenesti.

Cine poate cumpăra vitejia este viteaz, chiar dacă e laș. Deoarece banii pot fi schimbați nu pe o calitate determinată, nu pe un lucru determinat, sau pe anumite forțe esențiale umane, ci pe întreaga lume obiectuală umană și naturală, ei schimbă — din punctul de vedere al posesorului lor — orice însușire și orice obiect pe orice altă însușire sau obiect, chiar dacă acestea din urmă sînt contrare celor dintii; ei înseamnă întorlocirea celor ce nu se pot întorloca și silesc la împăcare ceea ce se contrazice.

Dar dacă-l consideri pe *om* ca *om* și relațiile sale cu lumea ca relații umane, vei putea schimba dragostea numai pe dragoste, încrederea numai pe încredere etc. Dacă vrei să te împărtășești din comorile artei, trebuie să fii un om cu cultură artistică; dacă vrei să exerciți influență asupra altora, trebuie să fii un om cu reală capacitate de stimulare și antrenare. Fiecare din relațiile tale cu omul — și cu natura — trebuie să fie o *exteriorizare determinată*, corespunzătoare obiectului voinței tale, a vieții tale *individuale reale*. Dacă iubești fără să trezești la rîndul tău iubire, adică dacă iubirea ta, ca iubire, nu provoacă sentimentul reciproc, dacă printr-o *manifestare vitală* ca om care iubește nu reușești să devii *om iubit*, iubirea ta e neputincioasă, este o nefericire.

[CRITICA DIALECTICII HEGELIENE
ȘI A FILOZOFIEI HEGELIENE ÎN GENERAL]

6) La acest punct²⁰¹ este poate indicat, pentru a da o explicație și argumentare a celor spuse pînă acum, să facem cîteva observații, atît cu privire la dialectica hegeliană în general, cit și, în special, cu privire la modul cum este ea expusă în „Fenomenologie” și în „Logică” și, în sfîrșit, cu privire la atitudinea adoptată față de Hegel, de mișcarea critică mai nouă.

Preocuparea criticii germane moderne pentru conținutul lumii vechi a fost atît de vie, iar dezvoltarea ei a fost în așa măsură prizonieră fondului, încît s-a ajuns la o atitudine complet necritică și la o totală lipsă de conștiință față de problema în *aparență formală*, în realitate însă *esențială*: în ce raport ne aflăm noi cu *dialectica* hegeliană? Această lipsă de conștiință — în ce privește raportul dintre critica modernă și filozofia hegeliană în general, raportul dintre ea și dialectica hegeliană în special — a mers pînă acolo încît critici ca *Strauss* și *Bruno Bauer* — primul în întregime, iar al doilea în „Sinoplicii”²⁰² (unde, în opoziție cu *Strauss*, pune „conștiința de sine” a omului abstract în locul substanței „naturii abstracte”), și chiar și în „Das entdeckten Christentum”²⁰³, cel puțin potențial — rămîn pe de-a-ntregul prizonieri ai logicii hegeliene. Așa, de exemplu, în „Das entdeckten Christentum” se spune:

„Ca și cum conștiința de sine, care afirmă lumea, afirmă deosebirea și în ceea ce ea produce, se produce pe sine însăși, căci ea suprimă din nou deosebirea dintre ceea ce a produs ea și ea însăși, întrucît este ea însăși numai în actul producerii și în mișcare — ca și cum nu în această mișcare și-ar avea ea scopul ei...” s.a.m.d. Sau: „Ei” (materialiștii francezi) „nu și-au putut da încă seama că mișcarea universului a devenit cu adevărat mișcare pentru sine numai ca mișcare a conștiinței de sine, ajungînd astfel la unitate cu sine însăși”.

Aceste expresii nu se deosebesc nici măcar ca limbaj de concepția hegeliană, pe care, dimpotrivă, o reproduc întocmai.

Cît de puțin a existat, în timpul actului criticii (Bauer, „Sinop-ticii”), o conștiință a raportului cu dialectica hegeliană și cît de puțin s-a format o asemenea conștiință chiar și după actul criticii de fond ne-o arată atitudinea lui Bauer, care, în „Cauza dreaptă a libertății”²⁰⁴, se eschivează să răspundă la întrebarea indiscretă pusă de domnul Gruppe: „Bine, dar cum stăm cu logica?”, trimițindu-l la critica viitorului.

Dar și acum, după ce *Feuerbach*, atît în „Tezele” sale din „Anekdota”, cît și, mai amănunțit, în „Filozofia viitorului”, a răsturnat pe de-a-ntregul vechea dialectică și vechea filozofie, după ce sus-numita critică — care, spre deosebire de *Feuerbach*, n-a fost în stare să facă acest lucru, dar l-a văzut totuși înfăptuit — s-a proclamat critică pură, hotărîtă, absolută, care a ajuns să-și lămu-rească totul, după ce în trufia ei spiritualistă a redus întreaga mișcare a istoriei la raportul dintre întreg restul lumii — care, spre deose-bire de ea, este categorisit drept „masă” — și ea însăși, și a redus toate opozițiile dogmatice la o unică opoziție dogmatică între pro-pria ei înțelepciune și prostia lumii, între Hristosul critic și ome-nirea considerată drept „mulțime”, după ce a dovedit, zi de zi și ceas de ceas, propriile ei însușiri alese, opunîndu-le obtuzității masei, după ce a proclamat și în presă²⁰⁵ înălțarea ei deasupra oricăror sentimente omenești, ca și deasupra lumii, peste care ea ar trona într-o singurătate divină, izbucnind doar cînd și cînd într-un rîs sarcastic, ca acela al zeilor din Olimp, după ce, în fine, a vestit critica *judecată de apoi*, spunînd că se apropie ziua cînd întreaga omenire sortită pierzaniei se va strînge laolaltă ca să pornească la luptă împotriva ei — și va fi înfrîntă și despărțită de către ea în cete și fiecare ceată în parte va primi un *testimonium paupertatis* —, după toate aceste amuzante fandoseli ale idealis-mului (ale mișcării tinerilor hegelieni) pe cale de a sucumba sub forma criticii, acest idealism nu s-a dovedit a avea nici cea mai vagă bănuială că a sosit în sfîrșit timpul să porceadă la o delimi-tare critică de mama lui, de dialectica hegeliană, și nici n-a fost în stare măcar să comunice ceva despre raportul său critic față de dialectica *feuerbachiană*. Aceasta este o atitudine cu totul ne-critică față de sine însuși.

Feuerbach este singurul gînditor la care observăm o atitudine *serioasă*, o atitudine *critică* față de dialectica hegeliană; el este singurul care a făcut adevărate descoperiri în acest domeniu și, în genere, singurul care a învins într-adevăr vechea filozofie. Măreția celor înfăptuite de *Feuerbach* și simplitatea plină de modestie cu

care el le-a oferit lumii este în izbitor contrast cu atitudinea pe care-o manifestă critica.

Marele merit al lui Feuerbach constă în următoarele :

1) a dovedit că filozofia nu este altceva decât religia exprimată în idei și adusă pe planul gândirii, că, nefiind altceva decât o altă formă și un alt mod de existență a înstrăinării esenței umane, este și ea condamnată ;

2) a întemeiat *materialismul adevărat și știința reală*, prin aceea că el, Feuerbach, face din relația socială „dintre om și om” principiul de bază al teoriei ;

3) negării negației, care se pretinde a fi pozitivul absolut, el îi opune pozitivul care se sprijină pe sine însuși și este întemeiat în mod pozitiv pe sine însuși.

Feuerbach explică în felul următor dialectica hegeliană (și fundamentează prin aceasta necesitatea de a lua ca punct de plecare pozitivul, certitudinea senzorială) :

Hegel ia ca punct de plecare înstrăinarea (din punct de vedere logic : infinitul, universalul abstract), substanța, abstracția absolută și fixată ca atare — cu alte cuvinte, ca să ne exprimăm mai popular, el ia ca punct de plecare religia și teologia.

În al doilea rând : el suprimă infinitul și pune realul, sensibilul, finitul, particularul (filozofia, suprimarea religiei și teologiei).

În al treilea rând : el suprimă din nou pozitivul și restabilește abstracția, infinitul. Restabilește religia și teologia.

Așadar, Feuerbach concepe negarea negației *numai* ca o contradicție a filozofiei cu ea însăși, ca fiind filozofia care afirmă teologia (transcendența etc.) după ce a negat-o, care o afirmă deci în opoziție cu sine însăși.

Afirmația, adică autoafirmarea și autoconfirmarea, care e inclusă în negarea negației, e privită de el ca o afirmație care nu este încă sigură de ea însăși și care de aceea conține în sine contrariul său — ca o afirmație care se îndoiește de ea însăși și care, de aceea, necesită o dovadă, adică nu se dovedește pe sine însăși prin propria ei ființare, — ca o afirmație nemărturisită și, din această cauză, el îi opune direct și nemijlocit afirmația întemeiată pe ea însăși a certitudinii senzoriale *.

Dar Hegel, când a conceput negarea negației, sub raportul laturii sale pozitive, ca pe ceea ce singur este cu adevărat pozitiv, iar sub raportul laturii sale negative, ca pe singurul act adevărat și actul autorealizării oricărei existențe, nu a făcut decât să gă-

* Feuerbach concepe negarea negației, conceptul concret, și ca pe o gândire care se depășește pe sine în gândire și care, în calitatea ei de gândire, vrea să fie în mod nemijlocit intuiție, natură, realitate etc.

sească expresia *abstractă, logică, speculativă* pentru mișcarea acelei istorii care nu reprezintă încă *adevărata* istorie a omului ca subiect gata existent, ci abia *actul producerii omului, istoria nașterii omului*.

Vom căuta să explicăm atât forma abstractă pe care o prezintă această mișcare la Hegel, cât și trăsăturile ei distinctive, care o fac să apară ca ceva deosebit de felul cum apare ea în cadrul criticii moderne, adică deosebit de felul cum e înfățișat același proces în „Esența creștinismului”²⁰⁷ a lui Feuerbach, sau, mai bine-zis, vom căuta să explicăm forma *critică* a acestei mișcări, care la Hegel este încă necritică.

Să aruncăm o privire asupra sistemului hegelian. Trebuie să începem cu „*Fenomenologia*” lui Hegel, care este adevăratul izvor și adevărata taină a filozofiei hegeliene.

Fenomenologia.

A) *Conștiința de sine.*

I. *Conștiința.* α) Certitudinea senzorială sau „*accosta*” și *părerea.* β) *Percepția*, adică lucrul cu însușirile sale, și *iluzia.* γ) *Forța și intelectul, fenomenul și lumea suprasensibilă.*

II. *Conștiința de sine.* Adevărul certitudinii de sine. a) *Independența și dependența conștiinței de sine, stăpînirea și servitutea.* b) *Libertatea conștiinței de sine. Stoicismul, scepticismul, conștiința nefericită.*

III. *Rațiunea.* Certitudinea și adevărul rațiunii. a) *Rațiunea observatoare ; observarea naturii și a conștiinței de sine.* b) *Realizarea conștiinței de sine raționale prin ea însăși. Plăcerea și necesitatea. Legea inimii și nebunia prezumției. Virtutea și cursul lumii.* c) *Individualitatea reală în sine și pentru sine. Imperiul animal al spiritului și înșelarea, sau faptul însuși. Rațiunea legiuitoare. Rațiunea care examinează legea.*

B) *Spiritul.*

I. *Spiritul adevărat ; lumea etică.* II. *Spiritul înstrăinat de sine, cultura.* III. *Spiritul cert de sine însuși, moralitatea.*

C) *Religia. Religia naturală, religia artei, religia revelată.*

D) *Cunoașterea absolută.*

Dat fiind că „*Enciclopedia*” lui Hegel începe cu logica, cu *gîndul pur speculativ*, și se sfîrșește cu *cunoașterea absolută*, cu *spiritul filozofic sau absolut*, adică cu *spiritul abstract suprauman conștient de sine și sesizîndu-se pe sine*, irtreaga „*Enciclopedie*” nu este altceva decît *esența desfășurată* a spiritului filozofic, auto-

obiectivarea sa ; iar spiritul filozofic nu este altceva decît spiritul înstrăinat al lumii care se sesizează pe sine însuși în gîndire, adică în mod abstract, înăuntrul autoînstrăinării sale.

Logica este *banul* spiritului, *valoarea gîndită*, speculativă, a omului și a naturii — esența lor devenită complet indiferentă față de orice determinație reală și, de aceea, nereală — *gîndirea înstrăinată*, care ca atare face abstracție de natură și de omul real : *gîndirea abstractă*. — *Exterioritatea acestei gîndiri abstracte... natura*, așa cum este ea pentru această gîndire abstractă. Ea îi este exterioră, în ea gîndirea abstractă s-a pierdut pe sine ; și ea, această gîndire abstractă, o și concepe tot ca pe ceva exterior, ca gînd abstract, dar ca gîndire abstractă înstrăinată. — În sfîrșit, *spiritul*, această gîndire ce se întoarce la locul său de baștină și care, ca spirit antropologic, fenomenologic, psihologic, etic, artistic, religios nu este încă pentru sine el însuși pînă ce, în sfîrșit, în calitate de cunoaștere *absolută*, se regăsește și se raportează numai la sine ca spirit devenit acum absolut, adică abstract, și capătă astfel forma sa de existență conștientă și adecvată. Căci adevărata lui formă de existență este *abstracția*.

La Hegel există o dublă croare.

Prima apare cel mai clar în „Fenomenologie“ ca izvor al filozofiei hegeliene. Atunci cînd, bunăoară, Hegel concepe avuția, statul etc. ca esențe înstrăinate de esența *umană*, el se referă numai la forma lor gîndită... Ele sînt esențe gîndite și de aceea ele reprezintă numai o înstrăinare a gîndirii *pure*, adică a gîndirii filozofice abstracte. De aceea întreaga mișcare se încheie cu cunoașterea absolută. Aceea de care s-au înstrăinat aceste obiecte și căreia ele i se opun cu pretenții de realitate este tocmai gîndirea abstractă. *Filozoful* — el însuși o formă abstractă a omului înstrăinat — face din sine însuși un *etalon* al lumii înstrăinate. De aceea toată *istoria autoînstrăinării* și toată *suprimarea* autoînstrăinării nu este altceva decît *istoria producerii* gîndirii abstracte, adică absolute, a gîndirii logice, speculative. Ca urmare, *înstrăinarea*, care constituie propriu-zis tot interesul acestei autoînstrăinări și a suprimării acestei autoînstrăinări, apare de aceea la Hegel ca opoziție între *in sine* și *pentru sine*, între *conștiință* și *conștiință de sine*, între *obiect* și *subiect*, cu alte cuvinte ca opoziție între gîndirea abstractă și realitatea sensibilă sau sensibilul real, înăuntrul gîndirii însăși. Toate celelalte opoziții și orice alte mișcări ale acestor opoziții reprezintă numai *aparența*, *invelișul*, forma *exoterică* a acestor opoziții, singurele interesante, care constituie *sensul* celorlalte opoziții, al opozițiilor profane. Nu faptul că esența umană se *obiectivează într-un mod inuman*, în contradicție cu sine însăși.

apare aci ca esență a înstrăinării care e afirmată și care urmează să fie suprimată, ci faptul că ea se obiectivează ca *ceva deosebit* de gândirea abstractă și în *opoziție* cu ea.

Așadar, însușirea forțelor esențiale ale omului, care au devenit obiecte, și anume obiecte străine, este, în primul rând, o însușire care se petrece în conștiință, în gândirea pură, adică în domeniul abstracției, este o însușire a acestor obiecte ca *idei* și ca *mișcări ale ideilor*; de aceea, încă în „Fenomenologie” — în ciuda aparenței ei categoric negative și critice și în ciuda criticii pe care ea în mod efectiv o conține și care adesea anticipează cu mult dezvoltarea de mai târziu — se găsește deja în formă latentă, ca germene, ca potențialitate, ca o taină, pozitivismul necritic și idealismul, tot atât de necritic, al operelor hegeliene de mai târziu, această desființare și restaurare filozofică a realității empirice existente. În al doilea rând, revendicarea de a i se reda omului lumea obiectuală — de exemplu recunoașterea faptului că conștiința senzorială nu este o conștiință senzorială abstractă, ci o conștiință senzorială ome-nească, că religia, avuția etc. nu sînt altceva decît realitatea înstrăinată a obiectivării umane, a forțelor esențiale umane întruchipate în creații, și că, de aceea, ele nu sînt decît o cale spre realitatea cu adevărat umană —, această însușire a forțelor esențiale ale omului sau întuirea acestui proces îmbracă, prin urmare, la Hegel o asemenea formă, că lumea sensibilă, religia, puterea de stat etc. sînt esențe spirituale, căci numai spiritul reprezintă adevărata esență a omului, iar adevărata formă a spiritului este spiritul care gîndește, spiritul logic, speculativ. Umanitatea naturii și a naturii create de procesul istoric, a produselor omului, se manifestă deci în faptul că ele sînt produse ale spiritului abstract și, ca atare, momente ale spiritului, esențe ideale.

De aceea „Fenomenologia” este o critică ascunsă, care își este sie însăși încă neclară și are o formă mistică; dar în măsura în care ea stabilește existența înstrăinării omului — chiar dacă aici omul apare numai sub forma spiritului — în ea sînt conținute, într-o formă ascunsă, toate elementele criticii, și anume *pregătite* și *elaborate* într-un mod care adeseori depășește cu mult punctul de vedere al lui Hegel. Capitolele despre „conștiința nefericită”, „conștiința cîstîtă”, lupta „conștiinței nobile și a celei josnice” și altele de acest fel conțin — deși într-o formă încă înstrăinată — elementele critice ale unor întregi domenii, cum sînt, de pildă, religia, statul, viața civilă etc. Așadar, după cum esența, obiectul apar la Hegel ca esențe ideale, tot așa și „subiectul apare totdeauna ca conștiință sau ca conștiință de sine sau, mai bine zis, obiectul apare numai ca conștiință abstractă, iar omul numai ca con-

știință de sine și, din această cauză, diferitele forme ale înstrăinării care apar în „Fenomenologie” sînt doar diferite forme ale conștiinței și ale conștiinței de sine. Așa cum conștiința abstractă — sub forma căreia este conceput obiectul — este în sine doar un moment al conștiinței de sine, care-și afirmă propriile sale deosebiri, tot așa și rezultatul acestei întregi mișcări este identitatea dintre conștiința de sine și conștiință, cunoașterea absolută, adică o mișcare a gândirii abstracte care nu mai este îndreptată în afară, ci se săvîrșește de pe acum numai înăuntrul său, cu alte cuvinte rezultatul la care se ajunge este dialectica gândului pur.

Măreția „Fenomenologiei” lui Hegel și a rezultatului ei final — dialectica negativității ca principiu motor și creator — constă, așadar, în faptul că Hegel concepe crearea omului de către el însuși ca un proces, obiectivarea ca dezobiectivare, ca autoînstrăinare și ca suprimare a acestei autoînstrăinări ; așadar, în faptul că el sesizează esența muncii și concepe omul obiectual, omul adevărat — adevărat pentru că este real — ca rezultat al propriei sale munci. Raportarea reală, activă a omului la sine ca ființă generică, adică manifestarea lui ca adevărată ființă generică, cu alte cuvinte ca ființă omenească, este posibilă numai dacă omul exteriorizează efectiv toate forțele lui generice — ceea ce, iarăși, este posibil numai prin activitatea comună a omenirii, numai ca rezultat al istoriei — și se raportează la ele ca la niște obiecte, lucru care, la rîndul său, este posibil la început numai sub forma înstrăinării.

Unilateralitatea și limitele concepției lui Hegel le vom înfățișa acum în mod amănunțit, analizînd capitolul de încheiere al „Fenomenologiei”, care e consacrat cunoașterii absolute ; acest capitol cuprinde, într-o formă concentrată, atît spiritul „Fenomenologiei”, raportul ei cu dialectica speculativă, cît și conștiința ce o avea Hegel despre amîndouă și despre raportul dintre ele.

În prealabil țin să mai remarc doar că Hegel se situează pe pozițiile economiei politice moderne. El concepe munca ca esență, ca esență a omului ce se confirmă pe sine însăși ; el vede numai latura pozitivă a muncii, nu și pe cea negativă. Munca este procesul prin care omul devine o ființă pentru sine, însă înăuntrul înstrăinării sau ca om înstrăinat. Hegel nu cunoaște și nu recunoaște altă formă de muncă decît cea abstract-spirituală. Așadar, Hegel recunoaște drept esență a muncii ceea ce constituie, în genere, esența filozofiei, și anume înstrăinarea omului care se cunoaște pe sine, sau știința înstrăinată care se gîndește pe sine, și de aceea el, în opoziție cu filozofia premergătoare, poate să stingă laolaltă diversele momente ale filozofiei și să prezinte propria lui filozofie drept filozofia însăși. Ceea ce făceau ceilalți filozofi — cînd priveau

diversele momente ale naturii și ale vieții omenești ca pe niște momente ale conștiinței de sine, și anume ale conștiinței de sine abstracte — este considerat de Hegel drept *activitatea* filozofiei însăși. De aceea știința lui este absolută.

Să trecem acum la subiectul nostru.

Cunoașterea absolută. Ultimul capitol al „Fenomenologiei”.

Principalul este că *obiectul conștiinței* nu este, pentru Hegel, nimic altceva decât *conștiința de sine*; sau, cu alte cuvinte, *obiectul* nu este altceva decât *conștiința de sine obiectivată*, *conștiința de sine* ca obiect (omul = conștiință de sine).

Este vorba, așadar, de depășirea *obiectului conștiinței*. *Obiectivitatea* ca atare este considerată ca o relație *înstrăinată* a omului, ca o relație care nu corespunde *esenței umane*, adică conștiinței de sine. De aceea, *reînsoșirea* esenței obiectuale a omului, produsă ca ceva străin, sub determinarea *înstrăinării*, nu are numai semnificația *suprimării înstrăinării*, ci și pe aceea a *suprimării obiectivității*, cu alte cuvinte omul este considerat drept o ființă *non-obiectuală, spirituală*.

Mișcarea prin care se realizează *depășirea obiectului conștiinței* este descrisă de Hegel precum urmează :

Obiectul nu se arată numai ca *reîntorcându-se în Sine* [das Selbst] (aceasta este, după Hegel, o concepție *unilaterală* despre asemenea mișcare, întrucât sesizează numai una dintre laturile ei). Omul este echivalat cu *Sinele*. Dar *Sinele* nu este decât omul conceput în mod *abstract* și produs prin abstracție. Omul este o ființă care se raportează la sine [selbstisch]. Ochiul său, urechea sa etc. se *raportează la sine*; fiecare din forțele lui esențiale are însușirea de a se *raporta la sine*. Dar tocmai din această cauză este cu totul eronat să spunem : *conștiința de sine* are ochi, urechi, forță esențială. Nu natura umană este o calitate a *conștiinței de sine*, ci, dimpotrivă, *conștiința de sine* este o calitate a naturii umane, a ochiului omenesc etc.

Sinele abstras și fixat ca o ființă existind pentru sine este omul ca *egoist abstract*, este *egoismul* ridicat la abstracția sa pură, la sfera gândirii. (La această idee vom mai reveni.)

Pentru Hegel, *esența umană, omul*, sînt echivalente cu *conștiința de sine*. De aceea, pentru el, orice *înstrăinare* a esenței umane nu este altceva decât o *înstrăinare a conștiinței de sine*. *Înstrăinarea conștiinței de sine* nu este, pentru el, o *expresie* — o expresie reflectată în cunoaștere și în gândire — a *înstrăinării reale* a esenței umane. Dimpotrivă, *înstrăinarea reală*, *înstrăinarea* care se manifestă în realitate, nu este altceva, potrivit esenței sale *intime*, ascunse — și dezvăluite numai de filozofie — decât *teno-*

menul prin care se manifestă înstrăinarea adevăratei esențe umane, a conștiinței de sine. De aceea știința care sesizează acest lucru se numește *fenomenologie*. De aceea orice reînsoșire a esenței obiectuale înstrăinate apare ca o încorporare în *conștiința de sine*; omul care pune stăpînire pe propria sa esență *nu este altceva decît* conștiința de sine care pune stăpînire pe esențele obiectuale; reînsoșirea obiectului se reduce de aceea la reîntoarcerea obiectului în Sine.

Depășirea, multilateral *exprimată*, a obiectului conștiinței constă, după Hegel, în aceea că :

1) obiectul ca atare se prezintă conștiinței ca ceva evanescent ;
2) înstrăinarea conștiinței de sine este aceea care pune reitarea (Dingheit) ;

3) această înstrăinare nu are numai o semnificație *negativă*, ci și una *pozitivă* ;

4) ea are această semnificație pozitivă nu numai *pentru noi*, sau în sine, ci și *pentru sine însăși* ;

5) *pentru conștiința de sine*, negarea obiectului, sau suprimarea de sine a acestuia, capătă o semnificație *pozitivă* prin faptul (sau, cu alte cuvinte, ea *recunoaște* această nimicnicie a obiectului prin faptul) că ea însăși este aceea care se înstrăinează pe sine, căci în această înstrăinare ea se pune *pe sine* ca obiect, sau, în virtutea unității de nedespărțit a *ființei pentru sine*, ea pune obiectul ca fiind ea însăși ;

6) pe de altă parte, aici se află totodată inclus și un alt moment, și anume acela că conștiința de sine a și suprimat în aceeași măsură această înstrăinare și această obiectivitate și le-a reluat înapoi în sine, deci în această alteritate (Anderssein) a ei, ca atare, ea este *la sine* ;

7) această este mișcarea *conștiinței*, și în această mișcare conștiința este, de aceea, totalitatea momentelor ei ;

8) conștiința trebuie, de asemenea, să se comporte față de obiect potrivit totalității determinărilor ei și să-l sesizeze din punctul de vedere al fiecăreia dintre aceste determinări. Această totalitate a determinărilor ei face din obiect o *esență spirituală în sine*, și pentru conștiință el va deveni într-adevăr o asemenea esență prin considerarea fiecăreia dintre aceste determinări ca fiind a Sinelui, adică tocmai prin acest raport *spiritual* față de ele, despre care am vorbit mai sus ²⁰⁸.

Notă la punctul 1. — Faptul că obiectul ca atare se prezintă conștiinței ca ceva evanescent este tocmai *reîntoarcerea obiectului în Sine*, de care am vorbit.

Notă la punctul 2. — Înstrăinarea conștiinței de sine pune reitatea. Întrucît aci omul este echivalent cu conștiința de sine, înseamnă că esența lui obiectuală, înstrăinată, sau reitatea (adică ceea ce este pentru el obiect, iar obiect cu adevărat este pentru el numai ceea ce este pentru el obiect esențial, prin urmare ceea ce este esența lui obiectuală. Dar cum nu omul real ca atare este luat drept subiect, și, prin urmare, nici natura — căci omul este natura umană —, ci numai abstracția omului, conștiința de sine, înseamnă că obiectualitatea nu poate fi altceva decît conștiința de sine înstrăinată) este totuna cu conștiința de sine înstrăinată, iar reitatea este pusă prin această înstrăinare. Faptul că o făptură vie, naturală, înzestrată cu forțe esențiale obiectuale, adică materiale, posedă și obiecte naturale reale ale esenței sale, ca și faptul că autoînstrăinarea sa înseamnă punerea unei lumi reale, însă sub forma exteriorității și, prin urmare, a unei lumi obiectuale, care nu aparține esenței lui și nu este în puterea lui, este cît se poate de firesc. Nu este în asta nimic de neînțeles sau enigmatic. Dimpotrivă, tocmai contrariul ar fi ceva enigmatic. Dar tot atît de clar este că conștiința de sine, prin înstrăinarea ei poate să pună doar reitatea, adică tot un lucru abstract, un lucru de domeniul abstracției, și nu un lucru real. Este, totodată, clar că reitatea nu constituie, în acest caz, ceva independent, esențial în raport cu conștiința de sine, ci e o simplă creație, ceva pus de ea, iar ceea ce este pus, în loc să se confirme pe sine însuși, este doar o confirmare a actului punerii, care își fixează pentru o clipă energia ei sub forma produsului, acordîndu-i în aparență — dar, iarăși, numai pentru o clipă — rolul unui obiect real, de sine stătător.

Atunci cînd omul real, corporal, care stă pe solidul glob pămîntesc, aspirînd și expirînd toate forțele naturii, pune, prin înstrăinarea sa, forțele sale esențiale reale, obiectuale ca obiecte străine, nu actul punerii este subiectul acestui proces, ci subiectivitatea forțelor esențiale obiectuale, a căror acțiune trebuie, în consecință, să fie și ea obiectuală. O ființă obiectuală acționează obiectual, și ea nu ar acționa obiectual dacă obiectualul nu ar ține de însăși esența ei. Ea tocmai de aceea creează, sau pune obiecte, pentru că și ea este pusă de obiecte, pentru că ea este din capul locului natură. Prin urmare, lucrurile nu se petrec ca și cum în actul punerii ea părăsește „activitatea sa pură” pentru a crea obiectul, ci în așa fel că produsul său obiectual nu face decît să confirme activitatea sa obiectuală, activitatea sa ca activitate a unei ființe obiectuale, naturale.

Vedem aici că naturalismul consecvent sau umanismul se deosebește atît de idealism, cît și de materialism, și este totodată

adevărul amândurora care le reunește pe amândouă. Și vedem, de asemenea, că numai naturalismul este în stare să înțeleagă actul istoriei universale.

Omul este în mod nemijlocit o *ființă naturală*. Ca ființă naturală, și mai cu seamă ca ființă naturală vie, el este, pe de o parte, înzestrat cu *forțe naturale*, cu *forțe vitale*, este o ființă naturală *activă*; aceste forțe există în el ca predispoziții și aptitudini, ca *porniri*; pe de altă parte, ca ființă naturală, corporală, sensibilă, obiectuală, omul, ca și animalele și plantele, este o ființă *care suferă*, o ființă condiționată și limitată, cu alte cuvinte *obiectele* pornirilor sale există în afara lui ca *obiecte* independente de el, dar aceste obiecte sînt *obiecte ale trebuințelor* sale; *obiecte* indispensabile, esențiale pentru manifestarea și afirmarea forțelor lui esențiale. Faptul că omul este o ființă *corporală*, înzestrată cu forțe naturale, o ființă vie, reală, sensibilă, obiectuală, înseamnă că el are ca obiect al ființei sale, al manifestărilor sale vitale *obiecte reale, sensibile*, cu alte cuvinte că el poate să-și *manifeste* viața numai pe obiecte reale, sensibile. A fi obiectual, natural, sensibil, a-și avea obiectul, natura, simțul în afara sa, sau a fi la rîndul său obiectul, natura, simțul altuia este unul și același lucru. *Foamea* este o *nevoie* firească, naturală; de aceea pentru satisfacerea și potolirea ei, ea are nevoie de o *natură* în afara ei, de un *obiect* în afara ei. Foamea este nevoia obiectivă a unui corp îndreptat spre un *obiect* existent în afara sa și indispensabil pentru împlinirea sa și pentru manifestarea esenței sale. Soarele este *obiectul* plantei, un obiect indispensabil pentru ea, pentru afirmarea vieții ei, după cum planta este obiectul soarelui ca *manifestare* a forței sale dătătoare de viață, a forței sale esențiale *obiectuale*.

O ființă care nu își are natura în afara sa nu este o ființă *naturală*, nu participă la viața naturii. O ființă care nu are un obiect în afara sa nu este o ființă obiectuală. O ființă care nu este ea însăși obiect pentru o altă ființă nu are nici ea drept *obiect* vreoa altă ființă, cu alte cuvinte nu intră în nici o relație obiectuală, ființarea ei nu este ceva obiectual.

O ființă non-obiectuală este o *non-ființă*, o ființă care nu poate exista [*Unwesen*].

Să presupunem o ființă care nu este obiect și nici nu are vreun obiect. O asemenea ființă ar fi, în primul rînd, *singura* ființă existentă, în afara ei nu ar exista nici o altă ființă; ea ar exista *singularică*, *singură*. Căci, din moment ce există obiecte în afara mea, din moment ce eu nu sînt *singur*, eu sînt *un altul*, o *altă realitate* decît obiectul din afara mea. Pentru acest alt obiect eu sînt, *așadar*, o *altă realitate* decît el, adică sînt obiectul *lui*. O ființă care nu este

obiectul unei alte ființe presupune deci că nu există *nici* o ființă obiectuală. Din moment ce eu am un obiect, acesta mă are pe mine ca obiect. Dar o ființă *non-obiectuală* este o ființă nereală, nonsensibilă, o ființă existentă numai în gândire, adică o ființă imaginară, un produs al abstracției. A fi *sensibil*, adică a fi real, înseamnă a fi obiect al simțurilor, a fi un obiect *sensibil* și, deci, a avea în afara sa obiecte sensibile, obiecte ale sensibilității sale. A fi sensibil înseamnă *a suferi*.

Omul, ca ființă obiectuală, sensibilă, este deci o ființă *care suferă*; și pentru că el simte aceasta, este o ființă *pasională*. Pașiunea este forța esențială a omului care se îndreaptă, cu toată energia, spre obiectul său.

Dar omul nu este numai o ființă naturală; el este o ființă naturală *omenească*. Cu alte cuvinte, este o ființă care există pentru sine, deci o ființă *generică* [*Gattungswesen*]. El trebuie să se afirme și să se confirme ca ființă generică atât în existența sa, cât și în cunoștința sa. Prin urmare, după cum obiectele *omului* nu sînt obiecte ale naturii așa cum i se prezintă ele nemijlocit, în natură, tot astfel și *simțul omenesc*, așa cum *este* el nemijlocit, în obiectivitatea sa nemijlocită, nu este sensibilitate *omenească*, obiectivitate omenească. Natura, nici în sensul obiectiv și nici în cel subiectiv nu-i este dată nemijlocit ființei *omenești* într-un mod adecvat. Și după cum tot ce este natural trebuie să se nască, tot așa și *omul* își are actul nașterii sale, *istoria*, care însă este ceva cunoscut pentru el și, din această cauză, este o naștere care se suprimă pe sine în mod conștient ca naștere. Istoria este adevărata istorie naturală a omului. (Asupra acestui lucru trebuie să mai revin.)

În al treilea rînd, întrucît această punere a reitării este ea însăși o simplă aparență, un act care contrazice esența activității pure, ea trebuie să fie din nou suprimată, iar *reitatea* trebuie negată.

Cu privire la punctele 3, 4, 5, 6. — 3) Această înstrăinare a conștiinței nu are numai o semnificație *negativă*, ci și una *pozitivă* și 4) ea are această semnificație *pozitivă* nu numai *pentru noi*, adică în sine, ci și pentru sine, pentru conștiința însăși. 5) *Pentru conștiință*, negarea obiectului, adică suprimarea obiectului de către sine însuși, are o semnificație *pozitivă* prin faptul (sau, altfel spus, conștiința *cunoaște* nimicnicia obiectului prin faptul) că se înstrăinează pe ea însăși, căci în această înstrăinare ea se *cunoaște* pe sine ca obiect sau, în virtutea unității de nedespărțit a *ființării pentru sine*, ea cunoaște obiectul ca fiind ea însăși. 6) Pe de altă parte, aici se află cuprins și un alt moment, și anume acela că conștiința a și suprimat, în aceeași măsură, această înstrăinare și

obiectivitate și le-a reluat înapoi în sine, și prin urmare în această *alteritate* a ei ca atare ea este *la sine*.

Am văzut, din cele de mai sus, că însușirea esenței obiectuale înstrăinate sau suprimarea obiectivității date sub determinarea *înstrăinării* — care evoluează în mod necesar de la o înstrăinare indiferentă la una efectiv ostilă — are pentru Hegel și semnificația — sau are chiar în primul rînd semnificația — că suprimă *obiectivitatea*, căci nu caracterul *determinat* al obiectului, ci însuși caracterul său *obiectual* constituie pentru conștiința de sine aspectul supărător al înstrăinării. De aceea, obiectul este ceva negativ, ceva ce se suprimă pe sine, o *nimicnicie*. Această nimicnicie a obiectului are pentru conștiință nu numai o semnificație negativă, ci și una *pozitivă*, fiindcă *nimicnicia* obiectului este tocmai *autoafirmarea* non-obiectivității, a abstracției, a conștiinței însăși. Pentru *conștiința însăși* nimicnicia obiectului are o semnificație pozitivă, întrucît ea *cunoaște* în această nimicnicie, în esența obiectuală, propria ei *autoînstrăinare*, știe că această nimicnicie există numai prin autoînstrăinarea ei...

Modul în care există conștiința și în care există ceva pentru ea este *cunoașterea*. Cunoașterea este singurul ei act. Prin urmare, ceva începe să existe pentru conștiință în măsura în care ea *cunoaște* acest ceva. Cunoașterea este singurul raport al conștiinței cu obiectul. Dar conștiința cunoaște nimicnicia obiectului, adică știe că obiectul nu este ceva diferit de ea, neființa obiectului pentru ea, întrucît știe că obiectul este propria ei *autoînstrăinare*, cu alte cuvinte conștiința se cunoaște pe sine — cunoașterea ca obiect — prin aceea că obiectul este numai *aparența* unui obiect, este o mistificare, iar prin esența sa el nu este altceva decît cunoașterea însăși, care se opune ei însăși și care prin aceasta și-a opus un *nimic*, ceva care nu are nici o obiectivitate în afara conștiinței; cu alte cuvinte, conștiința știe că, atunci cînd se raportează la un obiect, ea este doar în *afară* de sine, se înstrăinează de sine, că ea *însăși* este cea care *își apare* ca obiect, sau că ceea ce îi apare ca obiect nu este decît ea însăși.

Pe de altă parte, după cum spune Hegel, aici se află totodată și un alt moment — anume că conștiința a suprimat în aceeași măsură această autoînstrăinare și această obiectivitate și le-a luat înapoi în sine, și, prin urmare, în *aceasta alteritate a ei*, ca atare, ea este *la sine*.

În această expunere avem adunate la un loc toate iluziile speculației.

În primul rînd: conștiința, conștiința de sine, în *această alteritate a ei, ca atare, este la sine*. De aceea ea, sau — dacă facem

abstracție aici de abstracția hegeliană și în locul conștiinței de sine punem conștiința de sine a omului — de aceea el, în această *alteritate ca atare*, se află *la sine*. Asta înseamnă, în primul rînd, că conștiința, adică cunoașterea ca cunoaștere, gîndirea ca gîndire, se pretinde a fi, în mod nemijlocit, propriul său *altul*, sensibilul, realitatea, viața — gîndirea care se depășește pe sine în gîndire (Feuerbach)²⁰⁹. Acest aspect este conținut aci în măsura în care conștiința, privită ca simplă conștiință, vede o piedică supărătoare nu în obiectivitatea înstrăinată, ci în *obiectivitatea ca atare*.

În *al doilea rînd*, asta înseamnă că omul conștient de sine, în măsura în care el a recunoscut că lumea spirituală — sau ființarea generală spirituală a lumii sale — este doar o autoînstrăinare și a suprimat-o ca atare, o reafirmă totuși în forma ei înstrăinată, o prezintă drept adevărata sa ființare, o restabilește, pretinde că în *aceasta alteritate a sa, ca atare*, ea se află *la sine*. Și în felul acesta, după ce, bunăoară, a suprimat religia, după ce a recunoscut-o drept un produs al autoînstrăinării, el se consideră totuși afirmat în *religia ca religie*. Aici se află rădăcina *falsului* pozitivism al lui Hegel, sau a criticismului său doar *aparent*, — ceea ce Feuerbach denumeste afirmare, negare și restabilire a religiei sau a teologiei, dar care trebuie conceput într-un sens mai general. Așadar, rațiunea se află la sine în iraționalitate ca iraționalitate. Omul care și-a dat seama că în domeniul dreptului, politicii etc. duce o viață înstrăinată își duce, în această viață înstrăinată ca atare, viața sa cu adevărat omenească. Reiese astfel că adevărata *cunoaștere* și adevărata *viață* este autoafirmarea, autoconfirmarea în *contradicție* cu sine însăși cit și cu cunoașterea și cu esența obiectului.

Așadar, acum nu mai poate fi vorba de o simplă acomodare a lui Hegel cu religia, statul etc., întrucît această minciună este însăși minciuna principiului său.

Dacă eu *știu* că religia este conștiința de sine *înstrăinată* a omului, înseamnă că *știu* că în ea, ca religie, se afirmă nu conștiința mea de sine, ci conștiința mea de sine înstrăinată. Știu, deci, că conștiința mea de sine, aparținîndu-și sieși, esenței sale, se afirmă nu în *religie*, ci, dimpotrivă, în religia *nimicită, suprimată*.

De aceea, la Hegel negarea negației nu este afirmarea adevăratei esențe prin negarea esenței aparente, ci afirmarea esenței aparente, adică a esenței înstrăinate de sine, în însăși negarea ei, adică negarea acestei esențe aparente ca esență obiectuală, care sălășluiește în afara omului și e independentă de el, și transformarea ei în subiect.

De aceea un rol aparte are la el *suprîmarea, depășirea*, în care sînt reunite negarea și conservarea, afirmarea.

Aşa, de exemplu, în filozofia dreptului a lui Hegel *dreptul privat* suprimat este egal cu *morala*, *morala* suprimată este egală cu *familia*, *familia* suprimată este egală cu *societatea civilă*, *societatea civilă* suprimată este egală cu *statul*, *statul* suprimat este egal cu *istoria universală*. Pe planul *realităţii*, dreptul privat, morala, familia, societatea civilă, statul ş.a.m.d. continuă să existe ca înainte, numai că ele au devenit *momente*, moduri de existenţă şi de fiinţare a omului, care luate izolat nu au valabilitate, care se anulează şi se generează una pe alta etc. *Momente ale mişcării*.

În existenţa lor reală, această esenţă a lor *mobilită* rămîne ascunsă. Ea se dezvăluie, se revelează numai în gândire, în filozofie, şi din această cauză adevărata mea fiinţare religioasă este fiinţarea mea în *filozofia religiei*, adevărata mea fiinţare politică este fiinţarea mea în *filozofia dreptului*, adevărata mea fiinţare naturală este fiinţarea mea în *filozofia naturii*, adevărata mea fiinţare artistică este fiinţarea mea în *filozofia artei*, adevărata mea fiinţare omenească este fiinţarea mea în *filozofie*. Tot astfel adevărata existenţă a religiei, statului, naturii, artei este *filozofia* religiei, *filozofia* statului, *filozofia* naturii, *filozofia* artei. Dar dacă pentru mine adevărata fiinţare a religiei este numai filozofia religiei ş.a.m.d., atunci eu sînt cu adevărat religios numai ca *filozof al religiei* şi prin aceasta eu neg adevărata religiozitate şi omul într-adevăr religios. Dar, totodată, eu le şi afirm, în parte în cadrul propriei mele fiinţări sau în cadrul fiinţării străine pe care le-o opun (căci aceasta este doar expresia lor *filozofică*), în parte în chiar propria lor formă originală, căci ele nu sînt pentru mine decît un mod de a fi altul *aparent*, nişte alegorii, nişte forme care ascund sub un înveliş senzorial adevărata lor fiinţare, adică fiinţarea mea *filozofică*.

Tot aşa calitatea suprimată este egală cu *cantitatea*, cantitatea suprimată este egală cu *măsura*, măsura suprimată este egală cu *esenţa*, esenţa suprimată este egală cu *fenomenul*, fenomenul suprimat este egal cu *realitatea*, realitatea suprimată este egală cu *conceptul*, conceptul suprimat este egal cu *obiectivitatea*, obiectivitatea suprimată este egală cu *ideea absolută*, ideea absolută suprimată este egală cu *natura*, natura suprimată este egală cu *spiritul subiectiv*, spiritul subiectiv suprimat este egal cu *spiritul obiectiv*, *moral*, spiritul moral suprimat este egal cu *arta*, arta suprimată este egală cu *religia*, religia suprimată este egală cu *cunoaşterea absolută*.

Pe de o parte, această suprimare este o suprimare a unei esenţe doar gândite, aşadar proprietatea privată *gîndită* este suprimată în *ideea* moralei. Şi pentru că gîndirea îşi închipuie că este în mod

nemijlocit propriul său altul, și anume *realitatea sensibilă*, și pentru că, prin urmare, ea consideră că acțiunea sa este și o acțiune *sensibilă reală*, această suprimare în gând, care lasă neatins obiectul său în realitate, crede că l-a depășit în mod efectiv; pe de altă parte, întrucît acest obiect a devenit acum pentru gândire un moment al ei, gîndirea îl consideră și în realitatea lui ca o auto-confirmare a ei, a conștiinței de sine, a abstracției.

Din această cauză, pe de o parte, ființarea pe care Hegel o *suprimă* și o conservă totodată în filozofie nu este religia *reală*, statul *real*, natura *reală*, ci religia în forma în care a devenit ea însăși obiect al cunoașterii, adică *dogmatica*; același lucru se poate spune și despre *jurisprudența*, despre *știința despre stat*, despre *științele naturii*. În felul acesta Hegel, pe de o parte, se află în opoziție cu esența *reală*, cit și cu *știința* nemijlocită, nefilozofică despre această esență, cu alte cuvinte, cu *concepțiile* nefilozofice ale acestei esențe. De aceea Hegel contrazice concepțiile lor * curente.

Pe de altă parte însă, omul religios etc. poate să-și găsească în Hegel ultimă confirmare.

Acum trebuie să sesizăm — în limitele determinării înstrăinării — momentele *pozitive* ale dialecticii hegeliene.

a) *Suprimarea* ca mișcare obiectuală, ca mișcare *ce reia în sine* înstrăinarea. — Aceasta este, exprimată în limitele înstrăinării, ideea *însușirii* esenței obiectuale prin suprimarea înstrăinării ei, este intuirea înstrăinată a *obiectivării reale* a omului, a *însușirii reale* de către el a esenței sale obiectuale, prin nimicirea determinării *înstrăinate* a lumii obiectuale, prin suprimarea ei în ființarea sa înstrăinată, așa cum ateismul, ca suprimare a lui Dumnezeu, înseamnă statornicirea umanismului teoretic, iar comunismul, ca suprimare a proprietății private, înseamnă revendicarea adevăratei vieți omenești ca proprietate inalienabilă a omului, înseamnă instaurarea umanismului practic; cu alte cuvinte, ateismul este umanismul mijlocit cu sine prin suprimarea religiei, iar comunismul este umanismul mijlocit cu sine prin suprimarea proprietății private. Abia prin suprimarea acestei mijlociri — care este însă o premisă necesară — apare umanismul *pozitiv*, umanismul care pornește în mod pozitiv de la sine însuși.

Dar ateismul și comunismul nu reprezintă de loc o evadare, o abstracție, ele nu înseamnă pierderea lumii obiectuale create de om, a forțelor sale esențiale care au căpătat o formă obiectuală, nu înseamnă sărăcia care se reîntoarce la o simplitate ne-

* Adică ale teologiei, jurisprudenței, științei despre stat, științelor naturii ș.a.m.d. —
Nota red.

firească, primitivă. Ele înseamnă, dimpotrivă, pentru prima oară adevărata statornicire, adevărata realizare pentru om a esenței sale, a esenței sale ca ceva real.

Așadar, Hegel, care concepe — deși, iarăși, numai într-o formă înstrăinată — sensul *pozitiv* al negației raportate la sine însăși, concepe totodată și autoînstrăinarea omului, înstrăinarea esenței lui, dezobiectivarea și privarea de realizare a omului ca dobândire de sine, ca transformare a esenței umane, ca obiectivare, ca realizare. Pe scurt, el concepe — în limitele abstracției — munca drept actul prin care omul *se creează pe sine însuși*, iar relația omului cu sine ca relație cu o esență străină și manifestarea lui ca manifestare a unei esențe străine el le concepe ca procesul prin care se statornicește *conștiința generică și viața generică*.

b) Dar la Hegel — independent de răsturnarea de care am vorbit sau, mai bine zis, tocmai ca o consecință a ei — acest act apare, în primul rând, ca un *act pur formal*, pentru că e abstract, pentru că esența umană însăși este recunoscută numai ca *esență abstractă gânditoare*, ca conștiință de sine, și,

în al doilea rând, din cauză că acest punct de vedere este *formal și abstract*, suprimarea înstrăinării devine o confirmare a înstrăinării sau, cu alte cuvinte, pentru Hegel această mișcare a *autocreării, a autoobiectivării ca pierdere de sine și înstrăinare de sine*, este *manifestarea absolută* — și, de aceea, ultima — a *vieții omenești*, care se are ca scop pe sine, este împăcată cu sine și ajunge la esența sa.

Această mișcare, în forma ei abstractă, ca dialectică, este deci pentru Hegel *viața cu adevărat omenească*; și pentru că este totuși o abstracție, o înstrăinare a vieții omenești, ea apare ca un *proces divin*, dar ca un proces divin al omului, un proces pe care îl săvârșește esența lui abstractă, pură, absolută, distinctă de el însuși.

În al treilea rând, acest proces trebuie să aibă un purtător, un subiect, dar subiectul apare numai ca rezultat; de aceea acest rezultat, subiectul care se cunoaște pe sine ca conștiință de sine absolută este *dumnezeu, spiritul absolut, ideea care se cunoaște pe sine și se realizează pe sine*. Omul real și natura reală devin simple predicate, simboluri ale acestui om ascuns, nereal și ale acestei naturi nereale. De aceea subiectul și predicatul se află, unul față de celălalt, într-o relație complet răsturnată: este *subiectul-obiect mistic* sau o *subiectivitate care se revarsă dincolo de obiect, subiectul absolut* ca un proces, ca subiect care se înstrăinează de sine și se reîntoarce în sine din această înstrăinare și o reia totuși în sine, și subiectul ca acest proces; este *învîrtirea pură, neîncetată* în sine însuși.

În primul rînd, avem de-a face aici cu o concepție formală și abstractă despre actul autocreării și autoobiectivării omului.

Întrucît Hegel identifică omul cu conștiința de sine, obiectul înstrăinat al omului, realitatea lui esențială înstrăinată nu este altceva decît *conștiința* înstrăinării, decît ideea înstrăinării, expresia ei *abstractă* și, deci, lipsită de conținut și nereală, *negația*. De aceea, suprimarea înstrăinării nu este nici ea altceva decît o suprimare abstractă, goală, a acestei abstracții lipsite de conținut; este *negarea negației*. Activitatea bogată, vie, sensibilă, concretă a autoobiectivării devine, în consecință, ca o simplă abstracție a acestei activități, o *negativitate absolută*, o abstracție care, la rîndul ei, este fixată ca atare și concepută ca o activitate de sine stătătoare, ca o activitate pură. Întrucît această așa-zisă negativitate nu este altceva decît forma *abstractă, lipsită de conținut*, a acestui act real, viu, conținutul ei nu poate fi nici el decît un conținut pur *formal*, obținut prin abstragere de la orice conținut. Ceea ce se obține sînt, așadar, *formele generale, abstracte ale abstracției*, proprii oricărui conținut și, de aceea, și indiferente față de orice conținut și tocmai de aceea valabile pentru oricare conținut, *formele gândirii, categoriile logice, rupte de spiritul real și de natura reală*. (Ceva mai încolo vom analiza conținutul *logic* al negativității absolute.)

Ceea ce a realizat Hegel aici pozitiv în logica sa speculativă constă în faptul că *conceptele determinate, formele fixe generale ale gândirii*, ca independente de natură și de spirit, sînt un rezultat necesar al înstrăinării generale a esenței umane și, implicit, a gândirii omenești, precum și în faptul că Hegel, în consecință, le-a înfățișat și le-a cuprins laolaltă ca momente ale procesului abstracției. De exemplu, ființarea *suprimată* este esență, esența suprimată este concept, conceptul suprimat... este idee absolută. Dar ce este ideea absolută? Ea, la rîndul său, se suprimă pe sine, dacă nu vrea să parcurgă de la capăt întregul proces de abstracție și să se mulțumească a fi o totalitate de abstracții sau abstracția care se sesizează pe sine. Dar abstracția care se sesizează pe sine ca abstracție știe despre sine că nu este nimic; ea trebuie să renunțe la sine, la abstracție, și astfel ajunge la o esență care este tocmai contrariul ei, la *natură*. Întreaga logică, așadar, nu face decît să demonstreze că *gîndirea abstractă în sine nu este nimic, că ideea absolută în sine nu este nimic, că numai natura este ceva*.

Ideea absolută, ideea *abstractă*, care „*considerată în unitatea ei cu sine este intuiție*” (Hegel, „Enciclopedia”, ed. a III-a²¹⁰, p. 222), care „*în adevărul absolut al ei însăși se decide să libereze din sine momentul particularității sale, adică al primei determinări și al alteri-*

lății, *ideea nemijlocită*, ca reflex al ei, *lăsându-se să iasă* în mod liber *din sine* ca *natură*" (ibid.), toată această idee care se comportă așa de ciudat și de extravagant și care a pricinuit atâtea dureri de cap hegelienilor nu este nimic altceva decât *abstracția* — adică gânditorul abstract —, care, devenită mai înțeleaptă prin experiență și clarificându-și adevărata sa esență, se hotărăște, în anumite condiții — false și încă tot abstracte — *să renunțe la sine* și să pună în locul ființării sale la sine, al neființei sale, al generalității și nedeterminării sale, alteritatea sa, particularul, determinatul; — se hotărăște să elibereze *din sine natura*, pe care o ascunde în sine doar ca abstracție, ca lucru mental, cu alte cuvinte se hotărăște să abandoneze abstracția și să privească în sfârșit natura *liberă* de ea. Ideea abstractă, care devine nemijlocul *intuiției*, nu este altceva decât gândirea abstractă care renunță la sine însăși și se hotărăște să devină *intuiție*. Toată această trecere de la logică la filozofia naturii nu este altceva decât trecerea — pe care gânditorul abstract o realizează așa de greu și pe care, de aceea, o descrie așa de extravagant — de la *abstracție* la *intuiție*. Sentimentul *mistic* care-l alungă pe filozof din domeniul gândirii abstracte în acela al intuiției este *plictiseala*, dorul după un conținut.

(Omul înstrăinat de sine însuși este și un gânditor înstrăinat de propria sa *esență*, adică de esența sa naturală și omenească. De aceea gândurile sale sînt niște spirite încremenite, care sălășluiesc în afara naturii și a omului. Hegel a închis laolaltă în „Logica” sa toate aceste spirite, considerînd pe fiecare dintre ele o dată ca negație, adică ca *înstrăinare* a gândirii *omenești*, iar apoi ca negare a negației, adică ca suprimare a acestei înstrăinări, ca expresie *autentică* a gândirii omenești; dar întrucît se săvîrșește tot în cadrul înstrăinării, această negare a negației reprezintă, în parte, restabilirea acestor spirite încremenite în înstrăinarea lor, iar în parte oprirea la actul ultim, raportarea la sine în înstrăinare, ca adevărata ființare a acestor spirite încremenite*; în parte însă, în măsura în care această abstracție se sesizează pe sine și se simțе prea plictisită de sine însăși, abandonarea gândirii abstracte

* Cu alte cuvinte, în locul acestor abstracții încremenite, Hegel pune actul abstracției, care se învîrtoșește în sine însuși; prin aceasta el și-a cîștigat meritul de a fi dezbăluit izvorul tuturor acestor concepte nepotrivite, care după data lor de apariție aparțin unor sisteme filozofice diverse, de a le fi cuprins laolaltă și de a fi oferit astfel, ca obiect al criticii, în locul cutărei abstracții determinate, întroaga sferă, atotcuprinzătoare, exhaustivă a abstracției. (Vom vedea mai încolo de ce separă Hegel gândirea de subiect; dar de pe acum este clar că, dacă nu există omul, atunci nici manifestarea esenței sale nu poate fi omenească și, prin urmare, nici gândirea n-a putut fi concepută ca manifestare a esenței omului. În calitate de subiect omeneșc și natural, înzestrat cu ochi, urechi etc. și trăind în societate, în lume și în natură.)

care se mișcă numai în gândire, care n-are nici ochi, nici dinți, nici urechi, nici nimic, apare la Hegel sub forma hotărârii de a recunoaște ca esență *natura* și de a trece la intuiție.)

Dar și *natura*, considerată abstract, pentru sine, fixată în separarea ei față de om, este pentru om *nimic*. Că gânditorul abstract care s-a hotărât să treacă la intuiție contemplă natura în mod abstract, se înțelege de la sine. Așa cum înainte natura stătea închisă de gânditor în forma — concepută de el, dar, ascunsă pentru el, și enigmatică — a unei idei absolute, a unui obiect mintal, tot așa și acum, când a eliberat-o din sine, el, de fapt, a eliberat din sine numai această *natură abstractă*, numai abstracția pură a naturii, — dar de data asta cu semnificația unui alt mod de a fi al gândirii, a unei naturi reale, intuite, distincte de gândirea abstractă. Sau — ca să vorbim în limbaj omenesc —, contemplând natura, gânditorul abstract își dă seama că esențele pe care el, în dialectica divină, credea că le creează din nimic, din pură abstracție, ca produse pure ale muncii unei gândiri care se răsuțește în sine însăși și nu privește nicăieri realitatea din afară, nu sînt altceva decît *abstracții ale determinărilor naturii*. De aceea, pentru el, întreaga natură nu face decît să repete, într-o formă sensibilă, exterioară, abstracțiile logice. El *analizează* din nou natura, precum și aceste abstracții. În felul acesta intuirea naturii este, la gânditorul abstract, un simplu act de confirmare a modului cum a făcut el înainte abstracție de intuirea naturii, este doar repetarea, de data asta în mod conștient, a procesului prin care și-a creat el abstracțiile. Așa, de pildă, timpul = negativitatea care se raportează la sine (op. cit., p. 238). Devenirii suprimate, ca ființare în fapt, îi corespunde pe planul formelor naturii mișcarea suprimată, ca materie. Lumina este forma *naturală a reflexiunii în sine*. Corpul ca *lună și cometă* este forma *naturală a opoziției* care, potrivit „Logicii“, este, pe de o parte, *pozitivul care se sprijină pe sine însuși* și, pe de altă parte, *negativul care se sprijină pe sine însuși*. Pămîntul este forma *naturală a temeiului logic*, ca unitate negativă a opozițiilor etc.

Natura ca natură, adică în măsura în care ea se deosebește încă senzorial de acel sens tainic, ascuns în ea, natura separată, distinctă de aceste abstracții, este *nimic, un nimic care se dovedește a fi nimic*. Ea este *lipsită de sens* sau are numai sensul unei exteriorități, care trebuie să fie suprimată.

„În punctul de vedere al teologiei finite este cuprinsă presupunerea justă că natura nu cuprinde scopul absolut în ea însăși“ (p. 225).

Scopul naturii constă în confirmarea abstracției.

„Natura s-a dovedit a fi ideea sub forma alterității sale. Deoarece în felul acesta ideea apare sub forma propriei sale negări sau ca exterioră sieși, natura nu este exterioră numai în raport cu această idee, ci exterioritatea constituie determinarea în care ideea există ca natură” (p. 227).

Prin exterioritate nu trebuie să înțelegem aci sensibilul care se exteriorizează, care se oferă luminii, simțurilor omului; această exterioritate trebuie înțeleasă aici în sensul înstrăinării, al unei erori, al unui defect care n-ar trebui să existe. Căci adevărul continuă să fie și acum ideea. Natura este doar forma alterității sale. Și cum gândirea abstractă este esența, tot ce este exterior ei nu este, prin însăși esența sa, decît ceva exterior. Gînditorul abstract recunoaște totodată că sensibilul, exterioritatea, în opoziție cu gîndirea care se mișcă în sine însăși, constituie esența naturii. Dar, totodată, el formulează în așa fel această opoziție, încît reiese că această exterioritate a naturii, opoziția ei față de gîndire, este o lipsă a naturii, că natura, în măsura în care se deosebește de abstracție, este o ființă imperfectă. Unei ființe care este imperfectă nu numai pentru mine, nu numai din punctul meu de vedere, ci e imperfectă în sine, îi lipsește ceva care este în afara ei. Cu alte cuvinte esența ei este altceva decît ea însăși. De aceea, pentru gînditorul abstract natura trebuie să se suprimă ea însăși, întrucît el a și pus-o ca o ființă potențial suprimată.

„Spiritul are pentru noi drept presupuziile a sa natura, fiind adevărul acesteia și, prin urmare, principiul ei absolut. În acest adevăr natura a dispărut și spiritul s-a arătat a fi ideea ajunsă la ființarea ei pentru sine, al cărei obiect, și tot astfel subiect, este conceptul. Identitatea aceasta este negativitate absolută, fiindcă în natură conceptul își are deplina sa obiectivitate exterioră, această înstrăinare de sine a sa este însă suprimată și el a devenit într-însa identic cu sine. El este astfel această identitate, totodată, numai ca reîntoarcere din natură” (p. 392).

„Revelarea, care în ideea abstractă este trecere nemijlocită, devenire a naturii, este, ca revelare a spiritului, care e liber, punere a naturii ca lume a lui; o punere care, ca reflexie, este în același timp presupunere a lumii ca natură de sine stătătoare. Revelarea în concept este creația acestei lumi ca creație a ființei sale, în care el își dă afirmația și adevărul libertății sale. — Absolutul este spiritul; aceasta este cea mai înaltă definiție a absolutului”²¹¹.

ADNOTÁRI

- 169 Este vorba de articolul lui F. Engels „Alexander Jung. Prelegeri despre literatura modernă a germanilor” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 472—486). — 503.
- 170 Se referă la răspunsul dat de A. Jung la articolul lui Engels „Alexander Jung. Prelegeri despre literatura modernă a germanilor”, răspuns publicat în nr. 42 al ziarului „Königsberger Literaturblatt” din 20 iulie 1842. — 504.
- 171 „Manuscrisele economico-filozofice din 1844” ale lui K. Marx au ajuns pînă la noi sub forma a trei manuscrise, fiecare dintre ele avînd o numerotare proprie (cu cifre romane). Din manuscrisul al doilea s-au păstrat numai ultimele 4 pagini (p. XL—XLIII). În primul manuscris, fiecare din cele 27 de pagini care îi alcătuiesc este împărțită, prin două linii verticale, în trei coloane distincte, pîrind fiecare unul din următoarele 3 titluri puse în mod anticipat: „Salariu”, „Profitul la capital”, „Renta funciară”. De la p. XVII pînă la p. XXI e completată cu text numai coloana intitulată „Renta funciară”, iar de la p. XXII și pînă la sfîrșitul primului manuscris, Marx a scris pe toate cele trei coloane, fără a ține seama de titlurile puse anticipat. În volumul de față, textul acestor din urmă șase pagini (p. XXII—XXVII) se publică sub titlul „Muncă înstrăinată”, dat de redacție. Manuscrisul al treilea conține 43 de pagini mari, împărțite în 2 coloane și numerotate chiar de Marx. La sfîrșitul manuscrisului al treilea (la p. XXXIX—XL) se află „Prefața”, care în volumul de față se publică la început, înaintea textului primului manuscris.
- Titlul lucrării lui Marx, precum și subtitlurile, incluse în paranteze pătrate, ale unor părți din manuscris au fost date de Institutul de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. Diferitele părți ale manuscrisului se publică în ordinea în care le-a așezat Marx, cu excepția „Prefetei”, care se publică la început, și a capitoului „Critica dialecticii hegeliene și a filozofiei hegeliene în general”, care, conform indicației date de Marx în „Prefața” sa, a fost pus la sfîrșitul lucrării. — 507.
- 172 Vezi K. Marx, „Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului. Introducere” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 413—427).
- „Deutsch-Französische Jahrbücher” — vezi adnotarea 83. — 509.
- 173 Se referă la B. Bauer, care a publicat în „Allgemeine Literatur-Zeitung” două recenzii mari la cărți, articole și broșuri în legătură cu problema evreiască. Din aceste recenzii, publicate în numărul I (decembrie 1843) și numărul IV (martie 1844) ale lui „Allgemeine Literatur-Zeitung” sînt luate cele mai multe expresii citate aici de Marx. Expresiile „frază utopică” și „masă compactă” se întîlnesc în articolul lui B. Bauer „Ce constituie acum obiectul criticii”, apărut în numărul VIII al lui „Allgemeine Literatur-Zeitung” (iulie 1844).
- „Allgemeine Literatur-Zeitung” — revistă lunară germană; a fost editată de tînărul hegelian B. Bauer la Charlottenburg din decembrie 1843 pînă în octombrie 1844. O critică amplă a acestei reviste a fost făcută de K. Marx și F. Engels în cartea „Sfînta familie, sau Critica criticii critice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 3—238). — 510.
- 174 Se referă la culegera „Einundzwanzig Bogen aus der Schweiz” („Douăzeci și una de coli din Elveția”). Zürich și Winterthur, 1843. — 510.
- 175 Vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 544—571. — 510.
- 176 I. Feuerbach. „Grundsätze der Philosophie der Zukunft” („Principiile filozofiei viitorului”). Zürich și Winterthur, 1843. — 510.

- 177 Se referă la articolul lui L. Feuerbach „Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie”, publicat în volumul al doilea al culegerii „Anekdotă”.
„Anekdotă” — vezi adnotarea 56. — 510.
- 178 Marx se referă la B. Bauer și adepții lui, grupați în jurul lui „Allgemeine Literatur-Zeitung”. — 510.
- 179 La scurt timp după ce a scris această „Prefață”, Marx și-a dus la îndeplinire intenția despre care vorbește aici în lucrarea elaborată împreună cu Engels „Sfânta familie, sau Critica criticii critice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 2, București, Editura politică, 1962, ed. a II-a, p. 3—238). — 512.
- 180 Adam Smith. „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations”. Traduction nouvelle, par Germain Garnier. Paris, 1802, vol. I, p. 138. În versiunea românească a „Manuscriselor economico-filozofice”, citatele se dau după: A. Smith. „Avuția națiunilor. Cercetare asupra naturii și cauzelor ei”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, cu modificările impuse de textul lui Marx. — 513.
- 181 Op. cit., vol. II, p. 162. — 515.
- 182 Op. cit., vol. I, p. 193. — 517.
- 183 W. Schulz. „Die Bewegung der Produktion. Eine geschichtlich-statistische Abhandlung zur Grundlegung einer neuen Wissenschaft des Staats und der Gesellschaft” („Mișcarea producției. Cercetare istorică-statistică pentru fundamentarea unei științe noi despre stat și societate”). Zürich și Winterthur, 1843. — 520.
- 184 C. Pecqueur. „Théorie nouvelle d'économie sociale et politique, ou Etudes sur l'organisation des sociétés” („O nouă teorie de economie socială și politică, sau studiu asupra organizării societății”). Paris, 1842. — 522.
- 185 Ch. Loudon. „Solution du problème de la population et de la subsistance” („Rezolvarea problemei populației și a subzistenței”). Paris, 1842. — 522.
- 186 E. Buret. „De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France” („Despre mizeria claselor muncitoare în Anglia și în Franța”). Vol. I, Paris, 1840. — 523.
- 187 J. B. Say. „Traité d'économie politique”. Troisième édition („Tratat de economie politică”. Ediția a 3-a). Paris, 1817. — 525.
- 188 Întreg acest pasaj (inclusiv citatele din cartea lui Ricardo „Despre principiile economiei politice și impunerii” și din cartea lui Sismondi „Noi principii de economie politică”) reprezintă un extras din cartea lui E. Buret, „De la misère des classes laborieuses en Angleterre et en France”. Vol. I, Paris, 1840, p. 6—7. — 535.
- 189 Marx se referă la următorul raționament al lui A. Smith: „La o loterie perfect corectă, cei care au bilete câștigătoare trebuie să câștige toate sumele pe care le pierd cei cu bilete necâștigătoare. Într-o profesiune în care douăzeci de persoane nu reușesc, față de una singură care reușește, această singură persoană trebuie să câștige tot ceea ce ar fi fost câștigat de cele douăzeci care n-au reușit” (vezi A. Smith. „Avuția națiunilor”, vol. I, București, Editura Academiei R.P.R., 1962, p. 75). — 536.
- 190 Cu aceste cuvinte începe pagina XI. a celui de-al doilea manuscris al lui Marx. Începutul frazei nu-l cunoaștem, întrucât primele 39 de pagini nu s-au păstrat. — 562.
- 191 „Révolutions de France et de Erabant” — săptămânal reprezentând o serie de pamflete ale iacobinului Camille Desmoulins; a apărut la Paris din noiembrie 1789 până în iulie 1791. — 566.

- 192 Vezi F. Engels „Schită a unei critici a economiei politice” (vezi K. Marx și F. Engels. Opere, vol. 1, București, Editura politică, 1960, ed. a II-a, p. 514—571). — 569.
- 193 Prin „comunismul ca atare” Marx înțelege aici comunismul rudimentar egalitarist, al cărui reprezentanți au fost, de pildă, babuviștii. — 585.
- 194 Destutt de Tracy, „Elémens d'idéologie”. IV-e et V-e parties. Traité de la volonté et de ses effets („Elemente de ideologie”. Părțile a IV-a și a V-a. Tratat despre voință și efectele sale). Paris, 1826, p. 68, 78. — 598.
- 195 A. Smith, „Recherches sur la nature et les causes de la richesse des nations”. Paris, 1802, t. I, p. 29—46, t. II, p. 491—495. — 598.
- 196 J. B. Say, Op. cit., vol. I, p. 300, 76—77 și vol. II, p. 6 și 465. — 598.
- 197 F. Skarbek, „Théorie des richesses sociales”. Seconde édition („Teoria avuțiilor sociale”. Ediția a doua). Vol. I, Paris, 1839, p. 25—27, 75, 121—132. — 598.
- 198 Marx citează cartea lui J. Mill „Principiile economiei politice” după ediția franceză : „Elémens d'économie politique”. Paris, 1823, p. 7, 11—12. — 599.
- 199 Goethe, „Faust”, partea I, scena a patra („Cabinetul lui Faust”). — 603.
- 200 Shakespeare, „Timon din Athena”, actul IV, scena a treia. — 603.
- 201 Este vorba de partea de încheiere a capitolului care la Marx precedează direct aceste cuvinte și care în ediția de față (ca urmare a faptului că aici capitolul despre Hegel, pe care Marx îl numește în profunzime „capitolul final”, a fost trecut la sfârșit) a apărut mai sus sub titlul dat de redacție „Proprietatea privată și comunismul. Diverse stadii de dezvoltare a concepțiilor comuniste. Comunismul rudimentar, egalitarist și comunismul ca socialism care coincide cu umanismul”. — 607.
- 202 B. Bauer, „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker” („Critica istoriei evangheliei a sinopticilor”). Vol. 1—2, Leipzig, 1841 ; vol. 3, Braunschweig, 1842. Sinopticii sint numiți în literatura referitoare la istoria religiei autorii primelor trei evanghelii. — 607.
- 203 B. Bauer, „Das entdeckte Christenthum”. Zürich și Winterthur, 1843. — 607.
- 204 Vezi adnotarea 89. — 608.
- 205 Se referă la „Allgemeine Literatur-Zeitung”. — 608.
- 206 Marx se referă la observațiile critice la adresa lui Hegel pe care le face Feuerbach în §§ 29—30 ale cărții sale „Grundsätze der Philosophie der Zukunft”. — 609.
- 207 Vezi adnotarea 148. — 610.
- 208 Aceste opt puncte ale „depășirii multilaterale a obiectului” sint copiate aproape cuvânt cu cuvânt din ultimul capitol al „Fenomenologiei spiritului” a lui Hegel. — 615.
- 209 Marx se referă la cartea lui L. Feuerbach „Grundsätze der Philosophie der Zukunft”, § 30, în care se spune : „Hegel este un gânditor care se depășește pe sine în gândire”. — 620.
- 210 G. W. F. Hegel, „Enciclopădie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse”. 3. Ausgabe („Enciclopedia științelor filozofice. Schiță. Ediția a 3-a). Heidelberg, 1830. — 624.
- 211 Op. cit., p. 393. — 627.

K. M A R X (1844)

MANUSCRISE ECONOMICO-FILOZOOFICE DIN 1844	507--627	<i>scrie la (am)</i>
Prefață	509- 512	<i>scrie la</i>
Salariul	513- 524	
Profitul la capital	525--536	
1) Capitalul	525	
2) Profitul la capital	526	
3) Dominația capitalului asupra muncii și motivele capitalis- tului	528	
4) Acumularea capitalurilor și concurența dintre capitaliști	529	
Renta funciară	537--548	
[Muncă înstrăinată]	549--561	
[Opoziția dintre capital și muncă. Proprietate funciară și capital]	562--568	<i>scrie la</i>
[Proprietate privată și muncă. Părerile mercantiliștilor și ale fizio- crafilor, părerea lui Adam Smith, a lui Ricardo și a scolii sale]	569--572	<i>scrie la</i>
[Proprietate privată și comunism. Diverse stadii de dezvoltare a concepțiilor comuniste. Comunismul rudimentar, egalitarist și co- munismul ca socialism care coincide cu umanismul]	573--585	
[Semnificația trebuințelor umane în condițiile dominației proprietății private și în condițiile socialismului. Deosebirea dintre bogăția risi- pitoare și bogăția producătoare. Diviziunea muncii în societatea burgheză]	586--601	
[Puterea banilor în societatea burgheză]	602--606	
[Critica dialecticii hegeliene și a filozofiei hegeliene în general]	607--627	
ADNOTĂRI	629--646	
INDICE DE NUME	647--663	
INDICE BIBLIOGRAFIC	664--665	